

Gyimesi László

VARGA RUDOLF
A PIMASZ $p(R)$ OLIHISZTOR

TARTALOM

- I. Bevezető:
„használati utasítás” Varga Rudolffhoz
- II. Mielőtt tárgyilagos lennék:
megmentett szavak
- III. Na, de akkor ki ez a
pimasz $p(R)$ olihisztor?
- IV. A rezignáció könyve:
Az utolsó vers
- V. Az ébredés könyve:
Mégse
- VI. A hazakeresés könyve:
A világ közepe
- VII. A hazatalálás könyve:
A macska visszaszökött a régi házba
- VIII. A csábító pokol könyve:
Leveleket írató bogár
- IX. Intermezzo:
RendszerVÉGkiárusítás
- X. A férfikor könyve:
Világvégi csárda
- XI. A számadás könyve:
A hányinger éve
- XII. Az összegezés könyve:
Köpés a levesbe (Kudarc vagy korona?)
- XIII. Öt mondat a jövőről:
búcsúzóul
- XIV. Örömteli utóirat:
gratuláció

I.

Bevezető: „*használati utasítás*” Varga Rudolffhoz

Öreg bölcsekről, életművük javát már maguk mögött tudó mesterekről (s leginkább halottakról) szoktak összefoglaló műveket írni, értékelő, hódolat-teljes tanulmányokat, vaskos, keményfedelű komoly - gyorsan porosodó és alig-alig olvasott - kötetekbe.

Ez a könyv, amelyet Ön most a kezében tart, nem ilyen. Először is, mint látja, papírkötésű, *kartonált*, s alig több, mint száz oldal. És nem is véresen komoly: legalábbis nem szántam annak. Összefoglaló annyiban, hogy *összefoglalja* a szerző hosszúra nyúlt, de annál ígéretesebb indulásának eseményeit és eredményeit; értékelő is, mert fel kívánja csillantani a művek sorának értékeit, *a közösség* kincseivé váló darabjait; hódolat-teljes nem lesz - inkább a szerzőhöz méltóan: tiszteletlen.

**

Nem lehet végül szabályszerű ez a *részlet*-tanulmány, mert Varga Rudolf nem tudja még maga mögött életműve jelentékeny részét, s korántsem halott. S persze - a szerző reménye szerint - a kötet olvasható, *gyakran* olvasható lesz, a könyvespolc *portaszító* darabja, méltó társa a szerző ízekre szedett, *fel-tran-csí-ro-zott* műveinek.

**

Varga Rudolf alig valamivel a tragikus-bűvös ötvenedik életévének betöltése előtt áll, a legtermékenyebb esztendőkre várnak rá, a bő aratás ígéretével áldva-verve. A jelen mű szerzője, ha akarná, sem tagadhatná, hogy elfogult az épülő életmű, a vargarudolffi világlátás és világépítés iránt. Tudja - illetve legyünk szerényebbek - érzi, hogy ez a soha meg nem értett, valcoló legény magával hurcolt műhelyében *örök darabokat készít*, s lassan itt a mesterremek ideje.

Kicsoda hát Varga Rudolf?

Költő? Író? Újságíró? Riporter? Forгатókönyv-író? Filmrendező? Önsorsrontó kocsmai dalnok? Összművészeti szakmunkás? Mindez együtt vagy valami más?

Mindez együtt és valami más! Varga Rudolf. Sem több, sem kevesebb. Próbáljuk meg ennek a könyvnek a segítségévé megérteni, hogyan bontakozik ki az épülő életműben az a *pimasz reneszánsz*, amely nem kerülhető meg, nem tagadható le, nem döngölhető agyagba; csak elfogadható vagy elutasítható, csak szerethető vagy utálható.

Jómagam nem vagyok irodalomtudós, de eddig letett műveimmel, s néhány diplomámmal jogot szereztem a nyilvános gondolkodásra. Akik a manapság divatos befogadásesztétika hívei (s akik szerint az irodalmi alkotás olyan *piknik*, amelyre a szerző hozza a szavakat, az olvasó a jelentést), ne is olvassák tovább ezt a szerény munkát. Magam a jó öreg Arisztotelész nyomán, a hegeli-lukácsi mimézis-elmélet önkéntes foglyaként vallom, a szuverén műalkotás önálló, objektív világ. A befogadó jogait nem vitatva tudom:

... „Egy s ezer
jelentés ott s akkor fakad belőle,
mikor nézik, tapintják, ízlelik.”

(Weöres Sándor: Vázlat az új líráról)

S ez az ízlelhető világ bizony összevethető az íz-hordozó valóság kö-zön-sé-ges tényeivel, sőt, ízlelő-bimbóink is, e valóságos élet *kis-szerű* fejlődési folyamatainak köszönhetik létüket.

Bocsánat a kitérőért!

**

Varga Rudolf kilencedik könyvét tarthatjuk már a kezünkben. Azoknak, akik nem figyelhettek rá, el kell mondanunk, hogy a szerző valamennyi műve az utóbbi négy évben jelent meg, s e művek meglepő műfaji sokoldalúságról, reneszánsz műveltség szerkezetéről, szinte rögeszmés igazságkeresésről, a megalázottak és megszorítottak iránti feltétlen megértésről és elfogult szeretetről tesznek tanúbizonyságot.

Az előző könyvek között a versesköteteké az elsőség, mind mennyiségileg - s később bizonyítandó okokból - minőségileg is (*Az utolsó vers* Kráter 1996, *Mégse* - Kráter 1997, *Világvégi csárda* - Felsőmagyarország 1998, *A hányinger éve* - Felsőmagyarország 1999).

De közreadott a szerző szépprózát (*A macska visszaszökött a régi házba* - Felsőmagyarország 1997), riportokat, publicisztikát (*A világ közepe* - Felsőmagyarország 1998) filmforgatókönyveket (*Leveleket írató bogár* - Felsőmagyarország, 1998), s megjelent bölcsészdoktori értekezésének olvasmányossá igazított változata is (*RendszerVÉGkiürítés* - Bíbor-Felsőmagyarország 1998).

S most: itt a kilencedik könyv, a regény(?). *Köpés a levesbe*.

Vajon mi készítette az író-t az ismételt, sokadszori műfajváltásra? Történt-e egyáltalán igazi műfajváltás? Hol a helye az új munkának Varga Rudolf életművében?

Előlegezzük meg a végső kérdést is: egy bizonytalan szintézisteremtő kísérlet kudarca vagy az eddigi pálya koronája-e ez a (bizonytalanul mondom) regény?

Az életmű *egészének* ismerete birtokában kísérletezhetünk csak a válasszal, s az sem biztos, hogy helyesen tettük fel a kérdést. Lehet, hogy nem az írói életmű felől kell közelednünk, hanem kívülről, a nagy irodalom egésze felől? Néha megpróbálkozom majd ezzel a külső viszonylattal is - de elsődleges célom a sajátos mű-egész megközelítése, Varga Rudolf koherens belső világának feltérképezése. S ehhez a belső világhoz, ehhez a mű-egészhez - ha akarjuk, ha nem, ha tetszik, ha nem - hozzá tartozik a szerző eddigi privát élete is, *kvázi műalkotásként*, de mindenképpen meghatározó, motiváló tényezőként.

Tagadom a biográfiai determinációt, így nem kívánok részletes életút-ismertetőt, sem regényes életrajzot írni. Ugyanakkor tudatában vagyok az életútnak, mint *egyik* alapvető meghatározó tényezőnek fontosságával, így kénytelen voltam foglalkozni vele. A csapdákat elkerülendő, az itt olvasható esszé egészétől nagyjában-egészében eltérő módon, egy interjú formájában próbáltam meg a nélkülözhetetlen ismeretanyagot bemutatni.

Persze az interjú követte önnön szabályait, s a tárgyalt szerző sem tagadta meg önmagát, s e sorok írójának sem fő erénye a száraz tényszerűségre szorítókozó szűkszavúság, mégis, így utólag úgy vélem, a szükségszerűen beillesztett harmadik fejezet szervesült az elemzés egészébe, segít eligazodni Varga Rudolf épülő életművének labirintusában.

Kezdjük hát!

II.

Mielőtt tárgyilagos lennék: *megmentett szavak*

Kezdjük hát, de hogyan? Hangsúlyoztam, nem vagyok irodalomtudós, s bár a későbbi fejezetekben elfogulatlan értékelésre törekszem, nem tagadtam, soha nem fogom tagadni elfogultságomat sem: Varga Rudolf életművéhez erős érzelmi viszony fűz. Szeretem, amit csinál, szeretem, ahogyan csinálja. Érzelmi viszonyulásom legmegbízhatóbb dokumentuma egy film, amelynek összekötő szövegét én találtam ki, én mondtam el. A filmen Balkay Géza adja elő Varga Rudolf verseit, az a fontos. A versek közötti pihenőkben mondtam el (élszóban, minden írásos előkészület nélkül) azt, ami most következik. Utólag visszahallgatva, s a kimondott szavakat papírra átmentve látom, hogy nem más volt ez a szöveg, mint egy *sajátos vallomás*, az erdő másik szegletében saját útját járó fegyvertárs előtti *tisztelgés*. Vállalom, s mivel a kiveszés előtt álló szerző nem zárkózik el megismétléséhez, újra közzé teszem, az élőbeszéd esetlegességeit csak itt-ott kiigazítva.

**

Vannak jó sorsú költők, akik már a középiskolában feltűnnek, és nem csak abban a közegben, ahol élnek, hanem a lapokban, irodalmi folyóiratokban is. Őket aztán felveszik az egyetemre, ahol megtanulják az irodalom szakmájából azt, ami megtanulható, az elődök munkásságát. Nekik szabályosan alakul a sorsuk. Ez talán így is van rendjén.

Varga Rudolf sorsa bonyolultabb, eddigi útja nem, vagy csak részben volt ilyen sima. Költészetének mégis szerencséje az a sok szerencsétlenség, egyéni sorscsapás-sorozat, amely költővé érlelte őt, ahogy a hozzá hasonló szabálytalan tehetségeket.

A hányinger éve című könyv, amely az 1999-es ünnepi könyvhétre jelent meg, a nyolcadik kötete a negyvenkilencedik évét taposó költőnek. Nem is olyan kevés ez, ha emellé még megjegyzem azt, hogy negyvenöt éves koráig egyetlen kötete sem jelenhetett meg Varga Rudolfnak - művei, írásai, cikkei szétszórva jelentek meg lapokban és folyóiratokban, rádióban, televízióban, filmszalagon. Így még szembetűnőbb az a gyors könyvkiadási sorozat, amelyet az utolsó négy évben produkált a szerző. Jelen volt ő mindig, tudtuk is, hogy jelen van a költészetben, prózában, a filmművészetben, de mégsem foglalta el igazán a méltó helyét, mivel egy író manapság leginkább a „letett” kötetetek száma minősít. Szerencsére ez a nyolcadik kötet, a sűrűn egymás után megjelent előző hét könyvvel együtt, bepótolja ezt a hiányt. De egy életérzést nem lehet meghatározni, megváltoztatni, újjáteremteni ezekkel a pótlásokkal. Mégis: valami kárpótlást jelentenek, nem csak a szerzőnek, de az olvasóknak és követőknek is, akik majd kézbe veszik, és elolvasva folytatni próbálják, saját gondolataikban és életműükben a vargarudolfi utat.

Nem könnyű út ez. Varga Rudolf egyike azoknak a mára már érett művészeknek, akiknek gondolkodását 1968 traumája határozta meg. Ezt több, az új kötetben megjelent vers is dokumentálja. Azon hatvannyolcas, még hinni tudó, de nagyon nagyot csalódott nemzedék egyik tagja Varga, amely nem lett hűtlen azokhoz az eszményekhez, erényekhez, amelyeket akkoriban generációja kiválóságai vallottak szerte a hazában, Európában és a nagyvilágban.

Sok erénye van Varga Rudolfnak, amelyekből csak néhányat sorolnék fel. Az egyik erénye a filmes múltból ered, amelynek eredményeként Varga nagyon pontos képekben fogalmaz. Láttat. Nagyon jól szűkíti és tágítja a köröket. Tehát az írások képvilága nagyon hasonlít egy izgalmas film képi világához. Az írások elevenek, élők, rengeteg információt hordoznak, olyan

információkat, amelyeket egy filmhez nem szokott, filmen nem nevelkedett költő nem is tudhat megfogalmazni. Ezt az erényt elsőként emelem ki. Formai erény, mégsem véletlenül.

A másik lehet - és itt a „téves népi” értelmezéssel vitázva a valóságos népi értelmezésről beszélnek - a pozitív értelemben vett popularitás. Varga Rudolfnak nagyon erős a kötődése a néphez, a nemzethez, de ez korántsem a vitézkötéses, nosztalgiába merevedett emberek életérzése, hanem a nagyon is valós, igazi hazához való korszerű kötődés. Miből áll ez? Varga Rudolf nagyon tudja és tiszteli a népdalt, azokat a formákat, amelyeket a népköltészetből átvethet minden költő. Ő ezeket biztonsággal emeli át, érvényesíti, ugyanakkor a szigorú, de mai formák követelményeinek is eleget tesz. Írásainak másik jellemzője a mai népköltészet elemeinek alkalmazása: a grafiti, a vicc, a társasági poén mind jelen van ebben a költészetben. Ezeknek az új népművészeti formáknak a frissességét, kócoságát frappánsan alkalmazza a költő. Varga Rudolf ezeket a formákat, poénokat egy-egy ötlettel - megemelve - nívós költészetté formálja.

A harmadik kötődés: a filozófiai, szociológiai meghatározottság. Kevesen tudják, hogy Varga Rudolf „civilben” a bölcsészettudomány, a filozófia doktora. Nagyon eleven a szerző érdeklődése a magas világnézeti beállítottságú szociográfia iránt, a kisemberek világa iránt.

Varga a perifériára szorultak világához tudja kötni a „nagy” költészetet. Azt a költészetét, amelynek ilyen módon elődei lehetnek Villontól Ladányi Mihályon át Nagy Lászlóig nagyon sokan. Valódi társai mégis inkább a prózairók, Császár Istvántól Hajnóczy Péterig. Tehát vannak rokonai, mégis a költészetben olyan egyedi és egyéni hangot, világot, utat talált, amelyhez hasonlót a mai magyar irodalomban én senki másnál nem látok.

Javaslom, ilyen szemmel olvassák Varga Rudolf köteteit. Mert olyan titkokat tudnak meg a világról, saját életükről és jövőjükéről is, amelyek létezéséről eddig csak sejtésük lehetett. A tények az új, bonyolult összefüggésekbe ágyazva megmutatják rejtett, igazi arcukat.

Ez a költészet, ha kell, a népdal formai jegyeit hordozza, ha kell, akkor szabaddá válik, de a szigorú gondolati ritmust mindig megőrzi. A rím, mint tartalmi, formai tényező nagyon fontos Varga Rudolf költészetében. A hívórímek, a válaszoló rímek meglepő csoportosítása páratlan ritmusképleteket alakít ki. Ez Vargán kívül senki másnak nem erénye. A gondolatritmusok, a feszesen kötött forma és a szabadabb forma váltakozása elsősorban Varga Rudolf hosszú verseiben hoz létre meglepő eredményeket. A Megvagyokértve című kötetzáró hosszú - hozzá nem értő, téves értelmezés szerint „horror-költeménynek” titulált - vers reprezentatív példája ennek. Ez a bonyolult struktúrába komponált hosszúvers (mintegy Varga korosztályának életösszegezéséként) a legnagyobb sorsversek magasságait ostromolja.

Hogyan folytatja ezt a munkát, ezt az életművet Varga Rudolf? Nem tudom, van-e terve arra, hogy továbbra is filmeket csinál, nem tudom, fog-e még újságot írni, nem tudom, foglalkozik-e még filozófiával. És nem is érdekel. Azt tudom, hogy összegyűjtött „erényei”, az itt manifestálódott látásmódja képessé teszik arra, hogy akár prózában, akár versben meghatározó nagy műveket hozzon létre.

Egy dolgot, mint kuriózumot, megemlítek még. Varga Rudolfnak van egy dolgozata a könyvben, amelynek címe „Bűn és bűnhődés, avagy Többé nem leszek rossz”. És ezt az egy mondatot százszor leírja a szerző, ahogy azt az iskolában kellett valamikor leírnunk, ha rosszul viselkedtünk. Én azt kérem Varga Rudolftól, hogy ne javuljon meg, mert ez az idézőjeles „rosszaság” fényt hoz, és rávilágít arra a jóságra, amely oly’ tragikusan hiányzik a mi életünkől, a költészetből, a művészetből.

Legyen továbbra is rossz Varga Rudolf, és ne írja le százszor.

Újra olvasva a film szövegét, rájöttem, hogy akár rövid szinopszisa is lehetne ennek az egész szabálytalan jegyzethalmaznak. Elégedett lehetek: sehol sem értem magam hazugságon, a pillanatnyi érzelmi töltésű reflexiók nem mondanak ellent az elemzés során kialakult ítéleteknek.

Tehát az időzavarban szenvedők, a szellemi kaland fáradalmait nehezebben vállalók itt akár be is fejezhetik az olvasást. Szinte már minden fontosat tudnak.

Vagy mégsem?

III.

Na, de akkor ki ez a *pimasz p(R)olihisztor*?

Kedves Varga Rudolf! Rengetegen ismernek téged, sőt - nagyképpűbben - mindenki ismer, aki csak számít. Mégis, alig ismer igazából valaki. Ha szó kerül rólad, egy-egy pillanatképre, egy-egy arcélre, egy-egy balhéra emlékeznek csupán. Kísérjük meg együtt - szerzői hitelessítéssel - felvázolni a teljes képet, nézzük meg: ki vagy, honnan jöttél, hova mégy? Tényleg, honnan jöttél?

Egy abaúji kis faluban, az azóta várossá nőtt Szikszón születtem, 1950-ben. Szüleim még messzebből, Krasznokvajdáról (anyám szülőfaluja) és Szászfáról (apám szülőfaluja) költöztek oda. A háború miatt szüleim nagyon későn kerültek össze, anyám a harmincas éveinek végén járt, amikor apám - aki öt évvel fiatalabb volt nála - harmincnégy évesen megismerte őt. Apám hat gyerekes és hat holdas, roppant szegény paraszti családból származott. Ősei Szádellő-völgyből, a szlovák-ruszin vidékről kerültek Szászfára, mondhatom úgy: a még nagyobb szegénység elől menekültek oda. A nagy nyomor ellenére Varga nagyapám mind a hat gyereket egészségben felnevelte, mindegyiküknek szakmát adott a kezébe.

Édesanyámék jóval módosabb környezetben éltek, ez annak volt köszönhető, hogy anyai dédnagyanyám Amerikába ment férjhez, és az újvilágból folyamatosan pénzt és csomagokat küldött. Ebből a nagyszüleim itthon földet tudtak vásárolni, s azt rendkívüli gondossággal művelték. Így lett az anyai nagyapám a falu egyik legtekintélyesebb gazdája, s ezt a rangot a II. világháború kitöréséig, illetve az ötvenes évek elejéig megtartotta. Akkor azonban mindenét elveszítette, csupán a ház, az egy holdnyi szőlő, néhány jószág és némi termőföld maradt a valamikori híres gazdaságból.

Anyámék hárman voltak testvérek. A két fiú és a gazdaság mellett anyámra szigorú cselédsors várt a szülői házban. Valószínűleg az, hogy végül is apámhoz feleségül ment, annak köszönhető, hogy mindenáron ki akart szabadulni ebből a „rabszolgasorsból”. Anyám rendkívül vallásos asszony volt, így az új családjában is megteremtette a vallásos erkölcsiség és életmód szigorú alapjait. Szelíd erőszakkal apámat is arra kényszerítette, hogy templomjáróvá váljon. A családi béke érdekében apám ennek - a maga botcsinálta módján - eleget is tett.

Apám fiatalabb korában summásként dolgozott, majd a falusi szódás mellett volt kocsis. Szakmát tanulni ment a városba, így lett belőle gépkocsivezető, ami akkorában, abban a környezetben rangos szakmának számított. Apám is, anyám is hat osztályt végeztek. Így kezdték közös életüket. Előbb Homrodra költöztek, ahol én foganhattam, majd Szikszóra, ami már akkor is kiemelkedett a környék települései közül. Tudatos döntésük volt az, hogy sehol sem telepedtek meg véglegesen, mivel a városban kívántak házat venni. Erre kuporgattak minden fillért.

Közben őket sem kerülték el a történelem kisebb vagy nagyobb viharai.

Apámat 1953-ban „eltávolították” a munkahelyéről, mivel anyám szüleit kuláklistára tették, ő pedig nem volt hajlandó elválni anyámtól és az akkor már három éves „nagyfiától”.

Kirúgása után apám jogosítványát is bevonták, így csak alkalmi munkákból tarthatta el a családot, hozzávetőleg egy évig. A családi legendárium szerint ekkor írt levelet a Rákosi-titkárságra, s ennek következtében egy-két hónapon belül visszakapta jogosítványát, és újra elhelyezkedhetett a TEFU-nál. Így ért bennünket 1956. Ősszel apám teherautó-számra hordta át a menekülőket az osztrák határon, de ő sohasem fontolgatta a disszidálást, a kivándorlást.

Nemsokára nagyvárosi „polgár” lettél, fejlődésed talán legfontosabb színhelyére vetett a sorsod.

Az általános iskolát 1956-ban Szikszón kezdtem el, és 1962-ig ott végeztem el hat osztályt. Igencsak közepes, gyengécske teljesítménnyel - anyám legnagyobb bánatára, akinek a legnagyobb vágya volt, hogy papot neveljen egyetlen fiából. Hetedikes általános iskolai tanuló lettem, amikor beköltözhettünk Miskolcra. A nagyvárosban szüleimnek (távoli rokonságunk segítségével) egy szoba-konyhából álló fél házat sikerült vásárolniuk. Egyik percről a másikra sikerült belecsöppennem az „úri életbe”. Azt hittem, a föld felett járok, akkora volt a különbség a két létforma, a falu és a város között, annak ellenére, hogy Miskolc egyik úgynevezett proli városnegyedébe, a Petneházy lakótelepre költöztünk.

Új fiú lettem, s így kétségbeesett elszigeteltségemben tanulni kezdtem. Rövidesen szinte mindenből kizárólag jeles eredményt értem el. Eredményeim azonban két év múlva (sikerült beilleszkednem) az ellenkezőjére fordultak: hamarosan megismerkedtem a bukás rémével. A Földes Gimnáziumban rögtön az első félévben négy tantárgyból megbuktam. Apám ekkor - talán pedagógiai szándékból, talán azért, mert úgy gondolta, hogy mégsem nevel uracsot (ahogy ő mondta: vigéct) a fiából - feladta a leckét. Ha év végére nem érem el legalább a négyes átlagot, akkor megyek hozzájuk, az ő vállalatához ipari tanulónak. A gimnáziumot végül is négy év alatt, bukdácsolva ugyan, de végigszenvedtem, és az érettségim is átsegített Kálmán igazgató úr némiképpen személyre szabott „módszere”, család határán mozgó elnézése a matematika vizsgán.

Érettségi után rögtön az értelmiségi pálya irányába indultál?

Apám négy évvel korábbi jóslata következett be: egy kora nyári hajnalon, hat órakor egy húsz tonnás Ikarusz busz alatt találtam magam, zsírzópisztollyal a kezemben. Apám ekkor is észhez térített, kijózanított abból az illúzióból, pontosabban nagyképűségből, hogy én - mivel akkor már néhány kisdolgozatom megjelent irodalmi lapokban és újságokban - különb vagyok, mint a többiek. Így ért véget a gyermekkorom, ami főleg a kisgyermekkor vészterhes idején naponta szorongásokkal volt teli, majd világgá-menésekkel, nagy egetbámulásokkal, magányos félrehúzódasokkal, és persze önfeledt, tékozló pajkossággal keveredett.

Úgy tudom, mégis - ha nem is anyád szándéka szerint - sikeresen megpróbálkoztál a továbbtanulással.

Ennek is története van. Első nekifutásra nem sikerült a felvételem, de anyám éjszakánként kisírta az apámnál, hogy ne hagyjon világ csúfjára az aknában, adjanak nyomdász ipari tanulónak. Gutenberg kései inasaként rövid pályát futottam be: hamarosan híre jött, hogy pótfelvételit hirdetnek a sárospataki tanítóképzőbe, ahol - „nagy” összeköttetéssel - megfelelttem, így szeptember végén odahagyva a nyomdai karriert, Sárospatakon kezdhettem újat.

Én azonban nem ilyen lovat akartam! Mindent megtettem annak érdekében, hogy mihamarabb kicsapjanak. Egyáltalán nem jártam az előadásokra, nem írtam semmiféle dolgot, még az indexaláírásért sem mentem be. Ezt elégték meg egy év után (amelyet 1,52-es, elégséges átlaggal zártam). Ez a „világcsúcs” tette lehetővé, hogy soron kívül megváljak a tanítóképzői fájdalmaimtól.

„Renitensségem” oka az volt, hogy az iskolai-kollégiumi bezártság, az *egy az egyben* megvalósított porosz alattvaló-képzés elviselhetetlenné vált számomra. Szüleimnek természetesen egyetlen fájdalmat okoztam, magamat pedig a teljes létbizonytalanság szélére kormányoztam.

Az élet egyetemét választottad, s egy csapásra az „uralkodó osztály” tagja lettél...

Sárospatakról egyenesen Budapestre utaztam, ahol egy nap alatt munkahelyet és albérletet szereztem. Első igazi munkahelyem az Élelmiszer Nagykereskedelmi Vállalat Újpest, Temesvári utcai telepe volt, ahol állandó éjszakás rakodómunkásként azonnal felvételt nyertem, havi 3.300 forintos fizetésért. Az első igazi albérletem pedig Rákosszentmihályon, a Palotai határúton volt, ahol egy egész emeletet béreltem havi 300 forintért! Úgy éreztem, igazi nagy-menő vagyok és tüstént nőül vettem első szerelmemet, aki „úri kedvteléseért” a gimnáziumot hagyta ott, és szülei megtévelyedése árán is vállalta a velem való közös életet.

Ez a nagy gazdagság nem tartott sokáig (mint ahogy a házasság sem), mivel megbetegedtem, tüdőgyulladást kaptam, így a munkából ki kellett maradnom. Leányasszony feleségem pedig - enyhén szólva - nem úgy képzelte a pesti dámák életét, mint amit én tudtam számára biztosítani. Így egyszerre vesztettem el első munkahelyemet és első feleségemet is, és 1970 januárjában, amikor legyengülve, remegő térdekkel visszavánszorogtam Budapestre, az utcán találtam magam, magányosan, kivert kutyaként.

Mégis, ettől a pillanattól kezdve lettél az irodalmi élet szereplője, s rögtön szerkesztőként!

Irodalmi élet! Gerencsér Miklósnak, az Ifjúsági Magazin akkori főszerkesztőjének atyai kegyelméből kerülhettem olyan *küddkihíddbe* állásba az újsághoz, és lassacskán fel is találtam magam abban a szerepkörben. Verseket írtam, a még nálam is kezdőbbek verseit bíráltam el „nagy szakmai fölényrel”. Ennek a jóvilágnak az vetett véget, hogy megkaptam a katonai behívót a sorozásra, s ez számomra - akkori eszem szerint - egyet jelentett a véggel.

Tehát menekülni kellett. Messze az irodalomtól, messze Budapesttől?

Kezem-lábam összetörve könyörögtem vissza magam az annyira gyűlölt Sárospatakra. Illetve előtte még tettem egy kunkort: elmentem újságírónak Ózdra, az Ózdi Vasas szerkesztőségébe, ahol a kiváló Dobi Sanyi bácsi és Vincze Zoli bácsi kezei alá kerültem. Színes gyári riportokat írtam, nagy kedvvel és általános meglepedésre. De a besorozás árnya itt is kísértett, tehát visszatértem Patakra, ahol a diák-lét mentességet jelentett a katonaságtól. Felnőtté érésem azonban eddigre már befejeződött, így a félig gyermeki diák-kor követelményeit soha többé nem tudtam a magam számára kötelezőnek tekinteni.

Leromboltam magam körül minden védőfalat, és fölégettem magam mögött minden hidat. Óriási botrányt okozva, a kollégiumot összetörve az ország összes felsőoktatási intézményéből *ki-til-tat-tam* magamat. Tanulási mélyrepülésem ekkor vette igazán kezdetét, mert ezután sehol sem akartak szóba állni velem. Egyedül - a holtában is fölény magasodó - Ratkó Jóska személyes közbenjárására sikerült azt elérnem, hogy a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolára fölvegyenek, olyan megkötéssel, hogy az iskola megkezdése előtt köteles vagyok képesítés nélküli tanítóként elhelyezkedni. Ezt meg is tettem, és a drága emlékü Simon Pista bácsi, az alacskai általános iskola igazgatója olyan remek ajánlást adott rólam, hogy azonnal megnyíltak előttem a nyíregyházi főiskola kapui.

Nyíregyháza a sötét, pataki évek után maga volt a felszabadulás. A főiskola derűs világosságával, liberalizmusával magával ragadott. Nem kis szerepe volt ebben az imádott Berta néninek, Lengváry Józsefnének, aki - mint elveszett bárányt - viszonzta azt a szeretetet, amit én sugároztam felé. Tanultam és tanultam, hogy örömet szerezzek neki. Sárdi József tanár úr neve jut még eszembe abból az időszakból, aki irodalmat tanított és féltő gondossággal nyesegette hülyeségeimet, ápolgatta zsenyéimet.

Valamilyen kicsinyes méltánytalanság miatt azonban itt is megtört a lendületem, s egyre többet kerültem az iskolát. Olyannyira, hogy ugyan jelesre államvizsgáztam, mégis rossz szájjal, megkeseredve búcsúztam a főiskolától.

Mégis, nekik köszönhetően erősödött meg bennem a szándék: amíg lehet, tanulni, tanulni kell! Már 1974 szeptemberében beiratkoztam az Egri Tanárképző Főiskola magyar szakára, ahol az átlagosnál jobb eredményeket értem el. Mivel közben - augusztustól - már dolgoztam is a miskolci Déli Hírlapnál újságíró gyakornokként, főnökeim azonnal elküldtek a MÚOSZ Újságíró Iskolájára, így a két stúdiumot egyszerre vittem, mondhatni: kiváló eredménnyel. A sikeres államvizsgák után sem hagytam abba a tanulást, alig telt el egy év, már az ELTE filozófia szakán vettem részt posztgraduális képzésen. 1981-ben kaptam filozófusi diplomát. Közben elvégeztem a MAFILM Filmíró Kollégiumát, és rendezői tanulmányokat is folytattam. Rendezői oklevelet azonban nem kaptam, mivel vizsgarendezésemet nem készítettem el.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1990. február 10. napján avatott a filozófia bölcsészettudományi doktorává. Nem sokat adok a címekre, de ezzel szüleimnek tartoztam. Apámnak, aki annyiszor csalódott bennem, anyámnak, aki a csalódásokon felülemelkedve segített.

Ezután 1991-ben ösztöndíjjal az Amerikai Egyesült Államokban menedzser-képzésen vettem részt, a Portland Community College-ban, amelynek a World Trade Center adott helyet, és ahol az amerikai típusú filmkészítéssel és a produceri szakma alapjaival ismerkedhettem meg. Ezzel értek véget - negyvenen túl - a diákéveim.

Tudjuk, lassan érő típus vagy... Első könyvedet is negyvenöt évesen hoztad össze. Ám tudjuk azt is, hogy az IM-kaland előtt és után is folyamatosan jelen voltál a művészeti életben. Ugyanilyen kalandos volt ez az utad is?

Tizenhat éves koromban kerültem közel a Napjaink szerkesztőségéhez, ahol Kabdebó Lóránt irodalomszervező érdemeinek köszönhetően akkor szerveződött a folyóirat köré a Hetek nevű irodalmi csoport (Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József és Serfőző Simon). Akkoriban ők maguk is fiatal emberek, jellegzetes, határozott arcúval álltak ki a közönség elé. Rám új hangjuk, együttes fellépésük elementáris erővel hatott. Különösen Ratkó József költészete nyugtázott le. Napi kapcsolatban álltam vele. Mindenfajta stilisztikai és világnézeti, meg világmegváltói kérdésekkel nyaggattam, és aki (becsületére legyen mondva) bírta a strapát, volt türelme válaszolgatni esetlen kérdéseimre. Azt mondhatom, ez az elementáris hatás végigkísért egész eddigi életemen, annak ellenére, hogy később, amikor rányílt a szemem arra, hogy nem mindenben egységes a nézetrendszerük és sokszor egymással is versengenek, akkor valahogy felemássá vált a hozzájuk való viszonyom.

A másik ilyen irodalmi társaság, amelyik maradandó nyomot hagyott bennem, az a Kilencek költői csoportja volt. Közülük különösen Utassy József és Győri László lírája volt erős hatással rám. A csoport tagjai közül hosszabb ideig tartó, mély barátságba Péntek Imrével keveredtem, aki egy időben Miskolcon élt és filozofikus attitűdjével hosszabb ideig meghatározó szellemi atyámként bábáskodott csetlő-botló próbálkozásaim fölött. De a sort tulajdonképpen a Tűztáncosokkal kellett volna kezdenem, akik közül elsősorban Ladányi Mihály és Váci Mihály költészete szólított meg, az ő élményviláguk csiholta ki belőlem is a közlés kényszerét, a világra való reflektálás kikerülhetetlenségét. És, hogy még mélyebbre menjünk: Juhász Ferenc és Nagy László két állócsillag az én égbolton, akik mindenkor rádöbbenek a felelősségemre, amikor tollhoz nyúlok.

1967 júniusában mutatott be a Napjaink. Első verseim megjelenésénél két angyal bábáskodott: Gulyás Mihály, aki akkor a lap főszerkesztője volt, és Feledy Gyula, aki képzőművészként segítette a folyóirat munkáját.

Az 1970-es évek közepe táján ért egy méltatlan vád, mindegy már miért és kitől, hogy az általam megírt, megrajzolt dolgok nem hitelesek, nem az én élményvilágomat tükrözik, sőt, továbbmenve: gondolataimat is plagizálom. Azonnal vizsgálatot kértem magam ellen, illetve

írásaim ügyében. Védelmet nem kaptam, mögém sem állt senki, egyszerűen elutasítottak. Hallgatásra ítélttem magamat, önként távoztam a szépirodalomból. Nyilvánvaló volt a következő önigazoló lépésem: az újságírást, mégpedig annak is a legnehezebb műfaját, az irodalmi szociográfiát, az emberi sorsok lényegét felmutató tényfeltáró riportot választottam. Máig sem bántam meg, hogy jó pár évet töltöttem ennél a műfajnál, mert megtanított a pontos fogalmazásra, a komponálásra, az életszerűségnek, mint legelsőleges szempontnak a figyelemben tartására. Megértette, elfogadtatta velem, hogy az írás egy *szakma*, amelynek megvannak az arany szabályai, amelyeket megkerülni semmiféle avantgardizmussal, semmiféle trükközéssel nem lehet. Már középiskolás koromban is szagoltam nyomdafestéket, írtam különféle kis színeseket, de a napi újságírói robot, a gyeplő elé fogatás csak 1974-ben szakadt rám, attól kezdve, hogy a Déli Hírlaphoz kerültem újságíró gyakornoknak. Ma már örülök annak, hogy akkori főnökeim és mestereim akkora strapának tettek ki, mint amekkorának kitettek. Hála Istennek, fogékony életszakaszban voltam ahhoz, hogyha kell, naponta más-más témával szembesüljek, abban merítkezzem meg, azt formázzam meg, amit ad hoc módon elérem az élet. Ma már szinte hihetetlen kimondani: 1500-2000 sor volt a havi normám, amit teljesítenem kellett, mégpedig siralmas technikai feltételek mellett, amikor minden adatért gyalog kellett eltápnálni akár a világ végére is. Számos máig bennem élő élményt hozott ez az időszak, amely bár néhány évig tartott csupán, mégis további tevékenységem meghatározója lett, eredményei minden soromba beleépültek. A napi „rotációs romlékonyságból” sikerült 20-30 év távlatából is ép és élő, máig érvényes dolgozatokat kikeresnem. Az is tény, hogy ennek a leterheltségnek, hajtásnak meglett a böjtje, hiszen mire befejeztem mindennapi tevékenységemet a nyomtatott sajtóban, bizony, kissé meg is csömörlöttem tőle.

1977-ben kerültem a televízióhoz, az ifjúsági osztályra, műsorszerkesztőnek. Korabeli főnökeim, Peták István és Halák László nem rejtették véka alá, hogy jó vásárt csináltak velem. Ilyen szerkesztőre volt szükségük, mivel akkorára elég jól hangzó nevem lett a médiában. A Magyar Rádió irodalmi pályázatának *második* díját, a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács irodalmi pályázatának *második* díját, a Központi Sajtószolgálat irodalmi pályázatának *második* díját és a MÚOSZ riportpályázatának *második* díját nyertem el, és ez fedezetet adott arra, hogy *elsőosztályú* szerkesztőként végezzem feladatomat.

Így, utólag azonban már kontúrosan látszik, hogy én egyoldalúan felrúgtam ezt a hallgatólagos megállapodást, és fellázadtam a névtelen mameluk szerkesztői munka ellen. Filmet akartam rendezni, mégpedig azonnal. Feletteseim természetesen nem méltányolták ezt a törekvésemet, és óva intettek attól, hogy szembeszálljak a velem kapcsolatos elképzeléseikkel. Én azonban hajthatatlan maradtam és *kerekperec* kijelentettem, engem csak a rendezés érdekel. Így aztán nem is csodálkozhattam azon, hogy mindenfajta akadályt gördítettek az ilyen irányú törekvéseim elé. Sok év távlatából mondhatom, rendezőként szinte partizánként kellett tető alá hoznom egy-egy munkát. Erre másutt nem nyílt lehetőség a korabeli Magyar Televízióban, csak az akkor még létező kísérleti stúdióban. Ott viszont nagyon korlátozott mennyiségű, gyakran már lejárt szavatosságú filmnyersanyagon kívül semmi más nem volt. Csak elszántságomnak köszönhetem, hogy mégis egymás után kerültek ki a kezem alól a filmek, olyanok, mint *A mozi az élete*, a *Vallomás*, a *Jelenés*, a *Jean-Luc Godard-ral készült interjú*, a *Svejk a második világháborúban* és az *Országos tél*. De folytathatnám a sort, akár két-háromszor hosszabb listáig.

A kísérleti stúdióban egy-egy „alkotónak” saját magának kellett megszervezni azt, hogy legyen operatőre, gyártása, vágója, hangmérnöke, grafíkusa, szereplője, vagy hogy legyen gépkocsi, legyen kamera, vágószober, hogy a film elő legyen hívva, hogy a negatívágást elvégezzék, és mindent-mindent, amit a profi keretek között komoly stábok komoly szervezeti és anyagi háttérrel és sokszor mégis nyögvenyelősen tudtak megoldani. Ez volt tehát az én igazi iskolám

a filmkészítésben, mert minden a saját nyakamba szakadt, és senkitől semmit sem kérhettem számon. Csupán magamat okolhattam, ha valamit elbaltáztam, mellészerveztem vagy figyelmetlenül kezeltem. Ezért a rengeteg fejtörésért és izzadságos munkáért egyetlen dolog kárpótolt, nevezetesen az, hogy azt csináltam, amihez kedvem volt. Amikor a kísérleti stúdióban már bizonyítottam, akkor startolhattam rá a Fiala Művészek Stúdiójára, ahol szinte azonnal megkaptam a bizalmat egy nagyjátékfilmhez. Ebbe viszont - természetesen - mindent bele akartam sűríteni. Mindent, amit tudok a világról, s mindent, amit nem tudok róla. Itt már profi körülmények között dolgozhattam, nem is szóltak bele különösképpen a kivitelezésbe, de a tévé akkori művészeti vezetősége azzal honorálta kísérletező kedvemet és a túlzottan szublimált mondandót, hogy a *Leveleket író bogár* című filmemet elkészülte után azonnal betiltotta. Ezután még egy játékfilmet csináltam (összesen négyet), de a betiltástól való félelem a kísérletező szabadelvűséget már erősen gátolta bennem. Ezután még több mint száz filmet készítettem, amelyekből csupán néhány portré-film, illetve a dokumentumfilmek számítanak említésre méltónak (mint a *Szőkevény*, a *Közösségi ház*, a *Bagóhegy boszorkánya*, vagy a *Cigányság helyzete az észak-magyarországi régióban* című dokumentumfilm-sorozat, amelyből eddig hét rész készült el). A többi filmes munkám mind reklám-, referencia-film, illetve oktató-filmecke, néhány videoklip.

Volt egy emlékezetes kalandod a rádiózással is. Milyen eredményeket hozott?

Amikor a dokumentumfilmjeimet kezdtem elkészíteni, akkoriban a filmnyersanyag, ami a dokumentumfilm-készítéshez rendkívül sok kell, nagyon drága volt. Ezért rájöttem, hogy olcsóbb módszerrel kell megtanulnom rögzíteni, megvágni az anyagot, mégpedig a rádiós technikával. Ezért ragadtam magánál a kezembe, és külsős riporterként kezdtem el dolgozni a Magyar Rádiónak. Kepes András és Sárkány Klára adtak lehetőséget arra, hogy amolyan kóbor lovagként végezhessem ezt a munkát, holott tudták, nem sokáig tart nálam ez a lendület, csupán a tanulópenzt kívánom ily módon kiváltani. A módszerem a következő volt: úgy építettem fel egy rádióriportot vagy rádióriportnak mondott anyagot, mintha dokumentum-filmet forgatnék. Fejben azt is csináltam. Csak éppen a kép maradt le ezekről a „filmekről”. Körülbelül egy év alatt véleményem szerint teljes tökélyre vittem ezt a módszert, amivel a rádió is jól járt, azóta nem egy rádió-dokumentumomat többször megismételték.

A sajtóban később még Lehel Miklós keze alatt az MTI-nél is megfordultam, másfél évig rontottam ott a levegőt. Rövid, de fontos állomás volt a filmgyár, ahol sajnos már csak az összeomlás előtti években dolgoztam rendezőasszisztensként Jancsó Miklós világnézeti és szakmai felkészültsége, fölényes tudása volt számomra a legfontosabb filmegyetem. A pontosságra és teljességre törekvés iskolája.

Rengeteg ismerethez juthattunk rólad. De továbbra sem tudjuk, milyen ember vagy, mit szeretsz, mit gyűlölsz, milyen táborhoz tartozol (a politikában vagy az irodalomban), szinte semmit sem hallottunk felnőttkori magánéleteredről, családról, szerelmeidről, még a „céged” reklámnaptárján díszelgő Frédi kutyádról is csak annyit, kedvenc szólásodat idézve: „(farkas)kutya nélkül lehet élni, de minek...”

Szellemileg független embernek, humanistának vallom magam, aki minden politikától, ideológiától, érdekszférától távol áll. A magánélet pedig nem tartozik a nagyközönségre. A teljesítmény szempontjából nem is lényeges. Hogy mit szeretek, mit gyűlölök, kiderül a munkáimból. Sok-sok szeretet és igencsak kevés gyűlölet szorult belém. Sem a politikában, sem az irodalomban nem csatlakoztam a szekértáborokhoz, bizonyára ez a mennyiségi teljesítményemnek és közismertségemnek ártott. A minőséget azonban épp ez a szabadság biztosíthatja. Ezt nem nekem kell megítélnem. Barátságaim nem köteleznek szívességekre. Magam sem várok szívességeket, csak ösztönzést, szigort, szerető szigort a kapcsolataimban.

Milyen ember vagyok? Rengeteget ártok magamnak, még a nyilvánvaló segítő szándék is görcsös ellenállást vált ki belőlem - hiszen én tudom, mi a jó nekem, igaz? - így akaratlanul azokat sértem meg, akik igazán velem vannak. Ha bántanak, ellenállok, de egy idő után magam rombolom le a védett ügyeimet, dolgainkat. De lehetsz te nekem a legnagyobb ellenségem, ha egy körömnnyi tisztesség van benned, egy karnyi bünt megbocsátok neked, sőt: talán észre sem veszem a bűneidet.

Kitűnő végszót ajánlottál. Mégis még egyet hadd kérdezzek meg! Merre tovább? Mit folytatsz, mit hagysz abba? Vagy ismét új műfajt választasz? Jövőre a zeneszerző, vagy balett-táncos Varga Rudolfnak tapsolhatunk?

Vagy a szobrász-énekesnek. Botcsinálta színész voltam már, de drámát még nem írtam... Komolyra fordítva a szót: mindig azt a műfajt választom ezután is, amelyikkel leginkább kifejezhetem a világról alkotott véleményemet, a rögeszméimet. Most a regényem folytatása izgat leginkább - most vigyázz, mert rettentő divatos leszek! -, egy virtuális tér-időben pereg tovább hőseim sorsa, s az ehhez szükséges nyelvi-formai újítást is megtaláltam. A közismerten gyakorlatias gondolkodásom is az irodalom felé terel, itt nem kell nyersanyagért, gyártási kapacitásért futkosnom, minden a rendelkezésemre áll. És persze, nem lehet verset nem írni...

„Na,
a
kurva
életbe,

akkor
most

meg-

va-

gyok-

ért-

ve?”

(Megvagyokértve)

IV.

A rezignáció könyve: *Az utolsó vers*

Varga Rudolf első könyve, mint már említettem, nagyon későn jelent meg. Gyengéd, baráti erőszak, kitartó szerkesztői kényszer hatására állt össze - nem is igazi első kötet. Egy egészséges irodalmi életben, társadalmi környezetben a gyermekkorból alig kilépő ifjú tehetségek első szárnypróbálgatásait kell szolgálnia az első könyvnek. A hatvannyolcban megtört generáció sok igen tehetséges képviselője kényszerült arra a sorsra, amit Varga Rudolf életműve reprezentál. Kiszorítva, vagy önként kivonulva, mintegy a társadalom peremén, a művészeti-irodalmi világon és félvilágon kívül hozták létre a hivatalos művészet termékeivel azonos színvonalú, vagy az azoknál jobb alkotásaikat.

**

A rendszerváltásnak sem lettek nyertesei, nem volt a piacon bevezetett nevük (mint áruvédjegy), nem vettek részt a barikád-harcnak hazudott kicsinyes tülekedésben, nem esküdtek fel sem népiesnek, sem urbánusnak, azaz élehetetlenek maradtak.

Amikor lehetőségük nyílt az első könyvük kiadására, túl voltak már a kezdők szakmai gondjain, nem csábította őket a megjelenés varázsa, elvesztették illúzióikat. Ugyanakkor lekopott róluk a neofita gög, a kiválasztottság-tudat, az ön-túlértékelés minden póza. Felnőttként, érett művészként magától értetődő természetességgel folytatták munkájukat, immár a nyilvánosság előtt. Folytatták, mondom, úgy, mintha a természetes fejlődési folyamatban már rég túl lettek volna az első, második, harmadik könyvön, mintha mindig méltó helyet foglaltak volna el az irodalom, a művészet álságos köztársaságában.

Amikor első könyvük megjelent, szerves fejlődésük az első válogatott kötet, az első gyűjteményes munka kiadásánál járt, így valóban a válogatott kötet álltak elő. (Más műnemeknél, művészeti ágaknál is megfigyelhető volt ez a jelenség, a képzőművészeknél sokan mintegy retrospektív tárlattal mutatkoztak be. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az irodalmi jelenségre korlátozom mondanivalómat.)

**

Varga Rudolf első könyve is (*Az utolsó vers* - Kráter 1996) ilyen válogatott kötet. Az 1966-1996 közötti harminc esztendő történelmi cezúrákkal tördelt időszakának terméséből, kiérlelt alkotásaiból válogat, négy-öt-kötetnyi tekintélyes anyagból. Teljes fegyverzetben lép elő, nyoma sincs az önálló hang keresésének kamaszos hangszál-görceinek. Férfihangjának birtokában, a megszerzett és kiérdemelt rezignáció hátországának tudatában mondhatja a nyitó versben:

„.....A versben csak a várakozás
marad, mintha minden csak a szívben történt
volna... a szívalakú hazában havaseső esik a
gazdátlan dobokra.”

(*Induló*)

Micsoda mélységek néhány szóban! Az életmű programja, ars poeticája húzódik meg benne. A világ érzelmi-esztétikai megragadásának igénye, az időszerűtlen, a hivatalos történelem által visszavont költő-szerep újra-vállalása.

A kötet mindössze harminchat verset tartalmaz. Szigorú szerkezete, a kitűnően összeválogatott ciklusok egységes mű-egész benyomását keltik. Pedig, mint mondtam, harminc év terméséből alakult ki az „anyag”.

Ebből is látható, hogy Varga Rudolf hűséges mind a megszólítottakhoz, mind saját eszméihez. Költői világa egységes, jól áttekinthető: az *országos tél* Magyarországnak szűk határai közé szorult. Kialakult és megszilárdult összefüggő jelképrendszere, amely a következő verseskönyvekben, illetve a prózai alkotásokban is érvényes lesz.

**

Varga Rudolf költészetében tél van. Tél a világban, a természetben, a társadalomban, az emberi kapcsolatokban, tél a szívekben. Az embertelen idő képletes szavai uralkodnak a versekben, találomra kigyűjtöttem néhányat az első két ciklusból: jég, hó, Déli-sarok, szél, fagy, Antarktisz, hideg, hűl, stb. A költői képek hosszú sora pedig e szavak nélkül is sugalmazza a könyörtelen idő irgalmatlan jelenlétét. A cselekvés helyett eluralkodó történet, a reménytelenség színvilága (fehér, hidegkék, szürke), a minden mozzanatban tetten érhető, szinte tárgyiasuló szorongás, mind-mind a fagy birodalmát jellemzi.

A másik - szintén Varga egész költészetére jellemző - jelkép-centrum is megjelenik a könyvben: a kés. A kenyérszélő szerszám anakronisztikus önvédelmi fegyverré lényegülése, az ellenállás, a szembeszállás eszközévé válása következetesen megy végbe, mind az egyes versekben, mind az egész életműben. (A legutóbb megjelent regényben is szimbolikus jelentősége van, bár ott megjelenik egy más közeg jelképeként a lőfegyver is.) A késnek és „rokonainak”, valamint elemeiknek (él, penge) szinonimái a legváratlanabb pontokon, de mindig a költői igazságot érvényesítve bukkannak fel a művekben.

**

Az első könyv megteremti azt a versforma-világot is, amely mindmáig jellemző Varga Rudolfra. Látszólag szabad verset ír, kissé mögé nézve azonban az „elrontott” formának, rádöbbenünk, hogy nagyon is szigorú rendben komponál. Minden költeményben jelen vannak a hangsúlyos verselés elemei, többségük könnyedén áttördelhető ütemhangsúlyos szövegmezőkké, s emellett igen határozott gondolat-ritmus jellemzi őket.

Megszoktuk, hogy a vers elemi egysége a sor, egy sor = egy vers-lélegzet, egy sor = egy verstani toposz. A csöppnyi egység felbontása, a gondolat átíveltetése a másik verstani egységbe (az enjambement) csak ritkán, tartalmi vagy (kötött-) formai okokból szokott megjelenni a versben, s a befogadó mindig zökkenőként éli meg. A szabad vers szükségtelenné is teszi, hiszen az egy sor = egy verstani egység elve benne valósulhat meg legtisztábban, nem kell ütemek, metrumok rácsai közé szorítani a gondolatot.

Varga Rudolf a ritka kivételtől *főszabályt* teremt. Megbontja a vers-lélegzetek és a formai elemek egységét, a hangsúlyos vers szabályai szerint jelen lévő egységek szinte mindig átcsapnak a hagyományos sor-szedeten. A vargarudolfi sor új, egyedi verstani minőséget teremt, korántsem öncélúan. A ritmika megbontása, a lényeges szavak (gondolat-egységek) átvétele megerősíti az üzenetet létrehozó lázas akaratot, közvetíti a szorongást, s nem utolsó sorban rákényszeríti az olvasót arra, hogy a vers-zene sodrából fel-felbukva a gondolatba kapaszkodjon.

Nézzünk egy példát! A *Zokogástorony* című vers első szakaszát vizsgáljuk meg „hagyományos” sorokba (gondolati egységekbe) tördelve, s azután nézzük meg az eredetit.

„Kócsag száll tükörnek,
röppen tóból, tükörből,
ami semmit nem mutat,
fordul a fejszés csend,
készül háborúra,
vihar visz el lombot, koronát,
vért üt a látszatra,
ajtókat nyitogat,
felkap fehér szárcsát, falhozcsap.
Lónyérítés-téboly motollál
szálló deszkák között,
véreimből hajlik ki
ez az időképzlet,
tart a szívverésnél tovább,
szemembe szívnam,
elvenni tőlem nem lehet.”

„Kócsag száll tükörnek, röppen
tóból, tükörből, ami semmit nem
mutat, fordul a fejszés csend,
készül háborúra, vihar visz el
lombot koronát, vért üt a
látszatra, ajtókat nyitogat, felkap
fehér szárcsát, falhozcsap.
Lónyérítés-téboly motollál szálló deszkák
között, véreimből hajlik ki ez
az időképzlet, tart a szívverésnél
tovább, szemembe szívnam, elvenni
tőlem nem lehet.”

Ugye, mennyire megváltoztatja a vers üzenetét az én átírásom? Pedig szokványosan versszerűbb, sőt, a rejtetten létező rímeket is előhívja, mégis: a hitelét (így művészi értékét) veszélyezteti.

Az eredeti forma felbontása nem játék, hanem megszenvedett költői fordulat Varga Rudolf pályáján. Dokumentálja ezt a *Barikád* című költemény: három szakasza a forma kialakulásának három fázisát tükrözi. Az első szakasz jellemzően (4//2//4-es) ütemhangsúlyos, párrímes; a gondolati és verstani egységek egybeesnek. A második szakasz megőrzi a párrímet és a gondolati-formai egységek összetartását, de már a gondolatrítmus dominál benne. A harmadik szakaszban elrejteneznek a rímek, megszakadnak, lépcsőssé válnak a sorok, s megjelennek, uralkodóvá lesznek az átvetések.

**

Itt kell szólnom Varga Rudolf költői kép-alkotó módszeréről is. A módszer természetesen jelen van, s bizonyos módosulásokkal végig uralkodik az összes eddigi verseskötetén. Mégis, legszembetűnőbben az első könyvben mutatja meg magát, mert a szerkesztői szándék szerint is itt van a legnagyobb szerepe.

Varga költői képei végtelenül *tömörek és kivételesen tiszták*. A valóságos világ és a lírai én kapcsolatát elsősorban a birtokos jelzős szerkezetek tartják fenn, amelyek segítségével könnyedén teremt szürreális „zárlatokat” a motívumok között. A valóságos és a valóságon-túli világ képeinek egybe-komponálása jó eszköz a tömörítésre. A költő a lehető legtöbbet akarja elmondani meghódított világegyeteméről a könyv (s az egyes versek) szűkre szabott terjedelmének korlátai között. Ezért szüksége van a képek több szemszögből történő felfelvillantására (mintha egy időben több kamera dolgozna). Ezt a hatást a Nagy László költészetéből megtanult szórendi újítások segítségével éri el.

„Kicsoda tanít, kicsoda
tanít meg engem kútból
kimerni az arcot, mielőtt
visszafelé szállok, s ottmarad
vízbefojtott lélegzetem, kicsoda
tanít meg engem?”

Kakasszóra bőrömön

kicsap a só, a tenger,
hívatlan vendégként magamhoz visszatérek,
fejem a párnán: felfordult betonbunker.

(*Ki tanít meg?*)

A könyv egésze is megkomponált műalkotás. Négy rövid ciklus, előttük egy nyitó (*Induló*), mögöttük egy összefoglalóként, programadóként is elkülönülő záró költemény (*Az utolsó vers*). Az első ciklus az *Antarktisz* címet viseli. Feltűnik benne az uralkodó tél, először, mint a saját világ szelíd romlása, de e világ „próbálgatása” során rádöbben a költő, hogy a többiek, a mások világa is megfagyott. Kedvesebb otthonra, országra, hazára kell találnia.

„Huszonkettedik évembe beüt a
fagy, hosszú a sírás hazáig, madárlátta
anyám, állj ki a kapunkba!”

(*Kenyéren és vízen*)

A második ciklus (*Garabonciában*) feltérképezi az elsődleges magán-öshazát, a gyermekkort és a meghatározó személyes kötődéseket, tapasztalatokat. A földközeli és a megemelkedett haza határainak körbe-tapogatását érzem benne, az örökölt világ sajátta tételének kísérletét. Az első körületekintés kudarcos szemrebbenései után megjelenik a kérdésbiztonsága. Ha van jó kérdésem a világhoz, megkaphatom azt a hívást, amely feljogosíthat arra, hogy magam adjak jó válaszokat a világ kérdéseire.

„... az aranyösvényt nem lelem, miféle
tündér ökrei szántották egybe a
mezővel?”

(*A hívás*)

„..... Krisztus születése előtti
csendben kezdeném utolsó magányosságom, legnagyobb
csavargásom, bejárnám magam visszafeléúton
újra, nemlétező városomból el, a nemlétező házba”

(*Garabonciában*)

A nem létező város, a nem létező ház népesül be a következő ciklus verseiben (*Fellebbezés hitért*). A szellemi haza lakói elfoglalják a versekben felbukkanó birodalmat. Költő-elődök, kortársak, mesterek, barátok zörgetik ránk az ajtót. A hiábavaló küzdelem üzenetét hozzák, és a *csakazértis!* elszánását. Az ősök, a mesterek (Petőfi, Nagy László, Villon), a család és a barátok megszenvedett (vagy akár csak féltudatos) hitéhez fellebbez a költő, a folytatás jogáért. A boldogabb, pontosabban a kevésbé tragikus életút-terv megrajzolásának jogáért.

„hát szóljon a cirokhegedű, pipacssal lázítson a tavasz,
mert ijesztő leszek mire innen feljutok,
gyertyavicsorgású töklámpás fejemmel a lomb
mögött bujdoshatok, fűrészporkavargásban,
csodahavazásban országhatárig, a kukoricásig
elfutok, gyöngye kis lángomra vicsorognak vissza kozákfekete
kukorica-fogsorok, üzenem Sándornak: a tábla szélén
megállok...”

(*Üzenem, Petrovics*)

A mostanában kényelemből időszerűtlennek mondott költő-szerep vállalásának kényszere válik világossá Varga Rudolf számára. Felismeri, hogy a részérdekért szájaló, megvesztegethető hordószónokok, a naiv vagy pragmatikus politikusok, a világ pereméről riogató, vagy a pálya széléről bekiabáló önjelölt szakértő-váteszek mellett (és helyett) a magyar irodalom legszebb hagyományait követve, továbbra is *ügyelnie* kell a költőnek. A megalázottak és megnyomorítottak némaságából építkeznie: szellemvárat a betonbunkerekkel szemben.

„Megunt engem szeretni a fa
esti suttogása, holdsugár
fekszem, rendben leszek. Köpések,
zászlók, kések közül hívlak,
gyere! Ellenőrizd az ellenőröket!”

(*Szegény Villon*)

Az első könyvben megjelölt célhoz, ehhez a kigúnyolt magatartáshoz mindmáig következetesen ragaszkodik a költő. Mondhatom így: pimaszul, sőt pofátlanul. Mert mit jelent ma a pofátlanság? *A kialakult illem tagadását*. A racionalizált hazugság, a mellébeszélés, a dzsentroid, vagy ál-proletár össze-kacsintás nyílt elvetését, megvetését. A bukás, sőt a bűn kockázatát is vállaló őszinteséget, szavakban és tettekben egyaránt.

S ennek a pofátlanságnak a *jogáért* rengeteget kell küzdeni. Tanulni, többet tudni, mint az illetudók! Otthon lenni ott, ahol tízen ülik körül a keserű asztalt. Megszólalni ott, éneket mondani, ahol már csak káromkodásokból építkeznek. A viszont-szeretet reménye nélkül olyan erősen szeretni a szeretetleneket, hogy beleszakadjon a szív. Polihisztornak kell lenni: ügyvédnek, szószólónak, kijárónak, papnak és tanárnak, testvérnek és vigasztalónak, munkatársnak és gondozónak, s persze dalnoknak is. Nem pofátlanság már vállalni is mindezt? Pedig vállalni kell:

„Felvonulások ünnepi menete után
felvonulási épületek lehámlott
falai közt ögyelegsz, szívdobbanások
földrengéseinek romját takarítod,
dolgozol, mintha magadból
hordanád a szemetet, nem veszed
észre,
tornyokat növeszt a mocsok,
árnyékában
emberek élnek égrenyíló életet,
élnek kutyatejen, papsajtkenyéren...”

(*Zuhanásod, kapaszkodásod*)

Már a könyv utolsó ciklusához értünk (*Narkotikum*). A cím árulkodó. A sorsot, a vállalt feladatot úgy kell fogadnunk, mint a szeszt, a kábítószer, az öngyilkos szenvedélyt: tudván tudva, hogy idejekorán belepusztulunk. Hiába szólítja meg magát okos szavakkal a költő:

„Versből kikel a kenyér, fogd meg! Ne
szurkálj húsodba sugaras késed!”

(*Ólomkatonák indulója*)

Tudja, mert tudnia kell: egyszeri élete a tét. Csábíthatják más narkotikumok, kellemes bűnök, hétköznapi szenvedélyek, s ha enged is a csábításnak (miért ne engedne?), mindig visszatér az örök rögeszméhez: *használni akar*.

Varga Rudolf első könyvét az egyetlennek szánta. Ki is jelentette: a verse-vesztett világban megszületett, „kóborol fekete köpenyben az utolsó vers...” *Ennyi*.

S mert egyetlennek szánta, ebben a szándékban rejlik a kötet minden *hibája*. Mindent el akart mondani benne, „amit tud, és amit nem tud” a világról. Így a válogatás túl szigorú volt, nem adott teret a könnyedségnek, szigorú, tömör versek acél-esője zuhog ránk, az *országos tél* világnívvá terebélyesedik. Bár nem lesz ettől kevésbé igaz, a megértés, a műélvezet elé akadályokat gördít. A redundáns elemek pihentető fogódzkodóinak szinte teljes kiirtása esetenként *feladattá teszi a befogadást*. De hát nem ez lett az egyetlen kötet, *nem ez lett az utolsó vers*.

(Eljátszottam a gondolattal: mi lett volna, ha Varga Rudolf szabályosabb költői pályát jár be? Minden esélye megvolt rá. Tizenhét évesen mutatta be verseit a *Napjaink*, s huszonkét évesen már szinte minden irodalmi fórum közölt belőlük. Első megjelent versei már csaknem teljes vértetében mutatják: hetyke, őszinte, kíméletlen hang, átvetések forma-technika, láttató erejű képek...

Alexa Károly a Kortársban (1972-ben!) így jellemzi őt:

„Kemény költő, kemény ember Varga Rudolf. A k é s a kulcsszava lírájának. A rend megteremtése versről-versre: ez az ars poétikája. Legyűrni a káoszt, úrrá lenni a fojtogató egyedül-léten, megküzdeni a kiúttalanság fölsejlő érzéseivel. Naponta megvívni a maga forradalmát. Tudja, mit akar - s ezért verekszik. Nem mindig jól, nem mindig okosan, de hát saját sebeiből okulhat legtöbbet az ember.

Képessége, tehetsége magasba emelheti, indulatai rossz irányba is fordíthatják - költőként is, emberként is. Önmagával szemben is - nemcsak a világgal - keménynek kell lennie. Bízást nem igényel - tele van önbizalommal. Bátorításra nincs szüksége - hiszen nem fél senkitől. Azzal segítjük, ha figyelünk rá, azzal óvhatjuk, ha szeretettel fogadjuk verseit.”

Igen. Nem figyeltünk rá, nem fogadtuk elég szeretettel a verseit. Az önkéntes kivonulás az irodalomból nem volt igazán önkéntes, mint ahogy - Fecske Csaba tanulmányából tudjuk - Miskolc elhagyása is tulajdonképpen menekülés volt. Az *országos tél* csapdái rejtettebbek, veszélyesebbek voltak, mint azt akár Alexa, akár más felismerhette volna.

Varga Rudolf képtelen lett volna a rendszeres megjelenést eredményező kényszerű kis megalkuvások sorozatára, meghalt volna benne a költő. Vagy olyan dalnokká silányult volna, akire sem figyelmet, sem szeretetet nem pazarolna ma senki.

A történelmi számkivetettség végül termékeny talajjá lett - kivételes, egyszeri helyzet ez. A fagy megőrizte a költőt, s a késleltetett virágzás nem meddő virágokkal lett ékes. Az asztal-fióknak-alkotás az ő esetében - megérte. Az ezt igazoló *művek* készek. *Az elismerésért, a befogadásért újra meg kell küzdenie, de tudjuk: Varga Rudolf kemény harcos!*

„Elhagysz,
hát elhagysz,
boldogtalan
árnyam?”

(*Egy alvajáró naplója VIII.*)

Kemény harcos, de ugyanakkor nincs nála sérülékenyebb. Karosi Imre írta a Déli Hírlapban megjelent gyönyörű kritikájában a következőket:

„Féltelek. Azt mondod, nincs a világon törékenyebb az emberi életnél. Ezt jegyezze meg mindenki.

... Szeretetért settenkedő farkas. Nagy csapda, ha valakit megigéz az emberi lét. De mit tehet? Vadonbéli futása után már nem fél semmitől. Áll némán, tágrameredt szemmel. Talán egyszer valaki a farkast is meg akarja ismerni, mindazokat a rejtelmeket, amelyeket csak egyedül ő tud, senki más.”)

Végül is jó, hogy így alakultak a dolgok, jó, hogy - ha megkésetten is, de - megjelent *Az utolsó vers*. S még jobb, hogy *nem lett az utolsó*.

V.
Az ébredés könyve: *Mégse*

A második kötet címe kettős indítékból születhetett. Először: válaszként. Mintha tagadná az első könyv rezignációját: *Mégse* hangzott el az utolsó vers, sem a világban, sem a költő szájából. Másodszor: a rezignációt megerősítő állításként. A kötet belső logikáját követő táviratokból, távmondatokból kiemelve így hangzanak a könyvcímet sugalló költemények:

FRÉDIKUTYÁM
MA EGYSZERRE
JOB BKÉZZEL ÉS
JOBBLÁBBAL KELT FEL.
AZT MONDTA REGGELI
UTÁN:
A
VILÁGMINDENSÉG
MEGMARADHAT
MÉGIS.

(*TÁVMONDAT I.*)

MÉGSE.

(*TÁVMONDAT II.*)

A lázasan meghaladni kívánt, de józan ésszel jogaiban visszahelyezett rezignáció antipólusai közé feszülnek fel a kötet versei. (A csupa nagybetűs idézetek ebben a fejezetben nem a szövegrészek kiemelését szolgálják, hanem pontosan idézik az eredeti műveket, ez a könyv ugyanis - csaknem - kizárólag nagybetűkkel íródott.)

Nem csak új verseket tartalmaz ez a kötet sem, újabb *válogatást* tesz le elénk a költő. Ez a válogatás azonban már nem küszködik a mindent kimondani akarás görcsberándító feladatával, lágyabb, megengedőbb, mint az előző. Ez nem jelenti azt, hogy gyengébbek lennének a versek. Ugyanaz az erőteljes hang, a képek újbarokk hullámozása, a pontos megfogalmazások képpé-formázása jellemzi őket, de helye van a kevésbé fontosnak, a tréfának, a hirtelen ötletnek, az improvizációnak is közöttük. Milyen szerencse, hogy nem csak az első válogatás születhetett meg! Mennyivel szegényebbek maradtunk volna!

A második válogatott kötet lehetőséget adott arra, hogy a költői utat - most már időrendben - újra áttekintse a szerző. Bár a bevezető vers (*TEHETETLENSÉG*) kétségbe vonja az egész út értelmét, s egyáltalán az út létezését is, a kötet egésze csattanósan cáfolja a költő pesszimizmusát.

„DÖLNEK ÖSSZE ÉVEK,
ÁLMOK, HAJAM ZUHO,
MINT AZ ÁTOK, A
HÉTKASZÁJÚ FORGÓSZÉLBEN
MEGYEK KÖRBE,
KÖRBE JÁROK.

KÖRBE JÁROK.”

(*TEHETETLENSÉG*)

Az első ciklusban feltűnnek a gyermekkor tájai, szereplői, a kegyetlen szegénység képei. Megismerjük közel-nézetben is azt a hazát, amelyhez oly dühödt igazságkereséssel fordul a költő. A kötődés nem magától értetődően kapott és fogadott adomány vagy örökség, hanem kiküzdött jog ebben a költészetben. A család nem idilli közösség, a falu nem árkádiai közeg. Szeretni, elfogadni csak hibáival, bűneivel együtt, megbocsátó gesztussal lehet.

„HAZAJÖTT: MEGVERTE
ANYÁMAT,
LEKURVÁZTA,
MEGETTE
AZ ÖSSZES KENYERÜNKET,
MÁSNAP
MAGÁRA ÖLTÖTTE
A HÁMOT,
ELMENT SZÁNTANI.
AZNAP SZÜLETTEM ÉN...”

(*AZNAP SZÜLETTEM*)

ANYÁM: MENNYEI
VARRÓGÉP, ÉN
HAJTOM...”

(*ANYÁM*)

Szívem szerint a teljes ciklust idézném, csak remélni merem, hogy néhányan e sorok elolvasása után nyúlnak majd a kötet után. Csak egy rövid részletre van még helyem:

„MOST VISSZAPILLANTÓ-
TÜKÖRBŐL:
VÉZNA TÁRSAIM SZEMÉBŐL
NÉZEM GYEREKKOROM,
KÉPET ŐRZÖK:
EGY SOVÁNY KISFIÚ
FELNÉZ NAGYANYJÁRA ÉS
MINDENRE ELSZÁNTAN
ENNI KÉR.”

(*VISSZA SE NÉZTEM*)

A szerző nem borítja a nosztalgia ködét „a szegénység otthoni füstjére”. Férfias szembeállítás és szemérmes szeretet jellemzi viszonyát „garabonciás deák”-korának terével és idejével.

**

A második ciklus (*PIROS SZÁRNYAKON*) a magánélet más mezőiről tekint vissza. Az ifjúság és a szerelem a központi szervező motívumai ezeknek a verseknek, ugyanolyan nosztalgiamentes, mégis meleg, itt-ott derűs világossággal. Bár a halál-jelképek, a tél jegyei, a kések nem szorulnak ki a költeményekből, a hangsúly inkább a vállalt túlélés szavaira kerül.

„KERING FÖLÖTTÜNK,
LECSAPNA RÁNK A FAGY,
TEKINTETED NEM ENGEDI.
ELJÖN ÉRTÜNK SÖTÉT ESTE,
ŐSZI VÁLÁSVONATOK

CSORDÁJA, NE ENGEDD IDE,
KIÁLTS ÁRNYÉKÁRA!”

(SZORÍTS!)

A szerelem az életszövetség gondolatával azonos ezekben a versekben. Még a beteljesületlen, boldogtalan és elrontott szerelem is reményt ad: önmagunk gazdagításának reményét, a másban megmért igazságunk formálásának lehetőségét. A világba-vetettség, a kozmikus magány leküzdésének - mindenki által keresett - eszköze is a szerelem, nehéz tehát manapság közterek nélkül visszavenni a pop-kultúrától a szerelmes versek tartományát. Varga Rudolf sikerrel hódít vissza néhány magaslatot.

„ELFÉRNEK MELLETTEM A CSEND
SZOBRAI, MÁR NINCS OLYAN
SZERETŐ, AKI NÉLKÜL NEM
FÖLDESÜLHETEK...”

„PILLANTÁSOM
NE LEGYEN UTCÁN TALÁLT
KISKUTYÁK PILLANTÁSA, MÉG AZ
ÉJSZAKA FRONTÁTVONULÁSÁBAN
KATICABOGARAZIK
PIROS SZÁRNYAKON
AZ IFJÚSÁG.”

(PIROS SZÁRNYAKON)

A *TIÉD LEGYEK* című ciklus az emberi kapcsolatok más viszonylataiba kalauzol. A vers csak akkor „zuhan holdas kútba,/ kések közé, előreszaladva/ nemlétben teremteni/ láthatatlan rendet”, ha legalább szellemi háttérrel rendelkezik. A szűkebb (*saját*) szellemi haza határait a vállalt elődök, mesterek, társak és a barátok jelölik ki. Varga Rudolf önvallomásából és az első könyv verseiből megismerhettük, kik a legközelebb álló szellemi elődök, társak vagy szövetségesek. Ebben a ciklusban Dózsa Györgyön kívül mind művészek, költők, írók, festők a megszólítottak, a teljesség igénye nélkül: Petőfi Sándor, Sinka István, Polner Zoltán, Pataki János és Ferenc, s név nélkül, de igen fontos versekkel egy nő.

De bárkit szólít meg, bárkihez is fordul Varga Rudolf, a maga költői hitvallását mondja, a maga világképét közvetíti. A kijelölt szellemi országhatárok között a megszólítottak háromszögelési pontok csupán, fontos jelek a tájékozódáshoz. Vagy ablakok a többi dimenzióra? Mert a költő - velük együtt - tudja:

„LEGYEN EGY ABLAKOD, MIN BESÜT
A NAP! ÁLLJ! NE MOZOGJ!
NEM KELL VIGASZTALNI A
VERSET, MEGÁLL AZ A LÁBÁN,
HALOTTAT TÁMASZT FEL,
TEREMT LÁTHATATLAN RENDET,
OLVAD A FAGY, FENI A SZÉL A FÁKON
A SOK CSORBA BOROTVÁT, ZSILETTET.”

(PENGEKÉNT)

A *NEGATÍV* című ciklus folytatja a szellemi haza bejárását, néhány önmegszólító versben saját képességeit, elhivatottságát vizsgálja - s azt, hogy van-e joga, erkölcsi alapja, tehetsége ahhoz a *pofátlansághoz*, hogy a maga módján a legnagyobbakkal együtt szólhasson a haza dolgairól. A pimasz kérdésre *pimasz a válasz is*: egy felkavaró, elementáris erejű, többszólamú hosszú vers.

A hosszúvers fogalmát nem régen használja az irodalomtudomány. Azt már biztosan tudjuk róla, hogy vagy az epikolirikus, vagy a líroepikus fajtába tartoznak az ilyen alkotások, mert hát az irodalom kinőtte a hagyományos líra vagy epika gyermekbútor-fiókjait, de pontos meghatározása nincs. Eliot, Corso, Ginsberg verseit szokták ide sorolni, s nálunk Juhász Ferenc, Nagy László költészete kapcsán kerül szóba. (Szerintem Petőfi Apostola, vagy Arany Bolond Istókja is hosszúvers!) Az biztos, hogy hosszú, és az is, hogy egyaránt igénybe veszi a líra, az epika és a dráma eszköztárát, sőt néha kitekint más műnemekre is (kép, grafika beillesztése, hangeffektusok felhasználása, stb.). Azért tettem ezt a rövid kitérőt, hogy elmondhassam: a *TÁVIRAT, AVAGY HÓDOLAT A PATKÁNYKIRÁLYNAK* című költemény megfelel mindezeknek a követelményeknek.

**

Indulatos, szörnyű látélet ez a vers a romlásról, a valóságos és szellemi haza állapotáról. Egyesül benne minden erény, amit eddig kibontottunk Varga költészetéből, s jellemzésére a kornak, közegében és nyelvében egyaránt megjelenik az uralomra törő alvilág.

Szerepvers ez, s bár a beszélő személy nem feltétlenül végig ugyanaz (az Átokföldjében meg tudjuk-e pontosan megmondani, ki beszél éppen?).

Központi szereplője, a börtönben vagy börtön-létben senyvedő, a világ bűneit magára vállaló költő-hasonmás, mélytudati alteregó. Az ő szájából ömlik az a többszáz soros káromkodás-füzér, amelyből a vers építkezik. (Káromkodásból katedrális!)

A bűnök átvállalása persze nem krisztusi tett: a lírai én „elviszi a balhét” a többiek helyett, mihelyettünk, az igazi bűnösök helyett. És micsoda bűnöket! A verssorok tucatjain át sorolja, megnevezi az emberi cselekvés, viselkedés, gondolkodás minden elferdülését, nem téve különbséget illetlenség, vétek, bocsánatos bűn és halálos bűn között, hozzájuk sorolja mindazt az általában erkölcsileg nem minősített politikai, társadalmi, gazdasági racionális intézkedéshalmazt is, ami hozzájárul az emberek megnyomorításához. Mutatóban idézek néhány részletet a roppant gazdag felsorolásból:

„...ÚJSZÜLÖTTMET KUKÁBA DOBTAM,
GENGSZTERVÁLTÁSKOR MAGAMAT
LEGMAGASABB NAPI ÁRON ELADTAM,
A BANKOT KÜLFÖLDRE SIBOLTAM,
HELIKOPTERRŐL RABSICOLTAM,
ITTASAN GYEREKET GÁZOLTAM,
EVÉS KÖZBEN ORROMAT TURKÁLTAM,
VAMZEROLTAM, MADÁRETETŐBŐL
KIETTEM A SZALONNABŐRT,
TÁRSAIM SZÖKÉSI TERVÉRŐL
INFORMÁLTAM A FEGYŐRT,
MIKOR MEGDŐLTAM, FALAZÓ
HÁVEROM HASBALÓTTAM, VÁDALKUVAL
MEGLÉPTEM...”

„... ÁLLAMOSÍTOTTAM, PRIVATIZÁLTAM,
ONANIZÁLTAM, TÉESZCSÉT ÉS
PIRAMISJÁTÉKOT SZERVEZTEM
EBBEN A CSALÁSRA ÉPÜLT
ORSZÁGBAN, HOL
MINDENKI MINDENKI ELLEN
VASÚTI SOROMPÓBÓL AZ AKKSIT,
HULLÁKBÓL A MIRIGYET, AZ
AGYALAPIT - VAGY MIT -
KILOPTAM, SZALMONELLÁVAL
A MENZÁT, ORBÁNCCAL A
KONDÁT MEGFERTŐZTEM...”

„... GYERMEKEIM, TESTVÉREIM
FELFALOM, MINT
TÁVOLBAMERENGŐSZEMŰ,
HIBBANT VÉNEK
MESÉIBEN, VALAMI KÖDÖS,
ŐSZI UTCASARKON RÉGESRÉGEN
ORRABUKOTT FORRADALOM...”

És folytathatnám... A név nélküli és nevesített bűnök Himalájáját mintegy saját ellentétébe fordítva, erénnyé emelve kihez fordulhatna a bűnös, mint a mitikussá emelkedő Patkánykirályhoz. Így a bűnök felsorolásából ima lesz, s az ima által teremtett intim térben elhangozhat a fontos kérdés is:

„ÉN, A REBELLIS ZSEBES,
KÉRDEM PATKÁNYKIRÁLY:
HOL IS VAN AZ ELSIKKASZTOTT
ORSZÁG? MÁR A SPÁJZBAN
SINCSENEK AZ OROSZOK,
KIRE FOGJUK?
KIRE FOGJUK A LOPÁST?
NA, MI VAN MAGYAROK?
KIRE FOGJUK DALIÁS PISZTOLYUNK?”

Szörnyűséges kép formálódik a szeretett hazáról! Még a bűnöket betyárbecsületből felvállaló, azokkal szinte hengegő patkány-hasonmás is megriad. Visszavonja a vallomást, visszarakja ránk, cellatáaira a magánbűnöket. Utolsó sóhaja lebegni hagyja a választ:

„FÉNYÉVNYI
CSILLAGBÖRTÖNÜNKBEN
CELLATÁRSAIM, EGYETLEN
CIMBORÁIM,
MAJRÉBÓL
A GYÁVASÁG
MINKET
SOHA
NEM
HAGY
EL?

**

Ha a TÁVIRAT a káromlás *Ady Endrés* költeménye volt, akkor a *HOVÁ JUTUNK?* a haza felé forduló *könyörgés* hosszú verse. Ha az a világ negatív kópiája, ez ima a pozitív képért. Nem is a Patkánykirály a jelképes címzett, hanem a népi vallásosság Boldogasszonya, az ő segítségét kéri a költő a leghetetlenebb óhaj teljesítéséhez: „HÁT, MOST MÁR HAGYJ EL,/ HAZÁM!” Úgy tűnik, mintha minden a Patkánykirályé volna, mintha hiábavaló lenne a szenvedés, a szeretet. Mintha csak a mesés-legendás túlvilág adhatná vissza a tányér levesért elcserélt Isten-kardját. Mintha csak tőle várhatnánk hazát.

„MEGHASADT
POGÁNYSÁGUNKAT
GÖNCÖLSZEKÉRRE FELBATYUZVA,
HULLÓ, HITES HAZÁNKBÓL
ÖNMAGUNKAT DEPORTÁLVA,
ÉGI KOLDUSSEREGÜNKKE
ELREPÜLÜNK MAJD
EGY MÁSIK,
FÉNYESSÉGES
MENNYMAGYARORSZÁGBA.”

**

A kötetzáró hosszúvers, a *MEGHASADT SÁMÁNÉNEK* az előző két vers problémakörét más dimenzióba emeli. Ha a világ, a valóságos haza nem formálható saját képünkre, mindig kínálkozik egy másik út: *a misztikus elragadtatás* útja. Megkísértett ez már óriásokat is, hiszen csillagösvényt ígér: azonnali csodát. Vége a Patkánykirályok uralmának, vége a bűneinkért keresztény módon kimért penitenciának! Erőnk és akaratunk elég az új teremtés megvalósításához. *A sámán-szerep* jót tesz a költőnek, a mágia hangja jót tesz a verseknek.

De Varga Rudolf valóságos hazát akar! Nem kér a kínálkozó sámáni eszközökből, mint ahogy nem veszi fel a megkopott, öreg anarchisták valóságos (éppoly hatástalan) fegyverzetét sem.

„ISTEN! VELED MOST
ELSZÁMOLOK, KÖNNYFOJTÓ
FÜSTBE VÁGOM ARCODDAL
ÉKÍTETT, VARÁZSLATPERGETŐ
SÁMÁNDOBOM, PARAZSATOKÁDÓ
TŰZBE CSAPOM
BOHÓCSIPKÁM, DÖLTDÁRDÁJÚ,
CSÚCSOS SISAKOM, KERESZTET
TAPOSÓ KARMAZSIN
CSIZMÁM FELHASÍTOM.”

**

A fejezet címében az ébredés könyvének neveztem ezt a kötetet. Talán kiderült, több okból is az. *Az ébredésé:* mert csipkerózsika-álmából felébredt egy jelentékeny költő és *újra dolgozni kezdett*. Már nem csak a régi papírait nyalábolta össze, hanem vadonatúj alkotásokkal koronázta meg a gyűjteményt.

És a *ráébredés könyve*: a jelentékeny költő - főként az utolsó három nagy versben - ráébredt, *rádöbbsent saját erejére*. Rájött, hogy úgy tud éneket mondani a világról, a világért, mint senki más. Ha elhallgatna, senki sem szólna helyette - ugyanezt és ugyanígy *senki sem mondhatja el*. Így rádöbbsent a felelősségére is.

Tiltakozik ellene, a muszáj-Herkulesként elfogadott (korszerűtlen!) hagyományos költőszerepet is levetné:

„ELSZÁMOLOK VELED
HATALMAS ÚRISTEN!
NEM KÉREK KEGYELMET,
NEM AKAROK RENDET,
NEM RAKOK TÖBB FÉSZKET,
KARVALLYÁ KESEREDEM,
SÓLYOMMÁ SZOMORODOM,
SAJÁT RÖPTÖMBE KAPASZKODVA...”

Az elutasított sámán-szereptől öntudatosan és örökre elfordulva mégis, mit vesz észre:

„AZ IDŐK KEZDETÉTŐL
TARTÓ HARCBAN,
KÖRÖMMEL, FOGGAL...
SZÁLLOK ELVARÁZSOLT
VADLUDAKKAL...”

(MEGHASADT SÁMÁNÉNEK)

Hiába teszi hozzá visszahőkölve: nem üzenek senkinek semmit; tudja már: *a felelősség lerázhatatlan*.

VI.

A hazakeresés könyve: *A világ közepe*

Időrendben ugyan nem ez következne, de a szellemi fejlődés logikáját követve most kell kitérnünk az újságírói évek dokumentumgyűjteményére, amelynek teljes címe: *A világ közepe - avagy az északi tájak poros dűlőútjain*.

Ebben a kötetben adja közzé azokat a publicisztikai írásokat, amelyeket a rotációs romlás ellenére megmentendőnek, megőrizendőnek vélt, s valamilyen szempontból időszerűnek talált.

A csavargó évek felfedező kalandjai és a szerkesztőségi penzumok kényszere nyomán született publicisztikákat azonban óvatosan kell kezelnünk. A magyar vidéki sajtó - de kár, hogy megszűnt! - hagyománya volt, hogy a helység (és a kor) legjobb írói vállalták a redakciós rabszolgamunkát, s bármely műfajhoz kellett is nyúlniuk, mindegyikhez azonos igényességgel láttak hozzá. Ady, Mikszáth, Tömörkény, Móra, Tóth Árpád, Dsida Jenő... Milyen hosszan lehetne folytatni a sort. Varga Rudolfnak szerencséje volt: Miskolcon az ő „boldogult úrfi-korában” elevenen élt még ez a hagyomány. Újságíró-művészek és művész-újságírók közé vetve magától értetődő természetességgel tanulta meg a szakmát, sajátította el a valóság-feltárás módszertanát. S nem mellékesen: részese lett az igenis európai kultúrának, ráébredt a frázisok és a tények ellentmondásaira, s *megtalálta a nehezebb utat*. Őszintén, a tévedés lehetőségét is megengedve, de csak őszintén és igényesen szabad a *megismerni és bemutatni* kívánt világról beszélni.

A régi újságok megkívták szerzőiktől az irodalmi színvonalú szövegminőséget, akár riportról, tárcáról, vagy egyszerűen kis színesről volt szó. A fiatal újdondász olyan mesterekhez került, akikkel szemben nem lehetett az új kor követelményeire hivatkozva lefokozni a nyelvet. Ha végigolvassuk ezt a kötetet, nyomon követhetjük a szerző stilisztikai fejlődését, a későbbi dokumentumfilmjeiből megismert keménységét, pontosságát.

Az első két verseskönyv otthon- és hazakeresése ismétlődik meg (jelentős részben azokkal egy időben született alkotásokról van szó!), de most a legreálisabb térben, a földrajzi tájon, a valóságos emberek között. Remek, tömör, tiszta írások. Nem mind szépirodalom, de majdnem mind lehetne az is... Az érték sosem a műfajtól függ.

**

A kötet szerkezete hasonló a verseskönyvekéhez. Ahogy azoknál kiemel egy programadó, jellemző verset, itt is kiemel egy néhány flekknyi tárcát. A világ közepén, az író szülőföldjén élő öreg „kétlaki”, vasutas-paraszt szavaiból hallja ki saját hitvallását:

„Az igazán jó föld engedelmes. Az erősebbnek adja meg magát. Márpedig az ember az erősebb. Az ember a legerősebb. Ezért kell dolgoznia. Ásóval, kapával, kaszával, géppel, vagy a tíz körmével, mindegy. Meg kell művelni a földet. Dolgozni kell. A földből élünk. Ha a Holdra megyünk, oda is csak innen kell kenyeret, szalonnát vinni...”

A ciklusokba rendezett publicisztikai írások első csokra a *Párbeszéd, félhomályban* címet viseli. A félhomály szó találóan utal a kezdő újságíró helyzetére. Még kiépített háttér nélkül, elmélyült, rendszerezett szociológiai tudás nélkül, csekély élettapasztalattal, csupán jó szándékára támaszkodva próbál tájékozódva tájékoztatni a szűkebb hazáról, írja az ismerni vélt tájakról *úti leveleit*.

Dicséretére mondhatjuk: friss szemmel, tiszta ésszel. A rövid portrék, helyzetrajzok, mini-riportok nagyon érzékeny pontokra tapintottak rá. *A szív alakú völgyben*, a szülőföld jól ismert táján a hagyományos értékek mállásával és a gyermekvállalási kedv csökkenésével kerül szembe, az *Alacska, IV. akna* című írásban a megszüntetett bányákhoz kötődő települések szívszorító gondolataival, a munkanélküliséggel, az elnéptelenedéssel, az anyagi és erkölcsi javak lepusztulásával, a *Hatvan karátos gyémántban* a letűnőben lévő pedagógusi elhivatottság örökölhetetlen értékeivel. Ez utóbbiban a szerző portré-rajzoló képességére csodálkozhatunk rá, az idős tanító alakja éppoly plasztikus, mint *A boksa gazdája: Óbis János*, vagy a *Fehér ló - fekete konflis* „hősenek” az ántivilágból itt-ragadt figurája. A ciklus címadó riportja közelít a tényfeltáró szociográfiához és a realista novellához is, de még csak az ígérlet szintjén.

A következő ciklusban (*Áll a bál*) a címadó írással együtt négy tudósítás olvasható. A *Motor-egerek*, az *Áll a bál*, és a *Karnevál és utcabál* címűek a helyi társadalom eseményeinek kapcsán egy-egy negatív vagy pozitív attitűdöt ragadnak meg; elsősorban az ifjúság érték-választó, útkereső megnyilvánulásai érdeklik a szerzőt. A negyedik tudósítás (*Góbéval Miskolc felett*) a fiatal újságíró légi kalandjának színes leírása.

Ezek az írások a hétköznapi robot termékei, beválogatásukat talán csak az író fejlődési folyamatában betöltött szerepük indokolja. Érdekes viszont megfigyelni az ifjúsági argó avulási sebességét: a mai nyelv ismeretében izgalmas következtetésekre juthatunk a nyelvtisztulás természetes folyamatáról.

A következő egységben (*Tanulmányi séta az őszi természet megfigyelésére*) már fontosabb riportok szerepelnek. *A párbaj nem ért véget* című írásban a hagyományos, ismeretnyújtó népművelés és a korszerűbb, közösségteremtő közművelődés érdekei és értékei ütköznek meg, az *Ugródeszka-e az iskola?* és az *Egy este a vargahegyi klubban* pedig a korszerű műveltség-eszmény elfogadtatásáért perel. A címadó *Tanulmányi séta...* az első kiemelkedő, ma is súlyos tartalmakat hordozó írása a kötetnek. Egy iskola látszólagos belügye kapcsán igen fontos társadalompolitikai kérdésekbe ütközik a szerző: a jog és a szokás, a kihirdetett és a gyakorlatban megtagadott demokrácia ellentmondásaiba, a személyes érdek közérdekként történő megjelenítésének manipulatív technikájába, s a többféle igazság párhuzamos létezésének megoldhatatlan problémájába.

A kitűnő tényfeltáró riport mind szerkezetét tekintve (tanítási órák tartalmához rendeli az anyagrészeket), mind tartalmát és nyelvi megformáltságát vizsgálva fordulópont az újságírói pályán, s hozama gazdagon kamatozik a szerző későbbi szépirói és dokumentumfilmes alkotásaiban.

A következő ciklust is néhány feledhető rövid színes riport vezeti be (az *Alku a piacon* apró fintora, a *Kapós, mint nyáron a köce* helyi érdekű tudósítása, az *Alkohológiában* itt csak érintőleges problémafelvetése, *A giccspatak partján* dühös szösszenete). Ezek után ismét egy kitűnő tényfeltáró anyag következik, a ciklus címadó írása: *Tanmese a kurtafarkú malacokról és egy iskoláról*.

Egy falusi iskola újjáépítésének kálváriájáról, a magán- és közérdek összeütközéséről, a jogos és az erkölcsös magatartás különbségeiről szól ez a történet, néhány malac felnevelésének (méltányolható) érdeke érvényesül a falu gyermekeinek kulturált elhelyezésének, taníthatóságának érdekeivel szemben. Megírása idején, 1977-ben ez a történet a „puha” (más szóval trehány) diktatúra paródiájának hatott, nem is találhatott kiadóra, s a belőle készülő dokumentumfilmet már forgatás közben betiltották.

A kötet utolsó része (*Vallomás*) különböző műfajú és indíttatású, s különböző mélységű műveket tartalmaz. Az „*Ágakra, részekre szakadunk*” (?) egy születésnap irodalmi levél formájában az önfeledt ifjúkortól, az értelmiségi inasévektől búcsúzik a költő. A férfikor szemérmességével a legszubjektívebb formában vall barátságáról, elkötelezettségéről, a hiteles szó fontosságáról.

Két rövid riport (*Újságot árulok, Tankolás hosszú műszakban*) azt az időszakot eleveníti fel, amikor a fiatal újságíró nem restelt munkát vállalni azok között, akikről írni szándékozott.

Két olyan mű is szerepel ebben a ciklusban, amely már túlmutat az újságíráson. Mindkettő inkább szabálytalan elbeszélés, vagy még inkább irodalmi forgatókönyv, filmnovella. Eredetileg mindkettő (a második fejezetben közzétett beszélgetésben emlegetett) dokumentumfilm-előkészítő rádiós módszerrel készült riport volt, s mindkettő alapján sikeres kísérleti játékfilm is készült.

A mozi az élete egy megszállott mozigépész önéletrajza. A munkaszeretet és az öntudatos közszolgálat profán himnusza. Gyakorlatilag egy gondolatfolyam, amelynek sodrásából csak a vitathatatlanak vélt igazságok időmárt szikláit merednek ki. Ezt a folyamatot hangsúlyozza az írói eszköztár: a novella tagolását kötőszavak, írásjelek kiemelésével (de, de azért, és, mert, ? , stb.) oldotta meg az író. Mesteri ötlet volt.

Számomra a ciklus, de talán az egész könyv legfontosabb írása a *Vallomás*. Egy világgáment kisfiú szemszögéből csodálkozhatunk rá az érthetetlen világra. (Varga Rudolf őrzi magában ezt a gyermeki attitűdöt: „*Megmagyarázni én is meg tudom a világot, csak érteni nem értem!*” - szokta volt mondogatni.) Ez a kisfiú nem magyarázza a világot, s nem is mond ítéletet felette. Elmondja azt.

Elmondja, mint egy tegnapi történetet. Vagy mint egy balladát. Megdöbbenő. Kirekesztettségéről, iszonyú magányáról, megalázottságáról beszél, mintha természetes, törvényszerű dolgokról beszélne, mintha az olyan természetes gyermekkori dolgokról esne szó, mint a növekedés. Félelmetes sorsa hátterében ott van minden, ami meghittebb jövőnket veszélyezteti: a formálissá vált család, a tehetetlen pedagógia, a kiüresedett közösségek és persze a szegénység, a szegénység. És ami a legszomorúbb, ebben a mi kisfiunkban már nem munkál *éhe a szónak, éhe a szépnek*, az ő éhsége a csupán az emberalatti, közönséges éhség. Vallomása a visszaillesztés mozzanatával zárul: művi és hazug ez is, mint az általa ismert világ. Kényszer és nyugtató gyógyszerek - ál-humanista maszlaggal leöntve. És a történet botcsinálta áldozat-hőse úgy hazudik már, olyan őszintén, mint ahogy mi, felnőttek hazudunk magunknak: „Most már megvagyok, úgy vele valahogy, belerögződtem már a környezetembe./ Most már bent vagyok. Most már nincs semmi baj...”

Még két rövidebb írást tartalmaz a kötet. „*Sárguló képek egy érettségi tablóról*” - hírlapi tárca-novella, egy lélegzetnyi nosztalgia, egy sóhajnyi megemlékezés azokról a *hatvannyolcasokról*, akikből *nem vált nemzedék*. Végül az utolsó cikk: hagyományos újévköszöntő írás, amelyben akkor még fiatal szerző úgy búcsúzik el az óévtől, hogy egyúttal elköszön a szűkebb hazától és a vidéki újságíró-pályától is.

„Én magam, szívemben könnyű szorongással gondolok arra, hogy néhány nap múlva elbúcsúzom a redakciótól, ahol slapajként inaséveimet töltöttem. Ahol megéltem minden kínját és varázsát az írott szónak. Búcsúzom az északi végektől, *a világ közepétől*. Új kihívások várnak. Menni kell, de minél távolabb kerülök lelki támaszpontomtól, képzeletben annál közelebb leszek szülőföldemhez.”

Önmagát beteljesítő jóslat rejlett az egyszerű búcsúszavakban. A haza keresésének korszaka után is, mindmáig Varga Rudolf életművének legfontosabb igazodási pontja maradt Miskolc és Észak-Magyarország. Az itt tanult mesterség pedig mindmáig nélkülözhetetlen fegyvertára.

Egy kép él bennem, nem tudom, láttam-e vagy csak kitaláltam és elhittem magamnak: Varga Rudolf a miskolci Tiszai pályaudvar füstös, koszlott, öreg restijében két cigányfiúval beszélget. Néhány poháron már túl van, a pultra támaszkodik. Kalapja kajla, kabátja kopott. Hirtelen kisüt a Nap, egy fénypászma a szemébe vág. Felemeli fejét, mosolyogva felfelé mutat. Elköszön a romáktól, előreszegett fejjel elindul a gyorsvonat felé. Recsegő táskarádióból bömböl egy blues, kint pedig tombol a szél. Február vége van, *az ígéretek ideje*.

VII.

A hazatalálás könyve: *A macska visszaszökött a régi házba*

A publicisztikai válogatás iker-könyve, a szépprózai gyűjtemény néhány hónappal előbb jelent meg, mint *A világ közepe*. Így a válogatásra rányomta bélyegét a publicisztikai kötet hiánya. Ha a szerző előre tudta volna, hogy összeáll az is, néhány írást bizonyára átcsoportosít a két könyv között.

Tudjuk azonban, ha máshonnan nem, hát az előző fejezetben említettem, hogy nem a műfajtól függ a minőség. Nem gondolkodom a továbbiakban azon, melyik írás melyik fiókba illik: az egész könyv: *széppróza*.

Bevezető, egyben címadó írása ennek is program-megjelölő céllal került az élre. *A macska visszaszökött a régi házba* lírai jegyzet, szép példabeszéd az otthonteremtésről és a hazakérésről, a felnőtté és művésszé érés párhuzamos folyamatáról, a hűségről. A mögötte sorakozó ciklusokat nem annyira a témaválasztás, mint inkább a hangulati rokonság köti össze.

Az első egységbe válogatott tárcák, rövid novellák hősei a versekből már megismert téli Magyarországot járják be. Az első *a Koldusok bankettje* címet viseli. Furcsa, groteszk farsangi bálba, világvégi forgatagba csöppenünk. Jönnek Varga Rudolf megalázott és megszorított hősei, hogy egy percre visszavegyék a nekik is járó világot.

„Hófehérke, a szép cigánylány már ott táncol magában, pár nélkül, sugarával lefelé lebeg fagytól kigyulladt szoknyában. Dagasztja mezítelen lábával a fagyos sarat. Jönnek a többiek is sorban. Kurta Bora - valamikor a fiatal gróf simogatta süppedő szőnyegekben. Píze Mari - orrát megette a rák. Vattával letakarva, fekete kendővel bekötve hiánya. Penészvirágot hoz kezében egy csokorral. Torony Erzsébet is - siet egyenes tartással. Tehet-e róla, hogy a harangszót szerette, s a toronyba járt ölelni, kábító fémzúgásba, részegítő zengésbe, ég, föld közé, közel a Naphoz? ...”

Lélegzetnyit idéztem csak, hogy érzékeltessem, Varga Rudolf próza-nyelve ugyanolyan tömör, képi világot jelenít meg, mint a verseké. Ugyanakkor a lírai eszközök ellenére (vagy éppen segítségével) történeteket mond el, feszesen szerkesztett lineáris rendben, portrékat rajzol, életképeket fest. A koldusok bankettjén résztvevő *országtulajdonosok* bálja annak rendje módja szerint zajlik, mámortól csömörig. A nyelv színei követik az események hangulatát. Az író azonosulása és elkülönülése - „a közénk is tartozhatnék”-érzés döbbenete többször előkerül a későbbi írásokban. *A nagy cukrosbácsi* parabola az értékek pusztulásáról, illetve a szegénységből kikapaszkodottak hamis értékválasztásáról. A cukrot nélkülöző gyermek éhségének és rosszuléti tartó zabálásának leírása, majd a jelenség kivetítése a társadalmat tisztító nagy Cukordisznó csörtetésévé, a két-három flekkes tárcát a legjobbak közé emeli.

A ciklus címadó írása (*Madárijesztők, emelt fővel*) ismét tanmese: a becsületről, a hűségről szól, a hálát nem váró, nem kérő szolgálatról. A valóságos és jelképes őrszolgálat előtt tiszteleg az író. A veretes szöveg és az elárvult, koratéli mező kopárságának ellentéte szolgál a hétköznapi jelentéstől történő ellendülés eszközeül.

A második ciklusban szintén tárcákat olvashatunk, mini-novellákat, portrékat, életképeket. Az értékválság több rétegét ismerhetjük meg belőlük, az élettér-, életmód- és értékváltásra kényszerülő rétegek néhány képviselőjéről készített pillanatfelvételek során. A régi életmódhoz kötődő szigorú értékrend használhatatlan az átalakuló világban, s hordozói már elvesztették az általa biztosított öntudatot. *A Pillanatkép, egy csepp szegénnyel* éttermi jelenetében az urizáló

illem és a józan paraszti szokás ütközetében nem igazuk tudatában távoznak az öreg parasztok, hanem a külsődleges rend elismerésével szégyenülnek meg. Mintha egy idegen földrészen ismeretlen erkölcsi tilalmakat sértettek volna meg. A *Felfújható nagymamák* című tárcában a nagyvárosban tébláboló, cselédsorba süllyedő, eredeti közegükből kiragadott (gyermekük által magukhoz „emelt”) falusi öregasszonyokról kapunk szívszorító hírt. Az egy-kétlapos portrék az új és eltűnő értékek kapcsán *jellemző viszonyulásokat* rögzítenek. Az *Olyan, mint egy habostorta* az áru-fétisizmust, az eszköz és a cél felcserélését hozza elénk, egy használatba se vett örök-új autó kapcsán; az *Úgy hívnak: ordító egér* a szamaras fogattal fuvarozó írástudatlan rokkant ember múltban gyökerező öntudatos korszerűtlenségét. A gyáva, önző módon választott önkéntes magány gyorsfényképe „*A krokodilusnak is van*” című portré. Ellenpontja az *Oké* című, amelyben az Okénak nevezett fiatal bányász a barátság tartalmát a külsődleges (és kijátszható) adakozásban, a kis ügyekben is végletes önfeláldozásban véli megtalálni.

Néhány életképet is olvashatunk a ciklusban, a *Nem jön a hóember* a hó-nélküli tél, a fekete karácsony örvén a gyermekek által meg sem ismert, vagy mással helyettesített eszményekről szól, az *Elefánt a porcelánboltban* a társasági táncok helyébe lépő diszkótáncok (a szabadság illúzióját nyújtó) eltömegesítő hatását érzékelteti, míg *Wanda-kocsma* egy krakkói kirándulás keretében a lengyel-magyar barátság közhelyekből történő kiszabadításáért perel, egy futó hiányérzet érzékletes megjelenítésével.

A *Céllövölde és ringlispil* szintén életképnek tekinthető, s egy falusi búcsú kapcsán az ünnepek kiürüléséről szól, a közösségi rítusok helyett az önpusztító rítus-pótlékokról, az összetartozás meghitt pillanataiba beletörtető öncélú fogyasztói orgiáról.

A múlt ereklényeinek, tárgyi világának érzelmi értéke is változik. A ciklus egyik legszebb írásában (*Nagyanyám cselédkönyve*) az író szemében a falusi élet központi értékének, a munkának ez a szimbóluma egészen mást jelent, mint a megsárgult igazolványt holtáig becsben tartó nagyanyáiban.

Az *Ott lakom* egyperces novellájában a falusi öregasszony életének központi terét, szimbólumát, a társa által saját kézzel felhúzott házat, örömeinek, bánatainak egyetlen hiteles színterét bontják. A házzal együtt egy életutat, egy sorsot, egy erkölcsi világrendet rombolnak le. Szabad-e siratni? Álmodni szabad róla.

A ciklus címadó portréja (*Írta: Lali*) egy dokumentumfilm etűdjének tűnik. Szívszorongatóan szól az esélytelen, többre hivatott, halmozottan hátrányos helyzetű kisfiú szebbre, jobbra törekvéséről, apró sikereiről.

**

A *Nagy esők idején* ciklus a szabályosabb, hosszabb lélegzetű novellákat gyűjti egybe. Formailag, tartalmilag valamennyiben hasznosítja az író a testvérműzsáktól tanultakat, a filmes látásmód, a költőileg megemelt szöveg és a riporteri technika egyaránt beépül, csúnya szóval: szervesül a szövegbe. A narráció és a szerep-beszéd filmes módon váltja egymást: közelítés, távolítás, vágás vagy áttűnés segítségével.

Varga Rudolf novellái elsősorban a nagyrealista próza hagyományait követik. A kivételeket a maguk helyén külön hangsúlyozom majd. Nem utánoz senkit, de a szövegekből kiderül, tudatosan járt néhány nagy író iskolájába. Ha a szociográfiai pontosságot nézem, Nagy Lajos jut eszembe, ha a szereplők bensőséges ábrázolását, akkor Gelléri Andor Endre, Gerelyes Endre, Fejes Endre, (s hogy a keresztnéveket változtassuk) Bertha Bulcsu, Gáll István és Galgóczi Erzsébet. Ha a lírai töltetű, szenvedélyes, a valóság képein túllendülő motívumokat

nézem, szóba kell hoznom Mándy Ivánt, vagy a mágikus és tündéri realizmus mestereit, Gabriel Garcia Marquez-t, Mihail Bulgakovot, Tamási Áront. S ha a szereplőikhez fűződő mély szeretetet, szenvedélyes privát kötődést vizsgáljuk, akkor Móra Ferenc, Tömörkény István és kortársaink közül Császár István említhető a mesterek között. Hangsúlyozom, egyiket sem követi szolgai módon, s egyelőre még csak ostromolja az általuk meghódított magasságokat. De jó iskolákba járt, jár: sem a mesterek, sem a megélt élet tapasztalatai nem engedik tévútra billenni.

**

A hosszabb novellák sorát az Abortusz című sajátos monológ nyitja meg, A meg nem született gyermekkel folytatott apai beszélgetés terve, álom-csírája, képzelte megvalósulása a reális téridőben magánbeszéd, az álom, a vágy szintjén dialógus. Az önvád és az önfelmentés között hányódó férfi az értékválságot nem tudatosan, csak érzelmileg éli át. Önpusztításának képeit a nem létező gyermekre vetíti ki, így nem katartikus, hanem szánalmas lesz vergődése.

Az *Utak, apámmal* önéletrajzi ihletésű története az apa emlékének szemérmes, férfias szeretettel teli megörökítése. Úgy érezzük, mintha két, időben elkülönített kameraállásból látnánk az apát: a gyermeki rajongás szemszögéből fényképez az egyik, az emlékező felnőtt férfi szemével lát a másik. A kettős hatás - a lineáris történetvezetés mellett - az apa-fiú viszony más módszer választása esetén észrevétlen rétegeire világít rá.

A *Méterről méterre* című írás riportba csomagolt történelmi közelkép, egy erdélyi vendégmunkás portréjára épül, aki a nagy esők idején a közös munka során méterről méterre közelíti meg saját célját, családjáé egyését.

A ciklus címadó novellája (*Nagy esők idején*) különleges elbeszélés. Sokszereplős állapotrajz. A nagy esők a faluval együtt elmoszák az emberi történetet, a szereplők arcélét, a jellemeket. Így arctalan szereplővé válik a kiszolgáltatottság, a nyomor, a szegénység, s a jellemtelenség. A gyermeki bizalommal való visszaélés, a gyermeki álmok megvalósítását szolgáló békák eltulajdonítása (mi mást lehetett volna ezen a szinten elvenni tőlük, mint a saját munkájuk eredményét?), a felnőttek magatartása életre szóló lecke szereplőknek, írónak egyaránt.

A *Magyarázkodások* fejezet öt novellát tartalmaz. Az élet egyszerű képlete önéletrajzi ihletettséggű, egy fiatal tanító beilleszkedését mutatja be, a valóság és a hivatalossá tett illúzió kettős fénytörésében. A legkiszolgáltatottabb fiatal rétegek két jellegzetes képviselőjének egymásra találása, a megváltó szerelem kialakulása a témája *Az élet egyszerű képlete* című elbeszélésnek. Az egymás elfogadásának magától értetődő természetességét elsősorban a keserű tapasztalatok indokolják, de biztató motívumként jelen van egy új, emberibb értékrend kialakulásának esélye.

Az *Én, a hosszúhajú* című írás több rétegű. Felületesen szemlélve csak a másság, különbözős öntudatos, ha úgy tetszik hivalkodó vállalásáról szól. Ha mélyebben megismerjük, rádöbbenünk, hogy többről: az elvegyülés és kiválás megélt dilemmájának hiteles ábrázolását vállalja. Tanulságos lehet a fiatal olvasónak a közelmúlt kicsinyes összeütközéseinek egyszerű bemutatása is: a puha diktatúrában tovább élő uniformizáló törekvések képe.

A ciklus két utolsó írása egészen más, mint az eddig bemutatott novellák. A *Menekülőben* című alkotásban bizonytalanná válik az idő, felbomlik a tér. A jellemek felcserélhetők, a történetek esetlegesek. A cselekvés logikája szertefoszlik, álom és valóság, a megtett és kigondolt esemény összeolvad, látszólag mindegy, mikor melyik eseménysíkon, a valóságos vagy az álomi tájon járunk-e. Az elbeszélés nem más, mint egy nagyívű szürreális álom, alig ellenőrzött szöveg-áradás szerelemről, múlt időről, tartalmat kereső kapcsolatokról. A horror,

az action gratuite világa keveredik a lírai etűdökkel. Bármelyik, magára valamit is adó posztmodern író megnyalhatná a szája szélét, ha ilyen írás kerülne ki tolla alól.

Míg a *Menekülőben* többsikű története a szétfoszló külvilágban, az interakciók terepén játszódik, addig a *Magyarázkodások* színtere a lélek, az emberi szubjektum. A kettős én: amilyen vagyok és amilyen lehetnék két külön alakká hasad, így a belső történések jobban megérthetők, az egyéniség belső ellentmondásai jobban tetten érhetők. Valóság és illúzió, hűség és megalkuvás, vállalás és lemondás kettőse játszik bele minden gondolatba, e kettősség színezi át az egyetemes szorongás látéletét. A két iker-írás együttesen mutatja, hogy Varga Rudolf birtokában van a korszerű (divatos) prózaírás eszköztárának is, folytathatná pályáját az általuk meghatározott úton is. A szürreális eszközök alkalmazása azonban nem a posztmodern felé, hanem a már említett mágikus realizmus felé viszi, amelynek legszebb példája a következő fejezetben bemutatandó *Leveleket írató bogár* című film. Ennek a filmnek az előmunkálatai során született a *Magyarázkodások* története.

A rendhagyó novella rendhagyó nyelvet követel. A két szürreális közegben mozgó novella mondatai igazodnak az új technikához, az író saját költői életművéből a tömörítő, asszociatív elemeket veszi át. A mondat szerkezetek, a mondatok közötti kapcsolatok sugallják a kétféle téridő, a kétféle jelentési sík szüntelen egymásba-játszását.

**

A kötet záródarabja hosszabb lélegzetű, összegező szándékú mű. *Elmenni, ittmaradni* - már a címében is jelzi, hogy a fejezet élén jelzett haza-találás dilemmáit mutatja be a szerző.

Az önéletrajzi elemeket feldolgozó hosszú novella építkezésekről szól. A közönséges, hétköznapi síkon egy budapesti lakásfelújítás és egy gagybátori parasztház átépítésének prózai kálváriáját ismerhetjük meg, magándühökkel, a kispénzű ember magán-problémáival együtt. A második síkon a már többször említett értékvesztések világában nyugtalanítóbb kérdéseket vet fel az író. Az ezer sebből vérző világvégi faluban a legszilárdabbnak hitt erkölcsi vezérlő elv, a munka becsülete vész el, s a központi elem bomlása maga után vonja a közösségi magatartás (és rítusai) megszűnését, s teret enged a mértékét vesztett önpusztításnak. A városi párhuzam, ha nem is ilyen végletesen, ugyanezt a felismerést erősíti. A harmadik - spirituális - síkon a hazához való ragaszkodás, a haza-szeretet kérdései merülnek fel. Varga Rudolf felfogásában a hazaszeretet nem csupán érzelmi viszonyulás, hanem erkölcsi és gyakorlati *feladat*. Nem nosztalgikus múlt-idézés, s nem is csak a teremtett és történelmi értékek védelme. Több ezeknél: jövőépítési szándék és akarat.

Ehhez azonban meg kell ismerni a gyarló hazát, egymásra uszult-uszított szereplőivel, gyarló honfitársainkkal együtt.

Abban az anyagi és erkölcsi válsághelyzetben kell velük együtt lenni, érezni, gondolkozni, cselekedni, amibe kerültek, vagy amiben már évszázadok óta tengődnek. A nagyváros és a gyermekkori falu kettős vonzásában lélegző író választása, az itt-maradás csak ezek tudatában hiteles.

A novella visszatér az egységes tér-idő szemlélethez, a cselekmény egyszálú, lineáris ábrázolásához. A jelentés-szintek strukturálódását a valóságos idő múlása, illetve a valóságos térbeli távolságok (Budapest - határmenti falu, Gagybátor) segítik. Az önéletrajz-mondás formája egyszerű eszközöket ad a kétirányú, múltba-jövőbe történő kitekintéseknek.

Ez az önéletrajzi álca teszi lehetővé azt is, hogy elmélkedő-vallomások részek is helyet kapjanak a műben. Nem egy filozófus elvont mondataival, szentenciáival, hanem a napi munkában elfáradt mester esti tűz mellett elmormolt bölcs szavaival:

„... Megszűnt az örök készülődés. Készülődés valami ismeretlenbe. Pedig AKINEK NINCS APJA, ANYJA, ANNAK NINCS MARADÁSA SEHOL, SOHA. Ülök a százéves diófa alatt, fohászkodom hozzá, legalább ő éljen túl engem. Mert innen, alóla jól látok mindent. Jól rálátok innen a végtelenre.

Jól rálátok innen a végtelenre. Ülök a ház mellett a százéves diófa alatt, az őszi avarban.

Elmenni, ittmaradni ugyanannyi. Nekem annyi.”

**

A filmes technikából kölcsönzött *áttűnések* alkalmazása erősíti az érzelmi hitelességet, egyúttal az átgondoltság érzetét is. A szöveg-elemek, a bekezdések végének és elejének gondolati rímei az elbeszélés módját balladaivá nemesítik. Pedig egyszerű megoldást választott az író. A bekezdések utolsó szavait vagy változatlanul, vagy kissé modulálva megismétli a következő bekezdés első mondatában. A tartalmi egység, a gondolatok, események összetartozása nyilvánvaló lesz, s a szöveg fejlődésének képzetét kelti.

A kötet - különösen annak második fele - meggyőzi az olvasót arról, hogy Varga Rudolfnak a próza is anyanyelve; költői és írói tevékenysége kölcsönösen erősíti egymást. A különböző műfajokban, különböző megközelítésekkel kialakított üzenet egységes, egész. A regényhez vezető út kiemelkedő állomása az utolsó írás, elvarratlan szálai maguk is egy regény ígérétét hordozzák.

A hazatalálás könyve - írtam ezeknek a gondolatoknak az élére. A hazával együtt Varga Rudolf újabb feladatokat, újabb megvívandó csatákat, újabb megmérettetési helyzeteket, újabb probléma-halmazt talált. Kínkeserves (valóságos és szellemi) építkezések után otthona, hátszaga van. Persze, csak erőt gyűjteni vonulhat oda vissza.

Tudjuk már, olyan a természete, hogy mindenütt megtalálja az új feladatot. Lehet, hogy az erőgyűjtés pillanataiban - mintegy mellékesen - rézbe metszi kedves alakjai arcát... *Kitelik tőle.*

VIII.

A csábító pokol könyve: *Leveleket írató bogár*

A film világa a kívülálló „civileknek”, de még a pálya szélén állóknak a szemében is különleges, sajátos rendű és erkölcsű szuverén birodalom. Közhelyszerűen fogalmazva: *egy más világ*. Mondén komolytalansága, link könnyedsége álöltözet: szigorú „farkastörvényei” kegyetlenebbek, mint bármelyik más művészeti ágéi. Jól körvonalazható (bár mesterien álcázott) érdekek mozgatják, s a pénz, a tőke sokkal pregnánsabban érvényesíti befolyását, mint mondjuk a könyvkiadásban vagy a képzőművészetek területén.

A magyar filmvilág csillogása persze más, mint az amerikaié, más a művisége, más a szándéka és más a tartalma is. Mint az európai igényű kultúra része, kevésbé adta fel illúzióit, kétségbeejtő helyzetében is igyekszik ragaszkodni ahhoz a meggyőződéshez, hogy a film: művészet.

Popper Pétertől kölcsönözve a (szélesebb értelemben használt) szavakat: egyúttal *színes pokol*. Nem csak az igen vonzó (a felszínen persze elítélt, a bensőben annál bocsánatosabb) kellemes bűnök harci terepe, hanem a viszonylagos szellemi szabadságé is! Bár függ a támogatók, a forgalmazók kénye-kedvétől, pontosan megfogalmazott vagy igencsak szubjektív érdekeiktől, mégis: a civil vagy politikai bigottságtól alig korlátozott önmegvalósítás lehetőségét nyújtja, elsősorban a rendezőnek és közvetlen alkotó-társainak. Ha együtt vannak a kínos megalkuvások, megalázkodások, kompromisszumok, reklám-érdek-összeütközések során kialakult *anyagi feltételek*, máris kitárul a szabadság birodalma. Azaz: a *vonzó pokol*.

Varga Rudolf élete jelentős részét töltötte ebben a félvilágban-alvilágban. Napi megélhetését is ez biztosítja: kényszervállalkozóként stúdiót alapított, filmeket (videó-alkotásokat) *gyárt*. A művészeti alkotásokkal és a dokumentumfilmekkel együtt már több, mint százhusz műve látható (vagy: lenne látható).

A művész „*megélhetési bűnözése*” a reklám-, referencia- és oktatófilm. Ezzel ne foglalkozunk. Akiket mégis érdekel, nagy részét megismerhetik a VRJ-stúdió *Varga Rudolf: 105 film* című, pár éve megjelent kiadványából. Varga Rudolf azonban nem iparos, bár minden tisztelete a *tisztes* iparé. Életrajzi interjújából is kiderült, nagyon is komolyan veszi a film kettős hivatását: a valóság rögzítését és égi másának megteremtését.

Könyvébe csak az utóbbiaknak, a művészeti alkotásoknak a forgatókönyvét válogatta be, de feltétlenül szólnunk kell dokumentum- és portréfilmjeiről is. Varga Rudolf életműve iránt kialakult személyes vonzódásom is ezekkel kezdődött: a *Szőkevény* és a *Bagóhegy boszorkánya* című filmekkel. Becsülettel bevallom, még fogalmam sem volt lírai teljesítményéről, valószínűleg őt magát sem láttam soha, mégis e filmekből már tudtam: költő, *nagy költő született*.

Legjelentősebb filmes vállalkozása az északi országrész cigányságának életét bemutató dokumentumfilm-sorozat. Hét rész készült el eddig, s rögeszmés kitartással készíti a következőket. Az amerikanizált forgalmazás-politika szégyene, hogy ezek a filmek, amelyek az ország legnagyobb probléma-halmazának bemutatására, átvilágítására vállalkoztak, csak szűk körű szakmai vetítéseken, ankétokon láthatók. Mivel ennek a filmsorozatnak a forgatókönyve vagy irodalmi változata nem hozzáférhető, így elemzésükre sem térhetünk ki rá.

A cigányságról szóló sorozat forgatása csekély külső támogatással indult (Filmművész Szövetség, Magyar Művelődési Intézet, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Soros Alapítvány, stb.), később egyre inkább elapadtak a források. Jelenleg Varga Rudolf saját vállalkozói bevételeinek visszaforgatásával finanszírozza az újabb részeket. Hallgassuk meg, mit mond megszállottságának indokairól ő a Déli Hírlap riporterének:

„... Meggyőződése, hogy ez nem öncélú dolog, mivel a cigányság mai gondjai előrevetítik egy társadalmi robbanás lehetőségét. Napi élményei alapján bárki meggyőződhet ennek igazáról, aki itt és most Magyarországon él.”

Varga fenti indokait látszólag mindenki elfogadja, mégis hiányzik a *tettekre váltott jószándék*, mind a gyártás támogatása, mind a forgalmazás elősegítése érdekében.

**

De térjünk vissza a könyvhöz! Varga Rudolf nem túl szerencsés játékfilmes pályafutása négy legfontosabb darabjának forgatókönyvét adja közzé. Mint látni fogjuk, ezek a művek szervesen kapcsolódnak a költői és prózaírói munkásság eredményeihez, felhasználják, beillesztik vagy tovább építik azokat. Érték-központúságuk, igényességük, üzenetük nem más, csak más köntösű.

**

A *Jelenés* című forgatókönyvből két játékfilm-etűd is készült, egy húszperces önálló kisfilm, amelyik a cselekmény egyik szálát viszonylag önállóan végigviszi, és egy tizenkét perces részlet, amelyben a házibuli kiragadott jelenete önállósul. Ezeket a Magyar Televízió 1982-ben, illetve 1986-ban be is mutatta. A *Jelenés* című etűd bekerült a mozik forgalmazási tervébe, de a nagyjátékfilm végül mégsem készült el.

A forgatókönyv díjat nyert a MAFILM Filmíró Kollégiumának pályázatán, az etűdök a hazai és nemzetközi filmszemléken egy sereg díjat kaptak (Budapesti Vizuális Művészeti Hónap, II. díj, Országos Szakszervezeti Filmfesztivál, különdíj, IX. Bambergi Nemzetközi Filmnapok, bronzérem, MÚOSZ „Hazádnak rendületlenül...” pályázat, tévéfilmek, kisfilmek kategória I. díj), a nagy *egész* mégsem jöhetett létre. Nem csak a könyveknek, a filmeknek is megvan a maguk sorsa.

A címnek kettős értelme van. *Jelenése* lesz a főszereplő csoportnak az „élet színpadán”, a végzős egyetemisták szembesülnek új, közös munka- és lakóhelyükkel. A másik *jelenés*: az atomháború víziója (hőseink pusztulásával hitelesített) lehetséges valóságként érvényesül a filmben.

A történet viszonylag egyszerű: az egyetemről távozó, frissen végzett hallgatók egy csoportja úgy dönt, hogy együtt marad, közös lakó- és munkahelyet választ, hogy a világ egy szeletét a maga képére formálhassa. A diákélet viszonylagos szabadságának világából átlépnek a valóság kötelesség-központú világába, az illúziók lebegéséből a földhözragadt, trehány valóságba. Érkezésük pillanatában, a valóságos világban katasztrófavédelmi gyakorlatot tartanak. Ennek a furcsa, felnőtt játéknak, s a mellette létező, rejtett, de annál valóságosabb társadalmi katasztrófának áldozataivá válnak. Tipikus első film lehetett volna: az új generáció beilleszkedési lehetőségéről, a generációs ellentétekről, az életformák összeütközéséről.

A forgatókönyv természetesen több mint a cselekmény egyszerű lefényképezésének terve. Varga Rudolf véleménye szerint a film hangulati egység, így az egységes hangulat megteremtése érdekében számos epizódra van szüksége. Nem csak a film-egész érdeke hozza létre az epizódok sorát, hanem a kezdőkre jellemző mindent elmondani akarás. Így kerül be az

elképzelt filmbe a társadalmi beilleszkedési zavarok hosszú sora. Nem egészen találomra szóljunk néhányról: a kettős női szerep (karrier és gyermek) vállalásának ellentmondásai, az önsorsrontó magatartásformák beépülése az ifjúsági szubkultúrába, az abortusz problematikája, a generációk kapcsolatának kommunikációs nehézségei és a bennük rejlő földhözragadt érdekellentétek, az öngyilkosság, s persze a kábítószer mind-mind helyet kapnak a forgatókönyvben. Kevés szereplőnek van saját arca, többnyire, mint a csoport képviselői, vagy a velük kapcsolatba kerülő társadalmi alrendszerek szócsövei lépnek elénk.

Persze, vannak üdítő kivételek. A csoport tagjai közül Edit, a döntés vállalása előtt öngyilkossági kísérletbe menekülő lány jól jellemzett, az epizodisták között pedig a múlt árnyait teregető Iljics bácsi, az éjjeliőr válik emlékezetessé.

A jelenetek hitelesek, életszerűek, s jól szolgálják a mű-egész megteremtését. Az egyetemi búcsú, a házibuli, az utazás, a gyakorlat, s a tragédia képsorai kitűnő ritmusban követik és ellenpontoszzák egymást. Az atomtámadás víziója és a kisszerű körülmények között bekövetkező privát katasztrófa végső szembeállítását katartikus hatású lehetett volna (a katasztrófavédelmi gyakorlat során megzavart gyermek-szipusok, kábítószeres kölykök menekülő csoportja rázárja a légmentesen záró bunkerajtót a fiatal szakemberekre, akik a valóságos, s persze jelképesen is értelmezhető kommunikációs űrben és oxigénhiányban elpusztulnak).

A filmtervben mindvégig jelen vannak az értékválasztás égető kérdései, a szabadság és a kötelesség, a hagyomány és a megújulás ellentmondásai.

Ma már nehéz lenne megmondani, miért is nem valósult meg az egész estés változat. A nyolcvanas években már ennél szókimondóbb rendszert bíráló alkotások születtek, ünnevelt rendezők keze alatt. Talán a tétova hatalom egy taknyos kezdőtől nem akarta eltérni ugyanazt, amit a nagyoktól kényszerű beletörődéssel elfogadott? Nem tudom. A képi megfogalmazásban fenyegetőbb lett volna az a karikatúra, amellyel az építkezés célja és valósága közötti ordító ellentétet megragadta a szerző? Nem tudom. Egy jó első filmmel lettünk szegényebbek, amelynek legtöbb erénye és hibája a forgatókönyv tanúsága szerint egy töből fakadt volna: a mindent egyszerre kimondani akarás kényszeréből.

**

A második forgatókönyv egy megvalósult, bemutatott, és nagy sikert aratott mű irodalmi nyersanyaga.

Brecht-Eisler: *Svejk a második világháborúban* című színjátékát maga a rendező írta át filmre, tudatosan benne hagyva a színházi technikát igénylő elemeket. A nyolcvanas évek alternatív művészetének jelentős tette volt ez a feldolgozás. Először az Éless Béla által vezetett legendás Perem Színház amatőr együttese mutatta be, ez a színpadi változat vált alapjává a forgatókönyvnek, illetve a leforgatott alkotásnak. A filmet Major Tamás biztató ajánlásával 1983-ban a Magyar Televízió bemutatta, majd hosszú ideig vetítették a Horizont moziban, az elsősorban fiatal értelmiségi közönség örömeire.

Major Tamás 1983-ban, az egészen más társadalmi-politikai közegben ráérezett a bemutató különleges fontosságára, aktualitására. Bár mondandóját elsősorban a múlttal összefüggésben fogalmazta meg, gondolatai ma is érvényesek:

„Meglepődtem, amikor meghallottam, hogy fiatal művészek, rendezők, fiatal közreműködők segítségével Brecht darabot - méghozzá ilyen nehéz Brecht darabot vesznek képernyőre -, és nagyon meg is hatódtam, mert nem titok, hogy nagyon szeretem Brechtet.

Miért?

Brechtet tartom a huszadik század színművészete legnagyobb forradalmárának, ha úgy tetszik, legnagyobb reformátorának.

Miért?

Brecht megjelenése óta nem lehet úgy színházat játszani, ahogyan addig játszottak. Hát hogy játszottak? Brecht fedezte fel azt, hogy nem egyfajta színház van a világon, nemcsak az, amit mi függönyös színháznak nevezünk. Ehhez épültek fel a színházépületek is, *olyan nézőtérrel, amit játék közben el kell sötétíteni. És ennek megvan az oka...*

Hát egy színházra mi jellemző? Jellemző a kapcsolata az íróval, jellemző a művészek egymással való kapcsolata, egymásközi viszonya, és nem utolsósorban a színház és a közönség kapcsolata. Most ez a közönségkapcsolat teljesen megváltozott. *A nézők nem egy helyszínre jönnek, mint a függönyös színháznál, nem kell egy kerítés falán egy lyukat fúrni, és észrevétlenül maradni a nézőtéren. A színészeknek sem tilos a közönséggel közvetlen kapcsolatot teremteni, sőt megállíthatják a cselekményt egy-egy pillanatra, dalbetéteket alkalmazhatnak, stb. Szóval egy teljesen más színházat hozott létre Brecht.*

A színháznak addig is az volt a feladata, hogy tükröt tartson a világnak. Ezt teszi Shakespeare a Lear király kétségbeesett felkiáltásában, amikor az emberiségért kiált fel. Ezt teszi Moliere, amikor a Tartuffe-ot mindenáron színpadra akarja vinni - , de Bertold Brecht ezt a dialektika nevében teszi.

Ilyen darab a Svejka a második világháborúban. Brecht maró szatírával írta meg, a Puntilla úr társaságában, a Szecsuan-i jólélek, a Rettegés és inség a harmadik birodalomban - szóval a hitleri szörnyűség korában -, irtózatossá leleplező erővel.

Jól tették a fiatalok, hogy ehhez a darabhoz nyúltak, vakmerő tett volt, azt kívánom nekik, hogy folytassák az ilyenfajta darabválasztást.” (A kiemelések tőlem származnak - *a szerző.*)

A történetet nem kell elmondani, hiszen széles körökben ismert. A második világháború ideje alatt játszódik, Prágában, illetve a sztálingrádi harcmezőn. Az első helyszín a közismert Kehely kocsmá, ahová Szejka, az élelmesen ütődött, vagy ütődötten élelmes túl-él-ni akaró kisember jár hasonszörű társaival. A söröző kispolgári nyugalomába azonban betolakodik a kezdetben megmosolyogtató, majd egyre félelmetesebbé váló hatalom: a diktatúra. „A *fent* és a *lent* egymást követve jelenik meg a vásznon - jellemzi filmjét a rendező -, míg végül a Sztálingrád előtti harcmezőn találkozik a nagy a kicsivel, Hitler, Szejkkel. A közismert játék, filmes feldolgozásban azt vizsgálja, van-e lehetősége az embernek a diktátori rendszerben a becsületes túlélésre, illetve azt: hol van a kompromisszum határa.”

A kegyetlen szatíra nézői pontosan kiéreztek a Brecht-műben rejlő, az Éless-Varga változatban kiemelt üzenetet: úgy nézték a filmet, mint saját élethelyzeteik más léptékű paraboláját. A hálás szerepek, a pontosan ábrázolt típusok felsorakoztatása, a dramaturgiailag következetes, Brechttel szemben brechti módon tiszteletlen feldolgozás a közép-európai modell tarthatatlanságát is sugallta. Ugyanakkor nyilvánvaló antifasizmusa szalonképpessé tette a cenzorok szemében, a gondolatok szabadságát átmentette a kvázi-történelmi környezetet.

A negyvenpercrenyi tömörített történet a következetesen alkalmazott saját eszközök segítségével maradandó filmmé lényegült át, új alkotássá változott. Varga Rudolf legközhírhőbb, legsikeresebb filmjévé.

A harmadik forgatókönyv a szerző költészetéből, prózájából jól ismert térbe és időbe vezet. Jellemző címe: *Országos tél*. Hosszú, viszontagságos előkészületek után ez a film is elkészült, 1984-ben a Magyar Televízió bemutatta, majd a Horizont mozi műsorára került. Egyik előkészítő filmétüdje díjat is nyert.

Különös kísérleti film ez egy magányos, tiszta egyéniségről. A főszereplő, akinek keresztnéve sincs, Mertz, az erdei ember. A film cselekménye röviden összefoglalható. A második világháború vége felé közeledik. Mertz, a bányából kikopott egyszerű ember az erdőben él, az erdő biztosítja megélhetését. Orvvadász, de ahogy ma mondjuk, csak „megélhetési bűnöző”. Szigorú rendben, ápolt eszmények szerint él. Állandó harcban áll a rapsicokkal (a többi orvvadásssal), a hatalom képviselőivel: a vadással, a nyilasokkal. Nincsenek barátai, társai, szerelmei, egy falusi lánnyal, Annával kialakuló alig-kapcsolatában felparázsluk ugyan a viszonzott szerelem lehetősége, mégis magányos marad. Gyanú és bizalmatlanság lengi körül, kiközösített. Pedig segítőkész, korrekt, becsületes ember. Sebesült orosz katonákat kalauzol a tábori kórházba, jutalmul - a rapsicokkal együtt - hivatalos személy lesz: a hatalom parancsára vadászik. Felemás beilleszkedése nem teljedhet ki: a háború tart még. Egy váratlan erdei lövöldözésben megölik.

Az egyszerű történet csak az egyik rétege a filmnek. Ugyanis már maga a történet is *két síkon* játszódik: a valóságos téli erdőben és Mertz fejében. A reális tér-időben és az absztrakt tér-időben. A film ezt sajátosan ábrázolja. Az első, a reális történet a képekben rögzített téli erdőben játszódik, a valóságos személyek párbeszédeiben, interakcióiban. A belső történetet a párhuzamosan futó belső monológból ismerjük meg, a film hangjából.

Ha megismerkedtünk Varga Rudolf eddigi életművével, roppant ismerős lesz ez a belső monológ! Nem másból áll, mint a szerző - csak itt-ott módosított - verseiből. Ez a megfigyelés leleplezi a figura önéletrajzi ihletettségét. Mertz, az *egyszerre vad és vadász*, az egyszerre üldözött és üldöző nem más, mint a költő-rendező (a múlt egy kiélezett pillanatába helyezett) alteregója. A belső monológ a válaszótra került értelmiségi vívódását rögzíti: a belső értékek megtartása és a könnyebb életet biztosító önfeladás között. Mertz választása azonos a szerzőével: „Kések közt nőttem, pengévé kell élesem.”

A képi egyszerűség és az életmód természetes egyszerűsége kitűnő talajt kínál az elrugaszkodáshoz, a szellemi lét magasra lendülhet, szabadon szárnyalhat. A nézőben, befogadóban úgy teremthet új élményeket, hogy azok mintegy a természeti szépségbe ágyazottan csempéződnek be a világra nyitott agyakba.

Az író-rendező rengeteget tanult a francia egzisztencialistáktól, a szereplők ábrázolása, a világba-vetettség felmutatása gazdagította formanyelvét, végletesebbé tette szituációit, meghatározottabbá, így leküzdhetővé tette szorongását, pesszimizmusát.

**

A negyedik és egyben utolsó forgatókönyv zavarba ejtő alkotás. Először csak Varga Rudolf kedvenc mondása alapján annyit tudtam leírni róla: „én is meg tudom magyarázni, talán többféleképpen is, de *érteni* nem értem!” Ahogy újra és újra nekiláttam az értelmezésnek, kialakult bennem egy új mondat: „Nekem is van egy olvasatom!” Most itt tartok, ezt az olvasatot próbálom bemutatni, értékelni.

A *Leveleket író bogár* című film elkészült, de nem mutatták be. Bár hazai és nemzetközi szemléken díjakat nyert (Input '85 Marseille Nemzetközi TV-találkozó Fiala Művészek Fesztiválja UNESCO-díj), a hazai közönséget megfosztották tőle, elkészültekor (1982-ben)

betiltották, állítólag öncélú formalizmusa, túlságosan szublimált mondandója miatt. Mindmáig csak zártkörű vetítéseken látható.

Valóban nem könnyen érthető ez a film. Ahogy a Jelenés a verbálisan megfogalmazható lényeg szintjén mindent meg akart mutatni a világból, úgy ez a film a spirituális, mitikus megragadás eszközeit alkalmazva próbálkozik meg ugyanezzel.

Nem előzmények nélküli ez a mű sem Varga Rudolf pályáján. Direkt előzményei közé sorolhatjuk a megszemélyesítésekkel díszített tárcá-novellákat (*Madárijesztők...*), az utolsó prózakötetben szereplő szürrealista elbeszéléseket. A *Menekülőben* című írásban ismerhettük meg a cselekmény áthelyezését a képzetes tér-időbe, míg a *Magyarázkodások*-ban tanulta meg az író a személyiség megkettőzésével megvalósítható konfliktus-ábrázolás módját.

A Leveleket író bogárnak nincs hagyományos értelemben vett cselekménye. Nincs valóságos tere és valóságos ideje sem. Egyetlen kitágított pillanatban játszódik, egyetlen személyiségen, egyetlen tudaton belül. Szereplői csak rész-egyéniségek vagy szimbólumok. A valóság elemei, legyenek azok élők vagy élettelenek, pusztán kulisszákként vannak jelen.

Becsületszóra elhiszem Varga Rudolfnak, hogy: „A film a létezés végső kérdéseinek újragondolására szólít fel. A személyiség megkettőződéséről, a létezés ellentétes pólusainak belső konfrontációjáról, a dialektikáról, mint végső mozgatóról, a menekülés kényszeréről és abszurdításáról szól. A cselekmény egyetlen nap (év, élet?) története. Nem hagyományos cselekményről van szó, szabad történések láncolata pereg előttünk. Közben a meghasonlott ember útkeresése a meghasonlott világban, a létezésünk mélystruktúrájában játszó, új, még megfogalmazatlan valóság, tudattartam jelenik meg a vásznon.”

De hogy ennek a filmnek igazából hányféle „olvasata” lehet? Talán annyiféle, ahány nézője volt/lesz. Álljon itt - jellemzőként - Szilágyi Erzsébet néhány sora a Jel-Kép folyóiratból:

„... A *Leveleket író bogár* üzenete más: a kulturális, történelmi, filozófiai rendszerek egymásra rétegezethezességét mutatja fel. Az alkotók nem kevesebbre vállalkoztak, mint a modern-design civilizációs szintnek a bibliai és a feudális idők kulturális örökségeivel való ötvöztetésére. Szimbólumok (angyal, cirkusz, lakodalom, körmenet) jelzik a kulturális tartalmak és értékei egymásra épülését, egymás mellett élését. A tárgyak, a környezet lehetővé teszik a zsidó, a paraszt, a kelet-európai, a magyar stb. fogalmi szintű megjelenítését.”

De maradjunk most az én „olvasatomnál”!

A főhős iker-kettőse V és F. Varga Rudolf nevének első és utolsó betűjéből születtek. A személyiség két pólusát képviselik, ha nem is következetesen, a racionális kognitív pólust, és elragadtatott, spirituális, „művészi” ellentétét. V és F küzdelméről, egymásra találásáról, szétválásáról, félértékű győzelmeikről szól a film, s a történés-lánc környezetében burjánzó varázslatokról. A falusi ünnep tarka körmenetébe ágyazva jelennek meg az új valóság figurái: állat-álcák, szörnyek, beszélő kakasok, valóságos útszéli angyalok. A cirkusszá szublimálódott világban uralkodik a valóságos cirkusz, istennővé emelkedő artista-lányával. Villognak a képek: embert, világot szabnak át - még nem tudjuk mivé, milyenné. A valóságos hatalom groteszk hordozói álmos-tunya, ám - fegyvereik lévén - fenyegető szemlélői csupán a többszöri átlényegülésnek.

Az irracionális történéseknek mindig megtalálhatjuk a valóság-párhuzamát. Ki-ki a neki tetszőt. Azonosulhatunk a Macskával, a Medvével, az artistákkal vagy az angyalokkal, s az ő szemszögükből azonnal más lesz a történet. Üldözőből üldözött lehetsz, áldozatból gyilkos.

A kavalkád pogány oltárkellékei, eszközei: kerekék, botok, dobok, álarcok mind-mind egy sámáni révület felé kormányoznak, s a beleélés technikájával elhitetik, hogy valamilyen titok-

zatos beavatás során megérthető és elsajátítható lesz az elhagyott és az alakuló világ. Természetesen az illúziók szertefoszlanak, Varga Rudolf realista művész, tudja, hogy ez a kísérlet csak részeredményeket hozhat. Feltárhatja az eddig nem ismert utakat, de nem helyettesítheti a célt. Ahová el kell jutnunk.

Központi szimbóluma a filmnek a repülés. Azaz: a repülés vágya. Eszközökkel, mozgásokkal, szavakkal - valami mindig utal erre. A valóságos repülés, az ember ősi vágya összemosódik a mitikus szárnyalás megélésével: a film egyetlen nagy ígérete az, hogy megtanítt repülni. Ez az ígéret még beváltatlan. A bogár valóban tudna repülni, valódi szárnya van. Hogy jön ehhez?! V meg is fogja, gyufásdobozba zárja, kaparássza onnan üzeneteit! Mi nem vagyunk bogarak, a mi repülésünk legyen éteribb, másvilágibb. Vagy maradjon a vágy, *a vágyunk mindörökre*.

**

A forgatókönyvnek és a filmnek is hasznára vált Varga Rudolf költői nyelve. Ahogy az Országos téiben, itt is végig versbeszéd hallható, a korábbi kötetekben szereplő versek átigazított vagy eredeti szövegei. A mágikus elragadtatás verse (a *Ki ítél?*), a filmben egészen új tartalmakkal gazdagodik, gyermekhangok ártatlan semlegességébe oldva a közösségi rítus varázsénekévé lesz, s ugyanígy kap új jelentést számos más ismert vers is.

Félve mondom ki, de igaznak érzem, s ezért kimondom: a *Leveleket írató bogár* képekkel írott vers, vizuális költemény. A benne megragadott mágikus totalitás vers-élményt nyújt, s ezt erősítik a ritmus elemei, a történetszálak belső rímei.

Ha a hatalmamban állna, egy estén csak műsorra tűzelném a *közszolgálatin*, valamelyik suta játék vagy aktuális vérfagyasztás helyett. Mondjuk a *betiltott filmek sorozatában*. Bizonyára számos új olvasata születne, az enyémnél jobbak, átadhatóbbak.

**

Filmforgatókönyvekről szólt ez a fejezet. Tehát nem kész műalkotásokról, hanem azok terveiről, vázlatairól, csíráiról. Az alapvetően vizuális művészetről ilyen módon nyilatkozni - istenkísértés. Mindig fokozottan megjelenik a tévedés kockázata, mert a szó és a kép között nincs pontos megfelelés, mindig műfordítást kell végeznünk.

Én is bizonyára elkövettem a kötelező bűnöket: félrefordítottam, rosszul tolmácsoltam, számárságokat fecsegetem. Mégis, bízom abban, rövid jegyzeteimben sikerült bizonyítanom, hogy a film ugyanolyan eszköz Varga Rudolf kezében, mint a próza vagy a vers: az igazságkeresés, közelebbről a hazakeresés eszköze. Otthon van a csábító pokolban. S mint már hangsúlyoztam, a szerző mélységesen tiszteli a mesterségeket, így csak akkor és úgy állt a nyilvánosság elé filmjeivel, amikor már birtokában volt a szakma ismereteinek, mesterfogásainak. Képi világa nem dadogós, nem bizonytalan, mondandóját tisztán közvetíti. Amit mond, bizonyára itt-ott vitatható, néha nehezen érthető - de törekvései tisztességéhez nem fér kétség. S ha valaki azt mondaná, a tisztesség nem esztétikai kategória, igazat mondana. De őt, az a tisztelt olvasót külön kérem: *olvassa el a következő fejezetet!*

IX.

Intermezzo: *RendszerVÉGkiárusítás*

Az interjúból tudjuk, hogy Varga Rudolf a bölcsészettudomány doktora, okmányokkal igazolhatóan: *filozófus*. Tanulóévei során megkísérelte a kognitív tudás szintjén, az elsajátítható műveltség segítségével is megérteni (és befolyásolni) a művészi eszközökkel már megragadott világot.

Doktori disszertációját a magyar filmről készítette. Témaválasztása kapóra jön minden elemzőjének. Első kézből nyújt ugyanis információkat társadalomtudományi, ideológiai, szűkebben véve: szociológiai és esztétikai nézeteiről, az azokban rejtőző hajtóerőkről. Ebben a műben implicit formában megtalálható csaknem minden, amit a szerző a művészet céljáról, hatásmechanizmusáról, lényegéről gondol és érez.

Ebbe a szabálytalan tanulmányba a tudományos könyv elemzése nem fér bele, sokáig gondolkodtam arról, hogy talán említetlen is hagyom. Ahhoz, hogy az említett könyvhöz méltó bírálat születhessen, mélyebb filmes ismeretekre, tapasztalatokra lenne szükségem, nem beszélve a megfelelő tudományos apparátusról... Az életmű ismertetése azonban nem nélkülözheti legalább futólagos bemutatását. Nézzük meg tehát, természetesen most ne olyan részletesen, mint magukat a műalkotásokat!

A hosszú, tömör tanulmány, amely a saját kutatásokon kívül a téma gazdag hazai és nemzetközi irodalmára is épít, három jól elkülöníthető egységből áll. Az első fejezetben a téma elméleti alapvetése található meg, a célok kijelölése, s azoknak a határvonalaknak a meghúzása, amelyekben belül a tudós okfejtés mozog. Körvonalazódik benne Varga Rudolf *etikai-filozófiai hipotézise* a permanens válság okairól.

A második egységben (müelemzések hosszú sorának segítségével) a hetvenes-nyolcvanas években készült magyar filmek állapotának diagnózisára tesz kísérletet. Beszédes című alfejezetek sorában mutat rá a filmkészítés testi nyavalyáira, és az erkölcsi fertőzöttségének, romlásának tüneteire is. Óvja a még ép, egészséges szöveteket, keresi a terápia lehetőségeit.

A harmadik részben szigorú következetességgel levonja a tanulságokat, s ezzel mintegy segítséget ajánl az alkotóknak saját identitásválságuk és az egész szakma meghasonlottságának leküzdésére. Nem receptet ír fel, hanem a közös gondolkodás lehetőségét csillantja meg.

Már a kötet teljes címe is előrevetíti a célkitűzést: *RendszerVÉGkiárusítás - filozófiai-etikai problémák a hetvenes-nyolcvanas évek magyar filmjeiben* -, írja gondolatai elé. Ezt azonnal megerősíti a Balázs Bélától kölcsönzött mottó: „Ahhoz, hogy a film olyan igazi nagy művészetté váljék, amely méltó rejtett lehetőségeihez, a környező világ általános átalakulására van szükség...” Így vitázva az új esztétikai iskolákkal a valóság és a művészet közvetlen kapcsolatát feltételezi, s megkísérli „annak bevizsgálását, hogy etikai problémák felvetésén keresztül, filozófiai fénytörésben, hogyan tükröződik a történeti félmúlt, a rendszervég társadalmi tudata az igazán számottevő, húsz-huszonöt éve készült magyar filmekben.”

Valódi mondandó a látszólagosságra épülő jelenben - mondja ki a hipotézist az első fejezet címe. A magyar filmkészítők ragaszkodtak ahhoz, hogy *műalkotásokat* hozzanak létre. A filmről, mint műalkotásról - hogy tudjuk, miről beszélünk - mindjárt meg is fogalmazza sajátos felfogását, másokkal együtt arra a következtetésre jut, hogy *a film vizuális eszközökkel létrehozott, a valóságot tükröző hangulati egység*. Az így megtalált egynemű közeg egyértelművé teszi az alkotók felelősségét, minden disszonáns hang, minden akármilyen apró

hazugság megbontja ezt az egységet, hamissá, nem-művészivé teszi az alkotást. Természetesen a létrehozott egység nem azonos a valósággal (annak, mint tudjuk, égi mása), így a valódi és a virtuális ellentmondását is meg kell - gondolati síkon - oldani. Nem engedhetjük meg, hogy minden igazság visszájára forduljon, csak azért, mert az igazság önjelölt birtokosainak fejében összeolvadt egymással az *ez van - ennek kellene lennie* antinómiája.

A szerző keresi a rendszervég művészeti válságának okait. Az általánossá vált alattvalói tudat kényszerítette ördögi körbe az alkotókat? A „puha diktatúra” paternalista fél-cenzúrája, kieszközölt öncenzúrája helyébe lépő pénzüági közvetlen elő-cenzúra bornírt uralma? Az eszmények megkopása, eltűnése? A hiányzó hős? *Meditációs bázisokat* kíván kialakítani - nem a filmművészet, hanem a világ megváltoztatásáért.

**

A dolgozat központi részének szintén árulkodó címet adott a szerző. *Az értékek és a perspektíva eltűnése* - a végkiárusítás során nem voltak piacképesek értékeink, nem eladtuk, egyszerűen hagytuk eltűnni őket. Nicolai Hartmann gondolataira támaszkodva rádöbbenünk: az emberi tartalom kiszorul a világ reális létdimenzióiból. A piacképtelen emberi önértékek eltűnnek. Nincs már barátság, szerelem, hit és jobbító szándék. Nem lehet, és nem is érdemes élni sugallják a korszak filmjeinek infantilis, idősödő, kényszerifjúságban megrekedt hősei, akik kívül rekedtek azon a körön, ahol a dolgok történnek.

A valóságot és annak ideologizált átfestését egyaránt látó kettős tudat kétszínűséghez vezet. Cinikus módon kiutat kínál ebből a dilemmából az „*élni és élni hagyni*” *látszabölcsessége*. Sem a társadalomban, sem a filmben nem jelent megoldást az önzés ilyen felmentő megközelítése: megjelennek hát a „dörzsölt” hősök. A kor „hősei”, akik nem meghódítják, hanem palira veszik, átverik a világot. Az emberi önértékek csak idézőjelek között, paródiaként (vagy visszarévülésként) említhetők, hiszen nincs már rangjuk a közönség-közösség szemében sem. *A szeretet, mint maga az abszurd* - írja egyik elemzése fölé Varga Rudolf. Emlékezzünk: Ancsel Éva Kafka elidegenedett világában fedezte fel ezt a jelenséget.

**

Varga Rudolf hosszasan elemzi mindazokat a társadalmi jelenségeket, amelyek megjelennek a kor magyar filmjeiben, vagy - áttételekkel - hatnak azokra. Lesújtó a kép, de igaz, valamennyien átértük a rádöbbenés valóságos iszonyatát. A tanulmány természetesen foglalkozik azokkal a jelenségekkel is, amelyekben az *értékmentés* valamilyen kísérletét lehet sejteni.

Ilyennek érzi a vallásos, mitikus világmegragadási kísérleteket (maga is próbálkozott ezzel), a metafizikai dimenzió határozott színrelépését, a másik ember iránti érdeklődés, szeretet felkeltésének erősödő igényét. Ide sorolja a viszonyok bonyolultságának teljes feltárására irányuló törekvéseket, akkor is, ha azok a szociográfia, s akkor is, ha a mágia eszközeivel kívánják céljaikat elérni.

Arra a következtetésre jut, hogy a művészetben tetten ért elidegenedés, amely elsősorban az értékektől való eltávolodásban figyelhető meg, maga is tükörkép, az elidegenedett állam leképeződése. Semmi sem az, aminek látszik, állapítják meg a filmek. Így a tükörkép pontossága is megkérdőjelezhető. A kihirdetett-megvalósított szabadság tartalom nélkül öncéllá válik, s tartalmául csak a valóságos emberi értékek (a szép, a jó és az igaz) fogadhatók el.

A filozófiai-etikai okfejtések sorát a könyv a korszak jelentős, vagy csaknem-jelentős filmjeinek részletes elemzéseivel támasztja alá. Nincs arra mód, hogy itt ezekre a műelemzésekre is kitérjünk, de a filmművészet ismerőinek, szerelmeseinek, jövőendő és jelenlegi művelőinek színes szellemi utazásokat ígérnek ezek az önmagukban is teljes *kritikák*, szellemi utazást a színes pokolba: közelmúltunk napjainkig érő birodalmába.

**

Nincs többé valamikor és valahol - írja a befejező, összegező rész sorai fölé a szerző. A megszerzett, felemás szabadság arra mindenképpen lehetőséget nyújt, hogy elkerüljük a tanmesék, parabolák, áttételes megközelítések, történelmi köntösbe bújtatott allegóriák, összekacsintós célzott mellébeszélések csapdáit, csak részeredményekhez vezető tévútjait. A világot *itt és most* meg szabad ragadni. (Az újfajta csapdákkal, tévutakkal már ismerkedünk.)

„A történelem újra nullapontjára jutott.” Nem a művészekén múlik elsősorban, hogy újra egy irracionális-embertelen világ története kezdődik-e, vagy valami más, valami ünneplős jövő. Ők csak ábrázolni fogják azt, ami jön, ezáltal segítik formálni azt. Kevés a biztató jel, nagyon oda kell rájuk figyelniük. Figyelniük. Varga Rudolf szerint a valóságos történelemben és a művészetben a valóságos tettek ideje jön. A filmművészet apróbb-nagyobb eredményei is segítették optimista végkövetkeztetésének kialakításában:

„Vallom: a láthatatlan, de valóságos szálak áramkörei előbb-utóbb megtelnek energiával. A *nép* felébred hosszú, rossz álmából - felismeri: létezik a mai, elnyomó, gengsztermaffiáknál nagyobb hatalom - kezébe veszi a legfőbb igazság fegyverét, és saját sorsára maga mondja ki az áment.”

A doktori értekezés bírálatait olvasva szinte látom azt a zavart, amelyet már maga a vállalkozás, a témaválasztás okozott. Az etikai szempontok érvényesítése egy ideológiai megalapozottságú műben!

Gondot jelenthetett a bírálóknak az is, hogy szempontjaikat a tükörrre vagy a tükrözöttre, tehát a filmekre vagy az azokban megjelenő valóság-szeletekre vonatkoztassák. Becsületükre legyen mondván, igyekeztek a dilemmát becsületesen megoldani, s a tanulmány cum laude minősítésével elismerték a vállalkozás sikerét.

A legértőbb bíráló Ancsel Éva volt, aki rövid írásos véleményében, miután sok részproblémára rávilágított, elismerte: a szerző átfogó etikai nézőpontja új eredményekre vezetett, az általános értékválságról helytálló kérdéseket fogalmazott meg.

**

Talán sikerült bemutatnom, hogy Varga Rudolf, ez az *avantgard* költő, ez az *anarchistának minősített* művész, ez az *örökké lázadó* ember tulajdonképpen *mélységesen konzervatív*. A szó eredeti értelmében: *értékek őrzője*.

Őrizni kívánja az emberi létezés különbözőségének, másságának, egyediségének történelmileg kialakult értékeit, az olyan önértékeket, mint az élet, a szerelem, a barátság, a szabadság, a méltóság, a jóság, a szépség, az igazság, hadd ne soroljam tovább. Önértékek ezek, mondom, s ha belekerülnek az áruk körforgásába, nem beszélhetünk új világról.

Konzervatív egy másik szempontból is: mindmáig ragaszkodik egy ókori, meghaladott egységhez: az igaz, a jó, a szép megbonthatatlan harmóniájához. Az ógörög kalokagathia fogalma kimondottan a szép és a jó, kimondatlanul a szép, a jó és az igaz egységében láttatta a művészség lényegét. (A bölcsek szemében egyértelmű volt, hogy a hármas egység egyúttal hasznos is!)

A szép az esztétika, a jó az etika, az igaz a filozófia központi fogalma. A tanulmányíró Varga Rudolf dolgozatában éppúgy, mint művészi alkotásaiban mindig a hármas egység érvényesítésére törekszik. S mert ő megfelel ennek, követelheti, hogy formáljuk úgy világunkat, hogy az ugyanúgy megfeleljen az *emberközpontú egységnek*.

X.

A férfikor könyve: *Világvégi csárda*

A verseskönyvek - persze - folytatódnak. A harmadikkal végre helyreáll a rend: a kései indulásból adódó idő- és kommunikációs hátrányt ledolgozta a költő. Új versekkel, a megjelelés tág pillanatában született költeményekkel jelentkezik, ezeket szervezi most új minőségű mű-egésszé.

Nem könnyű a feladat, a Patkánykirállyal (TÁVIRAT, AVAGY HÓDOLAT A PATKÁNY-KIRÁLYNAK), valamint a másik két hosszúverssel (emlékezünk: a HOVÁ JUTUNK? és a MEGHASADT SÁMÁNÉNEK) úgy felfokozta a várakozást, hogy csaknem lehetetlen annak megfelelni.

Egyszerre kellett kielégíteni a folytatás, megerősítés és a megújulás, megújítás belső késztetéseit. A *Világvégi csárda* mindkét irányban jelentős eredményeket mutat fel, bár ezek az eredmények végső, kikristályosodott formában majd a következő kötetben figyelhetők meg a legjobban.

A verstechnika eddig elemzett mozzanatai megmaradtak, sőt erősödtek. Az átvetések, a verstani és gondolati egységek közötti egység felbontásából adódó feszültség fennáll, a birtokos szerkezetek és a szórendi újítások továbbra is meglepő fordulatokkal szolgálnak.

Néhány eddig nem említett, de nem kevésbé fontos eszköz használata azonban a Világvégi csárdától erősödött meg, vált meghatározóvá Varga Rudolf költészetében. Az egyik: a szóalkotásban rejlő képtömörítés eszköze. Már korábban is jelentkezik versben és prózában egyaránt, de itt válik igazán teljes értékűvé. A hasonlatok, a metaforák, a szürreális rövidzárlatok a lehető legrövidebb formai elembe, a szóba börtönöztetnek be. Lehetetlenné teszik a félreértést, a félremagyarázást, a redundáns elemekkel történő felhígítást. *Miskolckocsmá* - mondja a költő. Máris tudjuk: a város árnyékos oldalán járunk, a hiú remények és az önsors-rontó pótcselekvések kissé romlott, mégis meghitt tartományában. A lelkiismeret, az önértékelés válságos pillanataiban pedig mi lehet az ember, ha nem önmaga *gyóntatóbírájagyilkosa*? S hol pihenhetne jobban egy költő, mint *tarlóágysírjában*? Folytathatnám. A két, három, sőt négy szó összevonásával létrehozott teljes értékű költői mikrofotók, mint közkézre került *kém-jelentések* titkokat lepleznek le, s egyúttal kerekébbé teszik világképünket. A szó valóságos verstani egységgé lesz.

A sor és a szó, mint két különböző verstani egység sokszor feloldhatatlan feszültséget okoz. Hogy mind a kettő megőrizhesse szuverenitását, egyesülniük kell. Így jönnek létre a vargarudolfi egyszavas sorok, így válnak egyre gyakoribbá, sőt nem egy esetben (*Hosszú, megkésett gyásztávirat*) uralkodóvá, vagy éppen kizárólagossá.

A korábbi versekben meglehetősen alárendelt szerepet kapott a rím. Sokszor a láthatatlan ütemek rendjébe rejtkezdedt, mintegy mellékesen volt jelen a művekben. Fordulat történt: a rímek visszaverekedtek magukat az elsődleges eszközök közé, s meglették sajátos szerepüket. A keserű gúnynak, a kötet új tartalmi elemének szolgálatába álltak, mint ördögi légyecsapó csattannak a versfordulatok pillanataiban.

„Vérben úszó szárcsa mondja:
Isten hozott a pokolba”.

(*Ki szemembe mondja*)

„A holnap
már
elkelt,
a versenyben
nincsen
cél,
egypetējű
ikertestvérem
béget:
a klónozott
remény.”

(Sercintések XV.)

„... kenyérem megosztván
élünk mint hal a
vízben, szívverésünk
iszapja alján.”

(Resztli vers)

A rímek ritkán tiszták, csaknem mindig távoli asszonáncok: rozsdások, csikorgóak, vasgyári kocsmák rekedt danáiból kiszakadtak. Mégis élnek, jól szolgálják az egyes versek és az egész kötet mű-egészét.

**

A kötet mindössze huszonhárom verset tartalmaz. Ha folyamatosan, teli oldalakra írnánk le őket, mint a hajdankorokban, nem lenne olyan terjedelmű, mint ez a fejezet, amelyben próbálom megközelíteni.

Tartalmilag folytatja a MÉGSE utolsó három hosszúverse által megszabott irányt. Tart az országos tél, villognak a pengék, de a szürke, fehér, kék világ színesedik. Óra csordult szerelem pirosa, megölt növények zöld vére színezi. Nem a hangvétel oldottabb, hanem a képek kezelése. A komor metaforák közé betolakodnak (persze: tudatosan be-szer-kesz-tőd-nek) az életes derű pillanatai:

... „Ej, Miskolc, lelkem
gazdája, te kormosfalú
kocsmá, hol tizenkét céltalan
november tizenhatodika
után, szököéveim
nullanapján, tolvajok
órája táján, megperzselt
nagykabátom széle
ellebben egy salétromos
sarkon, s
hirtelen forgószél
kakasos kémények magasán
pörgeti elkoszlott,
mámoros kalapom.”

(Világvégi csárda)

A címadó kiemelt vers után az *Esti mese*-ciklusban bejárhatjuk Miskolckocsmá zugait, s asztalaihoz telepedve leshetünk ki a magas világ eseményeire. Varga Rudolf megerősíti a róla kialakított kocsmá-dalnok képet, sőt rá is játszik arra. A külsődleges színek, a koszlott tapéta mögül azonban hamar kivillan a valóság nyers fala, *a becézetlen elzáródott verőerekkel* együtt. A cselekvési lehetőségtől megfosztott emberek (munkások, értelmiségiek) önsors-rontó életének színpada nem a felelőtlenség, s főleg nem a vidámság tere.

„... pc-nyelven
bekódolva,
gornyadozunk
csapdánk csapszék
szegletén, isszuk a
keserű áldomást,
halálkanyarunk
speeddel felgyorsítva,
agymosás,
angyalpor,
agypúder,
agyhalál.”

(*Esti mese*)

Hasonlóan leleplező az *Eső esik* záró, betűkből, szavakból formált vizuális képe, az akasztófa. A Horpácsi Sándor emlékének szentelt, már említett gyönyörű *Hosszú, megkésett gyásztávirat* a perc-emberkéek világában tehetetlenségre kárhoztatott alkotó ember csapszéki hőskölteménye:

„Mindjárt
bezár
a
XX.
század,
a redőny
lehúzva,
a forradalom
lefűjva,
fogd
be
a
pofád,
látod,
nem
akar
tanulni
a
szép
új
világ...”

Ide kívánczik egy rövid kitérő. Horpácsi Sándor Miskolc szellemi életének hosszú éveken át meghatározó alakja volt. Tanárként, újságíróként, kritikusként megalkuvást nem ismerve szolgálta a valódi értékeket, szervezte a valódi tehetségek egymásra-találását, s minden hivatalos felhatalmazás nélkül valóságos hatalom volt a szellem emberei között. Vargával közös tolvajnyelvükön így mondták: *még életben tart a proligóg*. S ezen azt értették, hogy nem engednek a *negyvennyolcból*.

Fölényes tárgyi tudása, kiváló ízlése, az új iránti fogékonysága páratlan szorgalommal és szigorú erkölcsiséggel társult. A művészetben (és a társadalomban, a politikában) gyűlölte az elvtelen kompromisszumokat, a kirekesztést is vállalva védte saját maga és a szellemi társak szuverenitását, emberi méltóságát. Olyan értelmiségi alapállást tett példa-értékűvé, amely másoknál az ezredvégi zűrzavarban alig-alig felcsillantható.

Horpácsi értékközpontúságából magától értetődően következett az, hogy fokozottan figyelt az éppen csak nyiladozó tehetségekre, próbálta pályakezdésüket, beilleszkedésüket könnyebbé tenni. Kocsmái dalnok-pózában ismerte meg Varga Rudolfot, azonnal rádöbbsent tehetségére, s egészen haláláig próbálta segíteni pályafutását. Egy korai írását, egy katalógus szövegét idézem ennek bizonyításául, *Aszfalton nőtt virág* címmel a következőket írta az igen fiatal Varga Rudolfról:

„Nem lehet letagadni a verset, nem lehet megtagadni, megtiltani, meg nem írni. A vers kinő a lélekből, megkeresi a maga emberét, tollba-diktálja magát. A vers kaland a fehér kézirat-papíron, de megíródik a gyűrött zálogcédulán is, rágott szélű írólapon is. A vers kiáltás, halk panasz, mennydörgés és sikoly, felhívás és lemondó legyintés, az ifjúság szép lázadása, a felnőtté-válás kínzó görcse. A vers a szerelem virágpompája, a szerelem vérpatakja, a szerelem bánat-, könny-szivárgása, a szerelem párfaló dühe, a szerelem önmaga-síratása, a szerelem bűvő-jaj-patakja. A vers forradalom, lázongás a nagy város önmaga-piszkába-fulladó-esztelen tobzódása ellen, a nagy város beton- neon- csupa fal- börtönei ellen, lázadás a tárgyak zsarnoksága ellen, az elembertelenítő zaj-mocsok-magányba rohasztó kulisszák ellen. A vers tett, demonstráció a maradék emberség mellett, a szemérmesen megbűvó rejtegetve óvott szépség mellett. A vers harmónia, a harmónia-teremtés görcse, úrrá levés a káoszon, a reménytelenségen. A vers boldog-boldogtalan gyermekkor, zokogás, fájdalmas búcsú a gyermekkortól. A vers tehát számvetés is, az erők leltárba vevése, célok és utak bemérése, megteremtése a tegnaptól a mába kocogó, a jövőbe rohanó IDŐNEK. Pillanat a vers, magnéziumvillanás, amelynél kontrasztosabbak lesznek a tárgyak, a tárgyakról, az emberekről lehull a hétköznapi szürke-hályoga, önmaguk meztelenségére dideregnek. A vers táplálék, napfény-pótló vitamin az értelemnek, léleknek, amely lökést ad az érlemeszedéses gondolatnak, érzésnek, friss vért robbant bele a szívbe.

Varga Rudolf verseiről szólunk itt, egy fiatalember önmaga kereséséről. Gyerekként felnőtt, hogy gyerek maradhasson. Az utcákat rója, mert sehol sem érzi otthon magát, de mindenütt ülve marad, ahol jó szóval marasztalják. Ismeri a flaszterek *csikkvirágos* mocskát, olykor nagyot hemperedik is benne, de riadtan óvja magában az önmaga-teremtette tisztaságot; ESZMÉNYT! Káromkodik, ahol mások imádkoznak, sírva fakad, ha a *szódás veri a lovát*. Undorát ráköpi a világra, de megtalálja és tárcájába rejti a betontengerbe taposott virágot. *Pókok közé* rejti magát, megbotránkoztat, mert fél az elérzékenyüléstől. Fut önmaga elől, az éjszakák fáradt pillanataiban magához rántja a mindenség vacogató magánya. Élete a versé, a vers az élete. Szakmája, kálváriája, száraz kenyere a vers. Bora is, szeretője is, nyugalma is, békétlensége is. Nem veszélytelen út ez, sohasem hálás, mert a vers mindig csak keveseké és sok a megbotránkozó. Merre kanyarodhat még ez az út? VARGA RUDOLF ura a versnek. El tudja mondani önmagát. Tud világot teremteni, versbe tudja szorítani a világot. Áradása,

lendülete van. Sodrása magával viszi az olvasót, hogy az utolsó pont után önmagára hagyja, rádöbbsen valamire.

Kontrasztjai az ég és pokol között vibrálnak. Ismeri már Rimbaud szédületét, Juhász Ferenc szó-mágiáját, Nagy László fegyelmezettségét.

Mégis azt kell mondanunk, hogy mindez csak nyersanyag a készülő későbbi művekhez, ön maga felépítéséhez. A rohanás, a zihálás, a mohó keresés után az összegzés, a leltárba-vétel után a szelektálás, az értékek megtalálása és birtokba vétele következik.

Jó verset írni sokan tudnak. VARGA RUDOLF már többet tud: vargarudolf verset írni! A feladat: még vargarudolfabbat írni, ugyanakkor meghódítani más témákat, beépíteni más élményeket, színeket a versbe, hogy ne csak a fekete-fehér kontrasztjait adja, de a valóság sokszínűségét, szépségeit is. De ki tudhatná ezt jobban, mint Varga Rudolf? Rajta hát!”

A sokat látott bölcs értelmiségi túlárado érzelmei ugyanazt a felismerést tükrözik, amelyet ez a tanulmány próbál igazolni: kivételes tehetségű művésszel van dolgunk. Bár a logikus gondolkodás eszközeivel én is úgy megragadhatnám a vargarudolfi életmű lényegét, ahogyan az Horpácsi Sándornak az érzelmi azonosulás szintjén sikerült! Elnézést a hosszú kitérőért! Vissza a világvégi csárdába!

A tárgyalt kötet következő ciklusának (Feledni rossz álmot) hat rövid verse a szerelem kiérdemelt és elvesztett gyönyörűségeinek lenyomatait tartalmazza, közülük különösen érdekes az *Az a meggyfa* című, (balladás hangú, refrénes), az ember és természet, az emberi természet sejtéseit-sejtetéseit összeolvasztó költemény. A kés most csak a meggyfa kérgébe vág, de a tél bukása pillanatnyi. A magányból kiordító őseMBERI, ember előtti indulat mögött ott rejlik a *józsefattilai* felismerés: a lehelkedő halál elől más menekvésre nincs lehetőség.

„... a homályos
kertek alján, mint
kifosztott, rühes
farkas a kacér,
jóllakott bárányt
kerülgetni szokta,
köröznek a gyepen
lábnyomaim
a júliusi fagyban...”

(*Az a meggyfa*)

Bár néhány rövid, egy-lélegzetes költemény korábban is megjelent a versek között, ebben a kötetben néhány elszórt apróságon kívül két teljes ciklusban olvashatjuk a néhány soros műveket. Műfaj-elméletileg nem tisztázható, miket. A pár soros alkotások között akad epigramma, elrontott haiku, egyszerű *bon mot*, átverselt aforizma, ötlet, vers-csira, bor-parti poén. A ciklusokba-gyűjtés sem igazít el, cikluson kívül is akad telitalálat (például a fordítva szedett szavakkal operáló *Parlamenti felszólalás*), s az összegereblyézettek között is van olyan, amivel nem tudunk mit kezdeni. A *Sercintések* sorozata a kóbor, utolsó szegénylegény reflexióiból építkezik, míg az *Egy alvajáró naplója* a belső rezdülések transzcendentális kivetüléseiből.

Nézzünk példát mindkettőre:

„Egy dolláron
vett ország,
o!llllé!

Ácsolja-e
már
valahol
bárkáját
Noé?”

(*Sercintések XVIII.*)

„Kis tó
fürdik
fekete
kacsában.”

(*Egy alvajáró naplója V.*)

A két ciklus együttes kicsengése - természetesen nem csak és nem elsősorban a kiragadott részek miatt - egy kérdéshez vezet:

„Ím, megüresedett
Isten széke.
holnap
ki ül a
helyére?”

(*Sercintések XXVIII.*)

**

Az ötvenfelé közeledő költő, a megátalkodott szegénylegény kényszerűen búcsúzik a csavargók egyetlen hiteles terepétől: az ifjúságtól. Ennek a búcsúnak, a nomád törvényszerű letelepítésének, s belső letelepedési kényszerének dokumentumai a *Jampi a bálban* ciklus darabjai. A vagabund értelmiségi, az obsitos anarchista megfutamodásnak, önmegtagadásnak érzi bevackolódását a polgári létbe; de a megfáradt betyár tudja: a meglett honban végül meg kell lelnie a *saját otthont* is. Legyen az egy liftnélküli bérkaszánya negyedik emeletén, vagy az elnéptelenedő felvidéki faluban...

„... jégverítékes homlokom
alól nézem
az idő hullását,
ajtóstól nyitok
magamra.”

(*Kunszt*)

„... Hazafúj a
szél hajnalra,
konyakkal, koksszal, hóval,
altatóval, Buda.

Végállomás:
Gellérthegy utca.”

(Buda)

**

A kötet két záróversét is a vándorévekre, a kocsmai tanszékekre történő visszarévedés, és a megtett út tanulságainak levonása motiválja (*Falkában jártunk, Ezredvégi bohóctréfa*). Továbbá, bármily lehetetlennek tűnik, a készülődés: a költő tudja, hogy még tettek várnak rá, legalábbis tett-kísérletek. Eddigi költészete tele volt önmegvalósító jóslatokkal; miért csak a negatív előrejelzések válnának be? (Már a következő, később szóba kerülő verseskönyv is a jóslat beteljesedésének bizonyítéka!)

Köszönet illeti meg a falkában járó ifjú farkasokat, Miskolckocsmá fiait, a társakat:

„... föld alatt is
örökké talponállók,
köszönöm, hogy
segítettetek
megbocsáthatóvá tenni
ezt a
vidám világvégét,
szerelmes áldottszennyes
létet,
hol vagytok, ti magányos
toportyánok,
részegesek mennyországában
is sátánfajzatok?”

(*Falkában jártunk*)

Nélkülük nehezebb lett volna az út, talán lehetetlen. Most jött el a tartozások megadásának ideje. Az ezredvégi bohóctréfák sorát megszakítva igenis ki kell állnia a „pénzzel szemben/ szájharmónikázni...” Mert bár szavait eltorzítják a hamis porond mikrofonjai, a falkának köszönheti, hogy kimondhatja: vagy

„... eltűnök az
idő lyukas zsebében,
vagy
majd a *ténylegiben*,
n:
sajátmagam *altenegrója*,
már *eleven* a
NAGYTORTA
felvágásánál
ott leszek,
okvetetlen!.”

(*Ezredvégi bohóctréfa*)

XI.

A számadás könyve: *A hányinger éve*

Az ötvenedik év közeledtével egyre erősebb a belső kényszer: összegezni kell mindent, amit eddigre megtudtunk a világról (a szerző kedvenc fordulatával: s amit nem tudtunk meg róla). Hagyományosan ez úgy történik, hogy összegereblyézzük az eddig megjelent műveket, és - a legszerencsésebbeknél - életmű-sorozatban kiadjuk őket, a kevésbé - de még igen szerencsés - szerencséseknél műfajonként gyűjteményes kötetet adunk ki, a többieknek marad, ha marad a válogatott kötet lehetősége. (Ha valaki azt hinné, hogy a tehetségnek, a megteremtett életmű minőségének ehhez bármi köze van, őrizze meg naiv hitét.)

Varga Rudolf másként készíti el a számvetést. *Vadonatúj* könyvet tesz le, s új versek sorával kezdi el az érett kori összegezést (s a később tárgyalandó regényben fejezi be). Nem lep meg bennünket újabb formai váltással, ez a kötet inkább az eddigi formai, technikai vívmányokat erősíti meg, érvényesíti végig - néha a képtelenségig.

Ha eddig volt egyszavas sor, most van egyszótagos sor és versszak, sőt egybetűs - vagy éppen betűnélküli (*Üzenet*). Verssé magasodnak a másféle közlés jelei, a sírkeresztté formálódó nevek (*Falusi temető*), a japán írás jegyei (*Judzsi* - magyarul: káosz -), az iskolai büntetés penzuma (*Bűn és bűnhődés, avagy Többé nem leszek rossz*).

Míg eddig gondosan kiválasztott verstémák mellett a költő kevesebb teret adott a rögtönzésnek, a hangulatnak, most a világ szinte minden rezdülésére verssel válaszol. Így az egyes versek tartalma, terjedelme, mélysége, absztrakciós szintje, hangneme, befogadhatósága tekintetében sokkal változatosabb ez a könyv, mint bármelyik megelőző versgyűjtemény. Szélesebb körű olvasó-táborra is számíthat: mind a hagyományosabb költészet, mind a neo-avantgard kedvelői megtalálhatják az ízlésüknek, kíváncsiságuknak megfelelő költeményeket.

Tudjuk, láttuk, hogy a hagyományos formák, verstani egységek felbontásának lényegi jelentősége van Varga Rudolf költészetében. Ha a tartalom azt követeli, természetesen tud hagyományos, ősi formában is verset írni, erre is szép példákat találunk a könyvben.

A kiemelt programadó versben 1998-at, 1999-et, a Patkány évét, e versek többségének születési idejét az elveszített illúziókra történő kötelező emlékezés, a sírjuk fölötti ismételt tisztelgés évének mondja ki.

„Összetört
poharak
éve,
hányinger
éve,
térdfig tőzsdehírben,
vérben,
hatvannyolcas
ócska
slágert
fütyörészve,
markában
macskakővel,
könnytáskás,
karikás szemmel,

belsőzsebében
kettes
cseresnyésüveggel,
ballag
még
a ködben
néhány
ötvenes.”

(A hányinger éve)

Többször utaltam rá, hogy a nemzedékké nem formálódhatott, megtört életű „hatvannyolcasok” szűkebb-tágabb, de igen nagy létszámú *csoportja* a szabadság, egyenlőség, testvériség megújított hitvallásával, a világ emberszabásúbbá tételének igényével indult a valóságos vagy eszmei barikádokra. Bár a harc („most az egyszer”) elbukott, a világ nem tehetett úgy, mintha mi sem történt volna. Logikájának megfelelően cselekedett: integrálta a már akkor globalizálódó piac árucikkei közé a hatvannyolcas eszméket. Nem volt az elmúlt harminc évben olyan valamirevaló hatalom, mozgalom, csoportosulás, amelyik nem (az értékétől rég megfosztott, kilúgozott) demokrácia, tolerancia, szabadság, szolidaritás jelszavaival operált volna.

Az az értelmiség, amelyik az emberibb eszmék iránti csonkítatlan hitet - tömegek élén, velük együttműködve - megteremtette, s később tovább ápolhatta volna azt, széthullott.

A *kicsi magyar hatvannyolc* főszereplőire és statisztáira hasonló sors várt, mint párizsi, berlini vagy prágai társaikra. S mivel az új gazdasági mechanizmus Magyarországon csak kisebb formátumúak lehettek a hősök, sorsuk *kicsinyesebb* lett: nem kerültek börtönbe, nem szerveztek terrorista csapatokat, nem haltak vértanú-halált. S mivel nem volt igazi piaci értékük, nem is konzumálódtak. Beilleszkedtek vagy elkallódtak. Magánlakások, kocsmák révülő szeánszain fel-felcsillantanak még némi emléket, de általában nem építkeznek.

Egyetlen örökségük maradt: a megváltozott kritikai szellem. A bátor, *tiszteletlen, pofátlan rákérdezés szabadsága*.

**

Varga Rudolf ezen könyvének fő erénye ennek az örökségnek a hiteles használata. Ő ugyanis, mivel nem kallódott el, nem prostituálódott, végig *építkező* maradt, életútja által hitelesített kérdéseket tehet fel. Költészetének összegezése: a kérdések célirányos összegyűjtése.

A kötet első ciklusának (*Farkas vackol*) első verse is kérdés. Ki ítél? - kérdezi címében-egészében. Balladás tömörséggel, szaggatottsággal, ősi hangon kérdez: ki ítélhet fölötté, fölöttünk, lázadók árnyai fölött. A szabályos, ütemhangsúlyos ősi nyolcas uralkodik a versben, 4//4-es, illetve 2//3//3-as tagolásban; keresztrímekkel díszítetten. A négysoros egységeket kétsoros, párrímes 4//3-as ütemű versszakok, illetve a refrénszerűen ismétlődő kérdések ellenpontoszák. Nézzük meg az első teljes egységet (a későbbiek némiképp moduláltak):

„Csönderdőben a félelem:
holtakhoz méltó nyugalom,
nem a tűz, a fagy éget el
üzenet leng az ág-bogon,

eldőlt már az arany létra,
kőd szakad az arany földre,

nem mászhatsz az arany fára,
nem léphetsz aranyösvényre,
fuldoklás a torkodon,
csizmád nyoma plafonon,
les rád hóból a messzeség,
álmod eleven hóesés,
rádlehel most, és jön a tél,
csorba éledről ki ítél?

Ki ítél?

Bújik már a zöld ágacska,
bújik a zöld levelecske,
éjszaka van, nagy éjszaka,
megszólal egy kés éneke...”

(*Ki ítél?*)

Látjuk, hogy a verstani és gondolati egységek egybeesnek, a vers ősi lüktetését időmértékes elemek erősítik. Ez a világ így egész: egérutak, aranylétrák nélkül, késként szembefeszülve a többiek egével.

A ciklus többi verse a személyiségére vonatkozó kérdések sora: *Ki vagyok? Mivégett?* Hajlik már a költő az emberi bűnök, a gyarló hétköznapi megbocsátásra, sőt: Istennel is békülne (*Felemeli ujját* és ikerverse: *És megbocsájtó*). Létre is jön a meghitt találkozás:

„Mezítelen lelkem
halkan megérinti
az Isten.

(*Intim pillanat*)

Nem tart sokáig az intim pillanat hatása, a számkivetettek öntörvényű világában földi dolgokkal telik a szív, a lélek:

„Farkas vackol,
költözik szívembe,
szememfényeféreg
lopózik lelkembe.”

(*Farkas vackol*)

Varga Rudolf versei tanúsága szerint, s családi (anyai) indíttatása folytán is *istenfélő*, hívő ember. Hitének azonban kevés köze van bármelyik bevett vallás elvont vagy profán Istenképéhez.

A magyar líra fontos vonulatába illeszkedve folyamatosan *perben áll Istenével*. Hite örök keresés, imája örök számonkérés. A valóság feletti valóságba belépőt kapott a szürrealizmustól, a megemelt valóság határait kitűzte a népi vallásosság szimbólum-rendszere, a természetfeletti világ központi szereplője - Isten - azonban ismeretlen marad, elérhetetlen, megfoghatatlan, számonkérhetetlen. Nem kívánok világnézeti, vallási kérdéseket tárgyalni, így Varga Istenképét csak költészetére vonatkoztatva, az abban játszott szerepét firtatva hoztam szóba.

A versek szerkezetében, képalkotási rendjében Isten, mint külső viszonyítási alany jelenik meg. Az *országos télből* hiányzó értékek összességének, az eszménynek a megszemélyesítőjeként. Isten jelenti mindazt, ami földi létünkben veszni látszik, vagy már elveszett. Nem cselekvő

részese a költészetnek, s a költő világának sem, hanem *etalon*, az abszolút érték egyénítetten hagyományos kifejezője.

**

A következő verscsokorban (*Himbál a szél*) az elfeledett eszményekre, a feladott hitekre kérdez rá, szerepversekben, a behódoltak bőrébe bújva. Néha megszólal persze saját nevében is: vagy mint az utolsó *őrzők* egyike, vagy mint elbocsájtott harcos (*Diszkó előtt két kuruc*).

„...ezt a
hónom alatt
szorított
félkilókenyérházát,
senkinek nem
adom ezt a kint,
ahogy a semmit
ölelem,
egyszerre
se bent, se kint.

(*Ahogy a semmit*)

„... a diszkó előtt
két, kuruc vitéz
megáll:
ha még egyszer azt üzeni...

hej, Rákóczi...
hej, Bercsényi...

mit ígértél,
Garubaldi?”

(*Diszkó előtt két kuruc*)

Varga Rudolf jól tudja, hogy kérdéseire *itt és most* nincs válasz. A remélt jövőbeli lakható haza-Magyarország felelhet talán.

Így a költői (és fogadatlan prókatori) kérdésekre kapott tudós, politikus választ a maga sajátos módján emeli költeménnyé a

TÖRTÉNELMI LÉPTÉKBEN MONDHATNI NEM TÖRTÉNT SEMMI

című versben, amely így szól:

Akkor jó.

**

A keserű jóslatok, a korábbi kötetekben néha *önbeteljesítő jóslatok* formájában is, folyamatosan jelen vannak Varga Rudolf költészetében. Most egy egész ciklust szán nekik (*Jóslat*).

Ezek a jóslatok elsősorban a földi elmúlásra, a testi erő hanyatlására vonatkoznak, de a bennük foglalt életérzés a világ ifjúságának múlásából táplálkozik. Szétszakadnak a szerelmek (*Sirató, ősz előtt*), kiüresednek az emberi kapcsolatok.

„... Csendben
meghúzódok

hát,
maradék
időm
szegletében,
kiglancolt
árnyékok
ott
parkol
tilosban,
lelkem közepében.”

(*Kínlódás*)

A fiatal évek kifényesített emlékeire, a szennyektől megszabadított ösvényre vissza-visszanézve melléből kiszakad az örök sóhaj, hogy jó lenne

„...csak még egyszer,
még egyszer
zokogva hinni,
hinni a halhatatlanságban.”

(*Még egyszer*)

A ciklus utolsó verse szintén - a szerző szándékával ellentétesen - önbeteljesítő jóslattá vált: százszor, a címmel együtt százegyszer írja le a költő: *Többé nem leszek rossz*. Jelenthetjük a mennyei tanító bácsinak, Var-ga Ru-dolf már neeeeem tud rossz len-ni! Csínyjei költészetté emelkedtek, bűnei megbocsájtattak.

**

A *Senkiföldjén* „fejezetcím” alá rendelt versek egyszerre folytatják és ellenpontosítják a Jóslat darabjait. A múlandóság felfedezésének eszköze itt az öngúny, az akasztófa-humor, a groteszk lesz.

„Valld be:
könnyebbedik,
javul a
helyzet,
könnyű,
mint a
pihe,
egyre könnyebb,
már
csak
dögnehéz
kereszted
vonszol,
cipel
téged.”

(*Könnyű, mint*)

Az ifjúság tájaira, jelképes és valódi kocsmáiba nem vezet vissza út, hiába is bíztat nosztalgikus lelkünk, hogy

„...Kukkoljuk meg,
ott gubbaszt-e még
Isten a pokolban,
malmában morzsolt
szemeskukoricán térdelve
a kocsmasarokban.”

(Éjjeli őrző)

A szavaknak új formája van, tartalmukat gyökeresen megváltoztatták. A régi kocsmák cégére egy általunk nem ismert nyelven pingálták a feliratokat. Hiába hát a biztatás, csak *önmagunkba* utazhatunk.

„Havas háztetők
kéményrejtekeiből
éjfélkor
lejönnek
a múlt
szárnyas topotyánjai,
deres Holdra
vonítanak...”

...Vágtassatok
farkasaim,
csak egy
éjszakára még...”

(Vágtassatok, farkasaim!)

Az önnön ifjúságából átmentett vagy a másoktól kölcsönzött szerepek nem adnak lehetőséget a múlt megváltoztatására esetleg visszavételére. Az érett kor rezignációjával, *bölcs belátással* csak összegezni lehet az út élményeit, összegyűjteni eredményeit.

„...A történet elmondása
nem egyszerű, bár,
nincs joga
felejtetni: a
hős nem volt
rossz, és nem
volt jó, csak
lenni,
lenniakaró,
s
igaz, bevert
egy-két ablakot,
meghempergett sok
pocsolyában,
de a kifosztottak,
a megszomorítottak,
a becsapottak
csámpás
tábori lelkesze
volt, ki

magán kívül
esendőségért
senki mást nem
korholt...”

(Kísérlet a történet...)

A bölcs rezignáció köz- és magánderűvel is megjutalmaz. Ennek két szép példáját szeretném idézni. A házastársi szemérmessé szelídült szerelem gyönyörű dokumentuma az első:

„Mikor megnyitja
konyhája
ajtáját,
egyszerre lépsz
mennybe,
pokolba,
a legszebb költemény
pediglen
bőlére eresztett
paprikáskrumplija.

(Kovászosuborkával.)”

(A legszebb költemény)

A magánember örömét a költő pillanatnyi nyugalma egészíti ki a másik teljes egészében idézett versben:

„Estefelé nyugodtan
fordulok be
a falnak,
kincseim,
felbecsülhetetlen
vagyonot érő
verseim
soha nem
inflálódnak.”

(Estefelé)

A magára talált költői és civil öntudat, valamint az örökre beágyazódott szkepszis egyik legmarkánsabb dokumentumát félve idézem, nem szeretném, ha valaki - szerző vagy olvasó - besorolna az említettek tanársegédei közé...

„Hiába őrzitek
molyos
birodalmatok,
tekintélyes
húgyagyú
professzorok,
töketlenkedéseimet
hiába cikizitek,
tapossátok,
úgyis az
a szeriöz seggrepaci

vége:
lehorgasztott fejjel,
frankósan belőve,
bevonulok
a Szent Érdektelenségbe.”

(*Hiába őrzitek*)

Könnyű lenne a vers egyes elemeit értelmezni, de ellenállok a kísértésnek. A könyvtárak előkelő helyein porosodó vitathatatlan klasszikusok igazolhatják minden szavát.

**

A kötet két vezérmotívumát, a megtett út értékelését és az értékvesztés okaira történő pofátlan rákérdésezést ismétli meg a záró ciklus.

A megtalált haza újra elvesztésének lehetősége, mint iszonyú jóslat jelenik meg a Vargabetűk című költeményben:

„... Vargabetűk a nyirkos
időben, sáros utakon,
örök országos télben,
csontigolvasztó, szitáló
világ cigányesőben,
hol, mint a
reuma, az isiász
fáj, sajog az ország,
néma koldusok, vak,
sánta kutyák
Óperenciájában
századokon
visszajáró lelkek,
hunok, kurucok,
rabló betyárok
köpködő csárdájában,
a gyilkos időben,
hol torkot szorít
a tehetetlenség,
eltévedt, céltalan
járással visszaballag,
ahonnan jött az
ország, örök
Ázsiaálmában.”

**

A könyv utolsó darabja ismét hosszúvers. Párja a *Távirat, avagy hódolat a Patkánykirálynak* nagy ívű látomás-negatívjának. Szerepvers ez is, de az új álarcban (üzletvezető, tulajdonos?) megjelenő lírai én már nem csak káromkodik, hanem rendért kiált. Az öreg kocsmai pucerhez, „ilonkabácsihoz” intézi szavait, s persze mindannyiunkhoz. Nem tehet rendet az országban, rendet teremt hát (a kiskirályság kakasos hatalmával, az igazi hatalomtól kölcsönzött kíméletlenség szavaival) a maga szemétdombján, a külvilággá züllött kocsmában.

Betiltja mindazokat a bűnöket, kihágásokat, vétségeket, hibákat és illetlenségeket, amelyeket a Patkánykirálynak bevallott, közéjük sorolva nem egy valóságos értéket is... „*Házirendjével*” szembe fordul az akarva-akaratlan kialakult társadalmi renddel, s - kimondatlanul - az eszményeket kívánja visszaállítani jogos helyükre.

A *Megvagyokértve* című hosszúvers mégis merő negativitás. A záporozó, néha húsunkba vágó tilalmak mellé csak oda képzelhetjük a magunk eszményeit. Az átmentett hatvannyolcasokat, vagy a most vérben-mocsokban születőket. Tudjuk, mi tilos. De mit szabad? Mit kell tennünk? Mit lehet? *Milyen lesz ez az újvilági kocsmá?*

A költő nem felelhet helyettünk. Feltette kérdéseit. Alapos, hiteles, felzaklató, pofátlan kérdéseit. Megtette, amit a költő tehet.

**

A művek ismertetését követően nem mehetünk el szó nélkül Varga Rudolf nagy port felvert *népművelői missziója* mellett sem. A költő vissza kívánta adni tartozását az elesetteknek, a legelesettebbeknek, s a társadalom peremén élőknek szervezett (szervez?) irodalmi műsorokat. Filip Gabriella az Észak-Magyarország hasábjain kérdezett rá a vállalkozás indítékaira. Varga Rudolf így válaszolt fel a bemutató-sorozat hátterét:

„Ez a kor egyáltalán nem kedvez az irodalomnak. Mindent előttenek a reklámok, minden a profitról szól, mindenki hajszolja a pénzt... Vagy azért tülekedik, mert többet és többet szeretne, mert elvakította a meggazdagodás lehetősége, vagy az köti le a figyelmét, hogy miképpen szerezze meg a család mindennapi kenyerét. Elveszett a költészet iránti érzékenység. Nincs igazán közönsége a verseknek. (Gondolja, hogy az útszéleken lesz? - veti közbe az újságíró.) Első hallásra talán meglepő, hogy éppen a társadalom perifériáján élőknek szervezzük ezt a sorozatot. De abból indultunk ki: azokat kell megszólítani, akik ráérnek beszélgetni. A hajléktalanszállókon, a kórházak elfekvőiben, a börtönökben, a piactereken ott vannak ezek az emberek - Ne mondja, hogy nekik éppen ez a költészet kell! - előzi meg az ellenvetést. - Tudom, sokkal nagyobb az ő bajuk, mint hogy nem olvasnak naponta verseket. De biztos vagyok benne, sokat segíthetünk a legelkeseredettebbeken is, ha elér hozzájuk egy-egy gondolat, ha beszélgethetnek helyzetükről, ha kimondhatják keserűségüket. Olyan előadókat hívtam meg, akik képesek szót érteni a társadalom peremére került emberekkel...”

A *Stációk* címmel lezajlott-zajló sorozat, amelyben Varga Rudolf művei, megzenésített versei mellett mások alkotásai is elhangzanak, meglepő sikert aratott. Az írott és elektronikus sajtó meghökkenve tudósított a hajléktalanok körében egy üveg sör árértékes verseskönyvet vásárlókról, a börtönben a dalokat továbbgondolókról... A Népszabadságban *Romhányi Tamás* „az egysörös versek költője” címmel ruházta fel a szerzőt. Alapos cikkében ráértett arra, hogy az irodalom szerepkeresésének folyamatában Varga Rudolf olyan egyéni útra lépett, amely nem vesz el a furcsaságban, extrémításban, ezeket csak eszközként használja az emberi méltóság visszaállításáért folytatott magányos szabadságharcában. Cigánytelepen vagy elfekvő osztályon, börtönben vagy hajléktalanszállón, szociális otthonban vagy az utcán egyaránt hitelesen szólnak ezek a versek. Hitelesebben, mint az elegáns szalonokban, a hivatalos irodalompartolás ásitó szentélyeiben. Mert *égető emberi, egyéni és közösségi gondjainkról* szólnak, hiteles - az irodalomban és a pusztuló köznyelvben egyaránt gyökerező - emberi hangon szólnak. Úgy ölt testet bennük az *új érzékenység* (új szenzibilitás), hogy egy pillanatra sem tűnik vérrel-verítéssel kiküzdött iránynak. Az, ami: valódi érzékenység. S új, mert új módon és új céllal döngeti közönyünket. A költő kérdései felsebzik az elsimított felületeket, megbolygatják az elegyengetett síkokat, feltárják az alattomosan pusztító betokosodott gócot. Tudja, hogy a tragédiák már nem (nem csak) a felszínen zajlanak. Diagnózist készít, tehát: kérdez és kérdez.

Írásai, filmjei kiérlelt eszmerendszerben készültek, a megvalósítás nagyon határozott, markáns esztétikumot hordoz. Mert nem csapódott ide-oda a különböző lobbik között, így, *körön kívül*, morális tartását - hűségét - mindvégig megőrizhette, a nehezebb utat választotta, így tarthatta meg a kérdés jogát.

**

Varga Rudolf poétai pályájának csúcsa ez az - eddig - utolsó verseskönyv. Csúcsa, de nem végállomása. *A világ nem kecsegtet olyan megnyugtató válaszokkal, amelyek csendre intenék a kérdezőt.*

XII.

Az összegezés könyve: *Köpés a levesbe* (Kudarc vagy korona?)

Közhely, hogy a magyar rendszerváltás igazi regénye még nem született meg. Kritikusok, irodalmárok egy-egy munkára igyekeztek már ráerőltetni ezt a „szerepet”, de - alkotók és értelmezők hallgatólagos egyetértésével - mindeddig elmaradt a kanonizálás, legyünk igazságosabbak: üres maradt a skatulya. Nem akármilyen művészi feladat lenne az ür betöltése, egy csapásra biztosítaná a szerzőnek a *rozsdatemetői* halhatatlanságot, egy korszakon át lehetne érettségi tétel... Kinek a hiúságát ne borzolná ez a kihívás! Egy rossz szavunk nem lehetne, ha Varga Rudolf ennek a feladatnak kívánt volna megfelelni. De nem. Ez a regény az életmű szerves fejlődéséből adódott, elkerülhetetlen, logikus folytatása az eddig megírt, leforgatott műveknek, s egyúttal a szerző sajátos, szuverén ön-világkép-építésének.

Talán a mind ritkább *nagyregény* egyre inkább illuzórikus álma vezette a művészt, a totalitás megragadásának igénye, a teljesség akarása. Fel akarta tárni, és meg akarta mutatni közelmúltunk történelmének talán legnagyobb tragédiáját, a nagyipari munkásság valóságos megsemmisülését.

A regény valóban alkalmas forma lehet erre a feladatra. A huszadik századi próza eredményei lehetővé tették, hogy a nagyrealizmus megújuljon, alkalmas legyen az egyén és a világ külső-belső történéseinek hiteles ábrázolására, *tüllépvén e mai kocsmán, az értelemig és tovább...* A társművészetek eszközeinek beépülése a hagyományos prózába szintén sokat segíthet ebben. A költői képeken túl a vizuális művészetektől, elsősorban a film- és televíziós műfajokból átemelt, kikölcsönzött képszerű megoldások alkalmazásával, de a zenei szerkezetek, a drámai, színházi hatások beépítésével is nyer a próza. Ebben a századvégi, ezredvégi ködben a regény műfaji megköttöttségeinek lazulása lehetővé tette a szerzőnek azt is, hogy az életmű műfaji tarkaságának minden eredményét közvetlenül emelhesse be az új alkotásba.

Varga Rudolfnak van mit beemelnie, feldolgoznia! A költészetében kimunkált szigorú formák, a későbbiekben még említésre kerülő hiteles költői nyelv, a fegyelmezett versbeszéd lehetővé tette a hiteles tömörséget, a film világában szerzett szakértelem lehetővé tette a képi tisztaság megteremtésén túl a ritmus, az ellenpontozás, a feszes és logikus szerkezet megteremtését.

Az újságírói, riporter gyakorlat (s az erre épülő szociografikus széppróza) kiérlelte a szerző világlátását: nem téved el hősei ma egyáltalán nem divatos környezetében, testközelből ismeri múltjukat és jelenüket, s hogy ne tévedjen a demagógia vagy a szent szegénység szentimentalizmusának mocsarába, attól megóvja gyakorlativá lett társadalomtudományi műveltsége.

Visszatekintve ezért úgy érezhetjük, hogy Varga Rudolf eddigi munkássága nem más, mint *felkészülés* erre az alkotásra. Az életmű koronájának készült tehát ez a regény. Így amikor értékelni próbáljuk, el kell döntenünk: megkoronázza-e az eddigieket, vagy marad - mint a hasonló szándékkal készült eddigi művek - próbálkozásnak, részeredménynek, pontosabban kudarcnak?

Műfajelméleti kérdésekbe továbbra sem kívánok belekontárkodni, elfogadom, amit a címlapra nyomtattak: regény. Terjedelmét tekintve talán illetett volna kisregénynek becézni, ez nem fontos. Szerkezetét és tartalmát tekintve lehetne filmnovella, minden apró fejezete kiált a megfilmesítésért. Gyönyörű prózavers-betétei, lírai és gondolati játéka színpadi feldolgozást előlegezhetnek meg. Nem ezektől válik kudarcná vagy koronává egy munka. Mércéje csak a sokak által leírt és *leírt* művészi igazság lehet, az ember igazsága. S ezt megkeresni és

felcsillantani a regény közegében, a rendszerváltás veszteseinek lepusztult világában hatalmas feladat. Csaknem lehetetlen.

**

Tudjuk, hogy a rendszerváltás csak a politika közegében sikertörténet. Veszteseinek számát mindenki másként becsüli, de tagadhatatlan, hogy a nagyipari munkásság, s különösen a nehéziparban dolgozó tömegek közéjük tartoznak. Azok, akik évtizedekig azt hallgatták (persze, sose hitték), hogy ők az uralkodó osztály tagjai, a jövő letéteményesei, hirtelen „osztályon kívüli” páriákká, jövőtlen elemekké lettek, szégyellni-letagadni valókká. *Attól fosztotta meg őket a hétköznapi történelem, amihez egyedül értettek, a munkától.* Varga Rudolf regénye ebben a jól körülhatárolható közegben és abban *a termékeny pillanatban* játszódik, amikor hősei rádöbbennek vereségükre, de a bennük feszülő tudás (a munka ismerete) még fenntartja bennük az újrakezdés reményét, értékeik megőrzésének pislákoló hitét.

A történet szokványos, s korántsem csak esztétikai értelemben *tipikus*. Egy vasas brigád, munkahelyének megszüntetése után kényszervállalkozóvá válik, gémkát alakít, s bérbe veszi korábbi munkahelyét a zavaros világ régi-új hatalmasságaitól. Megpróbálnak az új viszonyok között a régi módon dolgozni és élni, erényeikkel együtt bűneiket is átmentve. (Hiszen mit menthettek volna még át? Hatalmat, vagyont, mint új-régi kizsákmányolóik?...) Vállalkozásuk természetesen kudarcra van ítélve. Olyan közegbe kerültek, amelynek működéséről fogalmuk sincs, s amely törvényszerűen, bár irányítói és haszonélvezői akaratától korántsem függetlenül gazdaságilag kizsigereli, morálisan felőrli, fizikailag megtöri-megsemmisíti őket.

A hősök - a brigád tagjai és a holdudvarukban mozgó feleségek, családtagok, barátok, vagányok, bűnözők, valamint az alig kivált, de máris elidegenedett „nyertesek” - mind-mind kitűnően jellemzett egyéniségek, korántsem egy-egy obligát viselkedésforma szócsövei. Varga Rudolf ismeri, és érdemük szerint szereti vagy gyűlöli húsvér alakjait. Sohasem jellemez kívülről, írói fölényrel, mindenkit viselkedésén és saját szavain, jelképvilágán keresztül ismerünk meg. *Őcsi*, a botcsinálta vállalkozás főnöke a központi figura, így őt jobban megismerhetjük, de az író ugyanolyan mélységben ábrázolja a többiekét is, ezért van jelentősége a legkisebb jelzőnek, gesztusnak, történésnek.

A közös kudarc mellett törvényszerűen hiúsulnak meg az egyéni túlélési stratégiák. Az allegorikus menekülés (az öreg szaki lehet-finoman ábrázolt románca a fiatal lánnyal) éppúgy sikertelen, mint a valóságos, bár anakronisztikus visszamenekülés (a házmasterlakásba). Nem az ő világuk a paraszti önkizsákmányoló gyűjtögetés, sem a szerencsejáték, sem a bűnözés. Nem kínál kiutat a különleges tehetség (a találmány) sem, csak feldíszíti - egy hamis, sugallt kultúra ordenáré kellékeivel - a pusztulás képeit. A feltaláló groteszk ünnepe a regény egyik legszebb, legtragikusabb, legigazabb jelenete. A közös (gazdasági) kudarc, az egyéni menekülési kísérletek származásának bukása vagy (a főszereplőnél) öntudatos, de alternatíva nélküli visszautasítása egy *egész* világ összeomlását igazolja vissza, s előrejelzi a szükségszerű lázadást is, az új világteremtés egyelőre anarchikus, de egyre határozottabb igényét.

**

Miért jár együtt Varga hőseinek gazdasági bukása a magánéletük totális kudarcával? Nem csak azért, mert létalapjuk, megélhetésük szűnik meg. Amikor az *egész* világ összeomlásáról beszélünk, akkor a csetlő-botló hősökkel együtt azt érezzük, hogy ennek a világnak a központi rendező elve, a közösen végzett teremtő (köznapiban: termelő) *munka* veszíti el jelentőségét, a rá épülő közösségi értékekkel, a szolidaritással, barátsággal, önfeláldozással együtt. Törvényszerű, hogy akiben ezek az értékek a legszilárdabbak, leginkább vezérlő erejűek, az zuhan a

legnagyobbat: Öcsi a hagyományos értékek védelmében vívott kilátástalan küzdelme során *elveszít mindent*. Feleségét, gyermekét, szerelmét, épülő házát, s általában: élete értelmét, s végül szabadságát, sőt (valószínűleg) puszta életét is.

Különös szerepet kapnak a regény mellékalakjai. Ők mutatják be a társadalomban sikeresen működő túlélési metódusokat, *fent és lent* egyaránt. A főszereplők által egyszerűen csak *gengszter-váltásként* értékelt folyamat nyertesei sem egyetlen sablon szerint ábrázoltatnak. Ott van köztük a kisstílű Főnök, az áldozattá váló, kihasznált cigány *társutas*, aki csak a piszkos munka elvégzéséig kell az az újdonsült hatalmasoknak, s ott van az expárttikár-újkapitalista is, él és uralkodik a gengsztervilágot és a legális gazdaságot egy rendszerben szemlélő és felhasználó Nagyfőnök, a főhős szemében jelképpé emelkedő „pragmatikus” Holló képviselő, vagy a kurzuslovagok: Póser ügyvéd és Kasza, a bankár. Valamennyien más-más indíttatásból, más-más háttérrel és más-más célokkal, de egy akaratallal vesznek részt a múlt felszámolásában, nem téve különbséget hamis és valódi értékek között. Könnyörtelenül, fölényes közömbösséggel törlik el, zúzzák szét a kisemberek *egész* világát, semmisítik meg létalapjukat és emberi tartásukat, s ha kell, nem hagyják meg puszta életüket sem.

A főhősök környezetében élő barátok, családtagok, kocsmai ismerősök, mind-mind küszködnek saját sorsukkal, keresik a kilábalás útját. Ön- és család-kizsákmányoló eredeti tőkefelhalmozás, prostitúció, bűnözés, kábítószer, kivándorlás - nem találunk közöttük tényleges megváltó receptet.

**

A brigádtagok és barátaik kiútkereső próbálkozásai és azok kudarca vagy torz félsikere gazdag teret nyújt jellemző sorsok villanásszerű, tömör bemutatására. Költői-szép a tragikus sorsú Natasa ábrázolása, a „buliból” önként kiszálló, de a felemelkedést a látszatvilágban kereső nő értelmetlen halála a veszendőbe menő értékek közé odaveti a szépséget is. Szíj - az ezerszer megalázott 56-os kolléga és barát - ábrázolása is mestermű, ő az elvesztett értékek közé a *nem csahos* nép- és hazaszeretetet, az új birtokosok által kisajátított plebejus forradalmat teszi le. És sorolhatnám a többieket is.

Valószínű, hogy a regény rövid és hiányos tartalmi ismertetője önmagában is kedvet ad a realista ábrázolás tisztelőinek a részletesebb ismerkedésre. De ne higgye senki, hogy a társadalmi problémák halmaza, mint azon a bizonyos állatorvosi lovon a betegségek sora, leltárszerűen hiteles csupán. Varga Rudolf írói kvalitásainak legszebb bizonyítéka, hogy a probléma-tengert minden nyögvenyelős fortély nélkül, magától értetődő természetességgel ábrázolja.

**

Lehet, hogy azt a hamis látszatot keltettem, mintha az író valami sült-realista, naturalista alkotást tett volna elének. Szó sincs erről. Realizmusa korszerű; a szürrealizmus iskoláját megjárt, a jancsói képnnyelven edződött, a költői fegyvertárat fölényesen birtokló író valóság-ábrázoló módszere. Belefér a mágikus (vagy tündéri) realizmusból áttévedt törött szárnyú angyal, a bukott remények utcasarki jelképe, vagy a munkájukat reménytelen egyhangúsággal végző patkányirtók fel-feltűnő félelmetesen titokzatos csapata.

A már említett filmszerű szerkezet, a rövid, egymásra rímelő vagy egymást ellenpontosító, fejezetcímekkel ellátott jelenetek sodró lendülete úgy hozza létre az összefüggő, a párhuzamos vagy az egymással csak lazán érintkező szálak egységét, hogy azzal kettős célt ér el. Létrehozza (a manapság kevésbé emlegetett) *intenzív totalitást*, azaz magas művészi szinten leképezi (még csúnyábban: visszatükrözi) a valóságot, s ez által kielégíti az esztétikai elvárások-

kat; s egyúttal olvasmányossá, izgalmassá, *letehetetlenné* teszi a könyvet, megfelelve ezzel a populárisabb olvasói igényeknek is.

A totalitás megragadásának kísérlete önmagában természetesen nem minősíti a művet, hiszen minden magára valamit is adó alkotó megpróbálkozik ezzel. A kísérlet eredménye annál inkább: a szerzőnek sikerült *senkivel össze nem hasonlítható módon létrehozni az egyedi és az általános összhangját*.

**

Valószínűleg kiderült már, hogy Varga Rudolfból ezúttal hiányzik a dokumentumfilmes hűvös objektivitása, sőt a távolságtartó irónia is. Szimpátiája világos, minden bekezdésében ott él a szeretet, a ragaszkodás, az aggodalom kényszervállalkozó munkáshősei iránt. De szeretetének semmi köze a szentimentális felmagasztaláshoz, valamiféle proletár-romantikához. A húsvér emberek nagyon is esendők, nagyon is nehezen szerethetők, tele vannak a maguk és a kor hibáival, sőt bűneivel. Boldogság-pótlékokat keresnek, pillanatnyi kábulatért, csöpp örömért maguk is átgázolnak tartós értékeken, elkövetnek minden kellemes és minden ocsmány bűnt. Szeretni csak az szeretheti őket, aki megérti történelembe-vetettségük tragikumát, aki felfedezi sorsukban a vasreszelék közé keveredett drágaköveket, a mélyre került, de felhozható már említett központi emberi értékeket. Aki tudja, hogy az igazság csak velük együtt mondható ki, s a szabadság, az emberibb jövő csak velük együtt érhető el.

**

A regény hitelességét bizonyítja a nyelv mesteri használata is. A roncsolt, hétköznapi, lepusztult beszéd, amellyel a szereplők nagy többsége kommunikál, nem azonos az öncélú trágársággal, sem a divatos akciófilm-szlenggel. Hű tükre annak a roncsolt, hétköznapi, lepusztult közegnek, amelynek részesei és elszenvedői a regény hősei, s mindazok, akik létrehozták ezt a szinte Basic-magyarnak tekinthető, s egyre szélesebb tömegek által használt szörnyű, de valóságos közlési módot. Varga Rudolf nem egyszerűen idézi ezt a nyelvet, hanem mesterien stilizálja. Minden szereplője a maga helyzetéhez igazítva használja, a különböző minőségű interakciókban más és más módon. Valamennyiüknek van fogalma arról, hogy létezik egy másik, a *mások* által használt nyelv, néha keresik az átbeszélés kifejezéseit, de ezek a kísérletek éppúgy kudarcba fulladnak, mint a valóságos sors-átlépés reménytelen próbálkozásai.

A trágárság, a nyers beszéd nem öncélú stíluselem, hanem magától értetődő adekvát ábrázolási mód. A szerző leleménye, hogy ezt a lepusztult beszédet költői vagy filozofikus „saját” mondataival keretezi, s ha az ő beleszólása is drasztikus megfogalmazásokat, kifejezéseket igényel, ezt - ha szabad így mondani - saját, szereplőitől jól megkülönböztethető trágárságával oldja meg.

Fontos esztétikai jelentőséget nyer az elbeszélés egyes szám második személyű módja. A tegező közvetlenség kétarcú. Amikor a szerző tegezve, mintegy a szereplők (elsősorban Öcsi) számára felidézve, újra mondvá adja elő a történetet, megteremti ezzel a személyes kapcsolat meghittségét, az elbeszélő és a szereplők viszonylagos egységét. Ugyanakkor bevonja az olvasót is a virtuális körbe: minden veled történik, mindez holnap a te sorsod lehet, te vagy a szereplők egyike, te vagy, te lehetsz a következő vesztes. A hatás megdöbbentő, az olvasó nem szabadulhat a szerző által tudatosan kialakított, pontosabban elsajátított világból, keresnie kell a maga kitörési lehetőségeit, hogy ne kelljen az érzelmileg elfogadható végső megoldással értelmes ésszel is egyetértenie.

**

Eddig a regény erényeiről esett szó. A *Köpés a levesbe* azonban nem hibátlan alkotás. A teljességre, az ábrázolás totalitására törekvés szétfeszíti a szerkezeti kereteket, a más közegekkel létező és lehetséges kapcsolódási pontok *esetlegesen, elnagyoltak*, nincs igazi helyük a regényben.

Bármilyen otthonosan mozog szereplői világában a szerző, elbizonytalanodik - hőseivel együtt -, ha a hatalom szféráiba kénytelen belépni. Csak a történet logikája, nem a szituáció megoldottsága fogadtatja el az olvasóval Öcsi túszejtő akcióját, a végső leszámolás csak utólagosan igazolja azt. A győztesek önvédelme még dilettáns, bornírt önbizalmuk egyelőre sebezhetővé teszi őket. De az egyéni, anarchikus igazságosztó megoldások esélye éppoly csekély, mint a gazdaságban (s a társadalmi létben) az egyéni kitörési stratégiáké.

**

Térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz: *kudarc vagy korona Varga Rudolf műve*? Talán az eddig elmondottakból világosan kitűnik véleményem: semmiképpen sem kudarc. Az író eddigi művészi eredményeinek teljes fegyvertárát mozgósítva, tudását és tehetségét újra igazolva jelentős művet, megkockáztatom: remekművet tett le elénk. Olyan regényt, amely nem igazodik a mai divatokhoz, stílusirányzatokhoz, iskolákhoz, irodalmi beltenyészetekhez. Értelmiségi felelősséggel, a vesztesek iránti szolidaritással, szeretettel végezte azt a munkát, amire az író hivatott. A *Köpés a levesbe* megkerülhetetlen, letagadhatatlan, elhallgathatatlan alkotás. Felkavaró és gondolkodásra, cselekvésre készítő mű. Olyan, amilyennek (bármennyire nem szokás ezt ma kimondani) az irodalomnak lennie kell.

Ha nem kudarc, korona-e? Koronája-e Varga Rudolf életművének? Nem tudjuk. Nem tudhatjuk. Az író alig ötven éves, termékeny évek várnak még rá, nehéz lenne előre jelezni következő műveinek színvonalát, jelentékenységet. Hogy ragaszkodjam a korona-képhez: mindenképpen elkészült a korona abroncsa. Kerülhet rá kupola, kerülhetnek rá ékkövek, gyöngyök, elkészülhet ünneplő párja, az alapok készek. Ha valaki kétségbe vonná a mai realizmus életképességét, mindig elé tehető ez a munka. Jó lenne, ha színházi rendezőink, filmesek, televíziósaink is felfigyelnének rá. Remélem, hogy eljut azokhoz is, akik most szövegetik kitörési terveiket - kétségek és remények között - a miskolci kocsmapultoknál.

Tart még Magyarország felfedezése, s egy fehér folttal megint kevesebb van térképünkön. Köszönjük meg Varga Rudolfnak.

**

Azt olvasom a Népszabadságban: „Az országkép alakítására külön főosztály alakult november-től a Miniszterelnöki Hivatal (MeH) kommunikációs államtitkárságán belül. ... Az országimázs kialakításáért felelős részleg januártól kezdi meg működését. A kormány tervei szerint a jövő évi költségvetési törvény 4,3 milliárd forintot szán az országkép kialakítására és kommunikációs feladatokra.”

Nem tudom, lesz-e helyük ezen a készülő tablón a Füstgyár árnyékában tengő-lengő hőseinknek, akik most is (két konyak és sör közt) ott mérlegelgetik a kitörés lehetőségeit. Azt azonban tudom, hogy az irodalomban már van helyük. Ha kevés vigaszt jelent is számukra: *előkelő helyük*.

XIII.

Öt mondat a jövőről: búcsúzóul

Varga Rudolf véleményem szerint jelentős, megkerülhetetlen szereplője a mai magyar művészeti életnek, olyan meghatározó személyiség, akire feltétlenül fel kell figyelnie a hivatalos irodalomtudománynak, az akadémiák urainak éppúgy, mint a műértő nagyközönségnek. Nem tartozik egy táborba sem: a szellemi Magyarországhoz és a kifosztottak Magyarországhoz tartozik; magányos kóbor lovag, megkésett szegénylegény, de vannak rangos rokonai: Villon mester vagy kései követője, Ladányi Mihály - a kisemmizettek, a szegények fogadatlan prókátorai. Meggyőződésem, hogy a kényszerűségből elhalasztott pályakezdés után behozta hátrányát, s az eddig letett művekkel tartósan megalapozta tekintélyét, elfoglalta (visszaszerezte) helyét az irodalomban és a közéletben. *Megszállottan* dolgozik: nem egy meglepetést okoz még barátainak és ellenfeleinek. Ne kerüljék el a jövőben se a kínok: *hadd izzadja ki az újabb drágaköveket.*

XIV.

Örömteli utóirat: *gratuláció*

A könyv szövegének véglegesítése, teljes lezárása közben kaptam telefonon a jó hírt: Varga Rudolf 2000. február 22-én megkapta élete - eddigi - egyetlen irodalmi első díját, a Nagy Lajos díjat. Legyen az első *do-ku-men-tált* gratuláció ez a kötet. A nem dokumentálható szerencsekívánatok a megfelelő feltételek között - jelentem - *megtörténtek*.